



Неъмат Аминов

ҚАҲҚАҲА

ҲИКОЯЛАР



ТОШКЕНТ
Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1987



«Икки пуллик обрў» китобидан, 1967

ҚАССОБ БОБОНИНГ ИТИ

Ола ғунажинимиз бу йил ҳам қисир колди. Дадам: «Энди бўлмади. Болаларим, оққа егамиз деб кўзларингиз оқараёзди, бу зормондани сўйиб, пулига жой қиламиз», дедилар. Эртага бозор деган куни уйимизга қассоб келди. Мол сўядиган киши жуда салобатли бўлади дердилар, унчалик эмас экан: қора тиринка ятакли, ҳаракатлари чакқонгина чол. Ўсиқ қошлари ва сокол-мўйлови оппоқ. Тўғри, кўзлари бир оз ола, ана шу ола жойига андак қон қуйилган. Мен у киши билан ҳайиқмасдан кўришдим. Ҳа-да, ҳеч кўрқадиган жойлари йўқ. Ўзлари ҳам жуда шўх эканлар, ҳар гапда бир кулдирадилар.

Чой-нондан кейин дадам ғунажинни етаклаб келишни буюрдилар. Ўзлари бостирма остида кетмон билан чуқур қазиги киришдилар. Ўтпояга қараб кетдим. Йўл-йўлакай, бир пайтлар кўзимга балодек кўринган ғунажиннинг раҳмини еб борардим. Юрагим ачишиб, кўзларимдан ёш тўкилди. Жониворни етаклаб қайтганимда, қассоб бобо тўрт букланган шол хуржундан кир латта олиб, белларига осдилар. Бу халатлари бўлса керак. Кейин икки-учта пичоқ олиб, қўрғошин рангидаги темирга «хиш-хиш»латиб қайрай бошладилар. Тит-

рок кўлларим билан ғунажиннинг ипини дадамга тутқаздим, орқага чекиндим. Босирма ёнидаги оғилда кўзларимни чирт юмиб кулок солиб турдим. Бир пайт қассоб бобомнинг «ҳаҳ» деганлари-ю, «гурс» этган овоз, яна бир оздан кейин каттиқ хириллаш эшитилди. Увв! Этим увишиб кетди.

Оғилдан кўрка-писа чиққанимда, қассоб бобо ғунажиннинг гўштини терисидан айираётган эдилар. Негадир кўрқувларим аста-секин йўқолди.

— Бери кел, болам,— дедилар қассоб бобо.— Ма, мана бу оёғини тутиб тур.

Шунда ҳам кўркмадим. У кишига кўмаклашавердим. Дадам, ойим ҳам бизга ёрдамлашдилар. Қассоб бобо каттиқ йўталиб, бир четга тупурғач:

— Келин, иссиқ сув тайёрланг,— дедилар. Ойим: «Хўп, мана... хозир», деганларича ошхона томон кетдилар. Шу аснода дадам ҳам топширик олдилар.

— Тошвой, конни сингдиришга бир оз латта, ичак-човоққа того-ра келтирсангиз.

— Хўп, хўп!

Қассоб бобо атрофга бир қараб олдилар-да, қуймишга пичоқ солдилар. Қўйнинг калласидек гўштни кесиб олиб, яқингинадаги хуржунларининг очик турган қўзига итқитдилар.

Ҳайрон бўлиб қарадим.

— Ҳайрон бўлма, болам, чап биқинида ҳаром мағзи бўлади, шуни итимга кесиб олдим.

— Итингиз борми, бобо?

— Ҳа, болам, итим бор. Отими?.. Оти Кўктой!

— Оти яхши экан, зўрдир-а?

Қассоб бобо итларини мақтай-мақтай гардандан, шонадан, яна бир-икки ердан «ҳаром жой»ларини олиб, хуржунга ташладилар. Дадам билан ойим иссиқ сув ва латта олиб келишди. Қассоб бобо негадир энди «ҳаром жойни» топа олмай қолдилар. Бирпасда гўшт уч бўлакка ажратилиб, айвон шифтига қоқилган илгакка осилди. Қассоб бобо: «Мана бу — кўшнимиз, Ҳамробойга», деб икки килоча гўштни алоҳида матога ўрадилар. Қон учун қавланган чуқурчадан алланималарни пичоқ учи билан олдилар. Кейин ичак-човоқлар билан ўрарқанлар, мана булар итимизга, дедилар. Ҳаммаси хуржунга жойлаштирилди. Қарасам, менинг шу ерларда ивирсиб юрган Олапаримга ҳеч нарса қолмайдиган.

— Қассоб бобо, «Ҳаром жойлар»дан менинг итимга ҳам кесиб беринг хай...

— Оббо, болам-эй, болам!— дедилар қассоб бобо, бир дадамга, бир ойимга қараб.— Сенинг итинг анави чуқурдаги қондан ҳам бемалол тўяди.

Ҳеч нима демасим. Сўнг ўйланиб қолдим: қассобларнинг итига мазза-да, емиши фақат гўшт. Менинг Олапаримга шунча гўшт бўлса борми? Э-ха...

Қассоб бобо икки кўзи тўлган хуржунни дадам ечиб келган эшаги устига ташлаётиб, тайинладилар:

— Гўшти ларёкка топшириб, пуллаб олгач, эртага ўғилчани юборинг, кўшнидан гўштининг пулини олиб бераман.

Икки кундан кейин кассоб бобоникига бордим. Тўғриси, пулдан ҳам кўпроқ Кўктойни кўриш орзусида эдим. Ташқари ховлига киришим билан, айвон остида тумшугини олдинги оёқларига тираб ётган, бир қулоғи кесилган итга кўзим тушди. Қизик, менинг келганимни ҳам сезмади-я!.. Ичкаридан атлас қўйлак кийган семизгина бир жувон чикди. (Кассоб бобонинг қизлари деган эдим, кейин билсам хотинлари экан.) У қўлидаги товоққа солинган суякларни ит олдига келтириб тўкди-ю, менга эътибор ҳам бермасдан, ичкарига кириб кетди. Ит суяк ғажишга тушди. Шунда Кўктойни кўрдим. Бу ит эмас... Агар шу ит бўлса, менинг Олапаримни шер деса бўлади. Қорни ичига ботиб кетган, жунлари ифлос, ковурағалари билиниб турибди. Шу ҳам ит бўлди-ю? Йўқ, бу ит эмас, анчайин бир кучук... Э, тўхта, кеча кассоб бобо мол сўйганларида «ҳаром жойи» деб олган гўштларда сира суяк йўқ эди-ку... Эсиз гўшт, эсиз гўшт! Агар шунча гўшт менинг Олапаримга бўлса эди... Эҳ-а!..

Ичкари дарвозадан икки қадам ўтиб, овоз бердим:

— Хо, кассоб бобо!..

ИЛМИЙ МАҚОЛА

Кабинетга бақувват гавдали, кажава корин бир киши кириб келди. Унинг устида кенг қилиб тикилган тўрт чўнтакли кул ранг китель, қўлида қўшалоқ кулфли, ёстиксимон каттакон қизил сумка. У, бошидан кители рангидаги тўр шляпани олиб, салом берди:

— Ассалому алайку...ўм, янглишмасам, Қаримжон акам ўзлари бўлсалар керак?

Ўзимдан ўн беш-йигирма ёш катта бу кишининг «ака» деб муомала қилишдан ўнғайсизланиб, ўрнимдан туриб кетдим. Истикболига юриб, қўл олиб кўришдим, кейин стул қўйиб бердим.

— Кечирадилар, Қаримжон ака, менинг фамилиям... Ҳикмат Назарович Назаров, тўғрироғи, студентлар тили билан айтганда, Ҳикмат Назарич,— деди у сумкасини стулга қўйиб, кенг пешонаси ва тепаси очилиб қолган хум калласини артаётди.— Мухаррир сизга учрашинг деб айтдилар...

— Жуда яхши, марҳамат, домла, — деб илтифот кўрсатган бўлдим. Ҳикмат Назарич юзимга жиддий тикилди, сўнг гавдасига ярашмаган бир тарзда мулойимланиб:

— Гап бундоқ, Қаримжон ака, — дея жилмая-жилмая давом этди. — Камина салкам ўн беш йилдан бери шу педагогика институтида ўқитувчилик қиламан: пиласопия капедрасида. Тўғриси, қўлимизда ўқиган студентлардан икки-учтаси кандидат наук бўлиб кетишган... Энди, тўғри, бизам сиртдан ўқиб десайиз, диссертациянинг киндигини бураб қўйдик... Ҳа-ҳа, орқада қолиш уят ахир... Шу диссертациядан бир-иккита илмий мақола қилиб, матбуотда эълон этмоқчийдик...

Ҳикмат Назарич ёстиксимон сумканинг кулфларини чаққонлик билан очди: моғорлаган нон ва қолбаса хиди анкиди. Сумкани узок

титкилаб, машинкада босилган ўн варақча шалдиروق коғозни олди. Қўзларига катта кўзойнакни тақиб, кўрсаткич бармоғи билан нуқиб, сарлавҳасини ўқиди:

— «Меҳнат ва ахлоқ...» Марҳамат, ўзингиз ўқиб кўрарсиз...

Мақолани олиб, ўқий бошладим. Ҳикмат Назарич анча дадилланди.

— Бу палсапа дегани жуда кизик пан-да... Ана шу каптдеккина илмий мақолани ёзиш учун неча-неча кечаларни бедор ўтказганмиз... Бир кун десайиз, кечаси узок ишлаб эрталаб ухлаб қолибмиз. Худо умрини бергур жиянларингиз бошимизнинг нақ мана шу еридан ланка кесиб олишса бўладими... Ҳа-ха-ха... Мана, қаранг, шу ери жуни куйган пўстакдек... Ҳа-да, ха-да!.. Ўзимизга ўхшаган шўх-да, ҳа-да... барака топкурлар!

Ҳикмат Назарич кизик гап ва латифалардан айтар, ўзи ҳам қотиб-қотиб қулар, менинг елкамга сийлагандек қилиб уриб кўярди. Мен эсам, гоҳида жилмайиб, гоҳида унинг мақоласини ўқирдим. Ниҳоят, у кулгудан аранг тўхтади:

— Хўш, Қаримжон ака, қалай?

— Ҳар ҳолда, ёмон эмас... Фақат бошланиш қисмига шу ернинг ўзида, ҳозир икки абзац кўшиб берсангиз...

— Ҳозир?!— дея ажабланиб сўради Ҳикмат Назарич.

— Ҳа, ҳозир-да. Ҳеч қандай қийинчилиги йўқ, шароитга боғлайсиз, марҳамат, мана сиёҳ, ручка...

Ҳикмат Назарич анча ташвишланди. Қўзлари олазарақ бўлди.

— Қаримжон ака, мен... бизга вақт озгина зикрроқ эди-да... Оббо, нима қилдик энди?.. Менга қаранг. Қаримжон ака... шуни уйда ёзсам-у, эрта билан сизга етказсам... Хўп денг энди, илтимос... Тасанно, гап бундоқ бўлибди-да!..

Ҳикмат Назарич мақолани олиб, сумкасига жойлади. Ўнг кўлини дўмпайган қорни устига қўйиб, эшиккача тисланиб борди, кейин яна бир қайта жилмайиб: «Хайр, Қаримжон ака», деди-да, чиқиб кетди. Эртаси газета ва журналларнинг янги сонларини варақлаб ўтирган эдим, қувнок бир кайфиятда Ҳикмат Назарич кирди. Илик кўришдик. Чаққонлик билан кизил сумканинг қўшалок қулфини очди.

— Мана, Қаримжон ака, худди айтганингизнинг ўзидек ясадик...

Олиб ўқидим. Қайси кўз билан кўрайки, илмий мақоланинг бошланиш қисми бундан бир ойча олдин ўзим ёзган ва ўз газетамизда босилиб чиққан «Меҳнатинг — шон-шарафинг» сарлавҳали бош мақоланинг худди ўзи...

— Домла... ўзингиз ҳам бошлаб ташлабсиз-ку!

— Оббо, сиз-э, Қаримжон ака, Ҳикмат Назарични ҳам назарингиз олсин, ахир бизам палсапада танилиб қолган пайласуплардан...

— Йўқ, тўхтанг... қаердан кўчиргансиз?— деб кўзларига тикилиб сўрадим.

— А, э, йўғ-э... қаердан кўчиргансиз дейсизми? Кўчирганимиз йўқ... Илмий мақолада газет ва китоблардан фойдаланиш гуноҳ эмасдир... Мен бўлсам, иложи борича ўзим...

Тортмани очиб, ҳалиги бош мақола чиққан газетани олдим. Ҳикмат Назарич газетани кўрди-ю, терга ботди. Аянч бир аҳволда бармоқларини шиқирлата бошлади. Кейин стол устидаги «илмий мақола»сини зудлик билан йиғиштириб олди-да:

— Чиқармасангиз чиқарманг газетангизга, уқа, ҳа, зор эмасмиз, лекин, одам боласига изза беришга одатланманг... Ҳали ёшсиз, ўсингиз керак,— деди. Қулфлари очик сумкасини қаттиқ силкитганча лапанглаб чиқди-кетди.

Кабинетда могорлаган нон ва қолбаса хиди қолди. Деразаларни очиб юбордим.

УНИВЕРСАЛ ДОМЛА

Дикқатлигидан қуюқ қошлари орасига ғўрадек тугун тушган йигит эшикнинг очилганини ҳам сезмай қолди. Хонага оппоқ кенг кўйлагининг тугмалари қадалган, ёшлари анчага бориб қолган киши эгилиб кирди. Стол устига дастурхондек ёзилган қоғоз юзида бир нимани зўр бериб ўчираётган йигитга ҳавас билан тикилди. Уни чўчитиб юбормаслик учун қирра бурнидан тез-тез пишиллаб нафас олиб кўрди. Бўлмади. Яна бирпасдан кейин лабларини ғалати қилиб чапиллатди. Йигит «Бирор нарсани тушириб юбордим шекилли», деб ўйлаб оёғи остига қаради. Сўнг, қоматини тиклаб керишмоқчи бўлганди, кўзи ҳалиги кишига тушди:

— Э, келинг, домла, келинг! Худди ўзингиз керак эдингиз.

— Келдик, укам, келдик. Йўқлаган экансиз. Жўхори хирмонни ташлаб, илмий мудир нима дер эканлар деб...

Илмий мудир чуқур нафас олди. Кафтларини бир-бирига қарс этказиб урганча қаттиқ ишқади. Қошларини чимириб, домлага қаради:

— Меҳнат дарсини кимга қўйишга хайрон бўлиб турибман. Нурматовга қўйй десам, дарси кўп. Қулматов рози бўлмади... Ие, домла, нега тикка турибсиз, ўтиринг, ўтиринг!

Домла стулга омонат ўтирди. Нимдошгина дўпписини олиб қокди. Ўнг кўли билан устарада қирилган бошини силаркан:

— Э, омон бўлинг, укажоним, шунга шунчами?— деди жилмайиб.

— Жўраҳон акангизга қўявермайсизми? Ўзингиз биласиз-ку, бизни... Ҳа, айтмоқчи, сиз яқинда ишга келгансиз-а? Қулоқ солинг: ўттизинчи йилларда нафис адабиётни ўқитардик. Кейин десангиз, имло ўзгариб кетди. Диктант, контроль иш деганларидек... жуда зик қилди мани. Тарихни олдим. Мақтаниш эмас-ку, дарсимизга кирган киши хурсанд бўлмай чиқмас эди. Анализларнинг минусидан пилуси кўп эди, укажоним.

Домла жимиб қолди. Бир пайт нимадандир афсуслангандай бош кимирилатди. Яна тилга кирди:

— Ўтар дарё экан денг, ўша вақтлар бирон жойга ўқишга кириб, бундай ҳужжат ҳам ололмабмиз. Янги тарих ўқитувчиси келди, Хайрият, армияда бўлганимиз фойда берди. Сержантликда «Рас, два, смирна, равнайсни» ўрганган эканмиз, хи-хи-хи... физкультура дарсини олдик. Ҳа, куласиз-да, куласиз бепул гапга! Универсалмиз-да,

укажоним, универсал! Қўркмасдан бизнинг фамилияни ёзаверинг меҳнат дарсига... Э, хотиржам бўлинг, ҳаммаси плюс бўлади...

Мудир «Меҳнат» сўзи тўғрисига «Тўрахонов» деб ёзиб кўйди.

Эртаси 5 «а» синфида учинчи соат меҳнат дарси эди. Жўраҳон домла илмий мудирни бошлаб дарсга кирди. Болалар оёққа калқди.

— Салом, болажонлар, ўтиринглар!

Жўраҳон домла синфга кўз югуртирди. Навбатчининг ахборотини тинглаб, журналга бир нималарни ёзди. Кейин қаламнинг орқаси билан столга тик-тик уриб, ўқувчилар диққатини ўзига қаратди.

— Қимматли, болажонлар! Дарсимиз — меҳнат. Ҳа, ажабланманглар. Меҳнат дарси. Хўш, шундай экан, меҳнатнинг ўзи нима? Меҳнат бу роҳат. Меҳнат икки хил бўлади: жисмоний меҳнат, аклий меҳнат. Шу ўринда, шуни ҳам айтиш жоизки, жисмоний меҳнатнинг роҳатини бирмунча тезроқ кўриш мумкин. Мана бир мисол: менинг етти сотих томоркам бор. Шунга денг, эрта куздаёқ бир бўлагига редиска, пиёз экдим. Яхши меҳнат қилдик. Бир вақт қараб-сизки, ана редискаю мана кўк пиёз! Хў, Ниёзбой, тур ўрнингдан, гапим тўғрими?.. Ҳа, баракалло, ўтир, ўғлим! Май байрами олди бир ярим тоннача редискаю пиёзни шаҳарга олиб тушдик. Ана шу Ниёзбойнинг дадаси машинада элтиб берди. Хўв, Солия, илжаймай ўтир, шундай қилиб, болалар, ҳар килосини ўртача ўн тийиндан ҳисобласак...

Домла шифтга тикилди. Сўнг олдинги партада ўтирган сочи кўнғироқ боланинг ёнига борди:

— Шавкатжон, бир ярим тонна пиёз билан редискани ўн тийиндан ҳисоблаб чиқинг-чи... Офарин, аклий меҳнатга қобилятингиз яхши. Ўн тийиндан юз эллик сўм бўларкан. Ҳолбуки, мен яна қанчасини ўн беш тийиндан ҳам сотган эдим. Пулига гилам, магнитофон олдик. Кўрдингизми, болажонлар, мана буни роҳат дейдилар. Шунинг учун меҳнатни севинг, меҳнатсевар бўлинг...

Жўраҳон домла томорқасида пишиб етилган қовун-тарвуз, узум ва мевачевадан келадиган даромадни ҳам ўқувчиларга ҳисоблатиб чиқди. Уларни қайта-қайта меҳнатсеварликка чақирди.

Кўнғироқ чалинди. Терлаб кетган илмий мудир «Ўқитувчилар хонаси»га йўл оларкан, Жўраҳон домла орқасидан етиб олиб:

— Укажоним, анализингизнинг минуси кўпми, плюси? — деди.

— Ҳар томонлама минус, — деди илмий мудир.

Жўраҳон домла «ие-ие» деб унинг кўлтиғидан олди.

— Ҳар томонлама минус, ҳаммаси минус! Жуда яхши: минус билан минус плюс бўлади, укажоним. Алгебрада шундай қоида бор. Ҳа, математикадан ҳам хабаримиз бор: универсалмиз-да, укажоним, универсал!

Илмий мудир-қулишга ҳам, тутакшишга ҳам ҳайрон эди.

«Қирк учинчи почча» китобидан, 1970

ҲАММАСИ РАВШАН

«Россия» меҳмонхонасининг бешинчи қаватидаги 526-хонага жойлашдим. Хона шинам, икки кишига мўлжалланган. Ҳамма шароит мухайё, фақат ҳамхонамнинг ким эканлиги ҳали номаълум. Вакт бекор ўтмасин, йўлнинг чанг-ғуборлари кетсин, деб душга кирдим. Энди устки кийимларимни ечган ҳам эдимки, эшик чертилди. Хайрият, ваннага киришга улгурмаган эканман, шоша-пиша шимни кийиб, эшикни очдим. Остонада ҳали самолётда мен билан бирга учиб келган, гўштдор бетлари кип-қизил, оғзи ҳаддан ташқари кичик, елкаси кенг, белбоғли қизил пальто кийган, қора галстугининг туғуни бир томонга қийшайган киши жилмайиб турарди.

— Сизни бу ерда ҳам тинч қўймайдиган бўлдик!— деди у ўсмирларникидек соф, майин овозда.

— Ҳамхонам сиз, бунинг устига ҳамшаҳарим бўлганингиздан беҳад хурсандман!— дедим унинг қўлидан кичик чамадончани олиб. Менинг бу илтифотимдан унинг боши кўкка етди. Тезда пальтосини ечиб, шкафга осиб қўйди. Кейин самолётда яхши учиб келингани ва бу ёғига трамвайнинг ғийқиллаб секин келгани ҳақида гапира кетди. Бу орада яқиндан танишиб ҳам олдик. Ҳамхонам областимизнинг узок бир районидан бўлиб, исм-фамилияси Исломжон Оқилов экан.

— Бизни маориф министрлигига беседага чақиришган,— деб гап бошлади у фахр ва ифтихор тўла овоз билан. — Шунга мундай бир пойтахтни яхшироқ томоша қилиш учун бир кун олдиноқ йўлга чиқардик.

— Жуда соз-да, мен қоракўлчилар кенгашига келганман... Хўп бўлмасам, айбга буюрмайсиз, навбати билан душга кириб чиқсак.

— Марҳамат, марҳамат, базавқ!— деди Исломжон ака бош қимирлатиб. Мен душга кириб кетдим. Узок чўмилиб қайтиб чиқсам, Исломжон ака костюм-шимини ҳам ечмасдан ўз каравотида ғужанак бўлиб уйкуга кетибди. Бечора чарчабди-да, деб ўйладим. Халақит бермаслик учун секин-аста варақлаб китоб ўқишга тушдим. Бирор соатлар ўтгач, Исломжон ака уйкудан уйғонди. Кўзларини худди болалардек мушти билан уқалаб, керишаркан:

— Самолёт бирам лоҳас қилибдики...— деди. Мен чойнакни олиб чойга чиқдим қайтиб келсам, Исломжон ака ювиниб бўлиб артинаётган экан.

— Домла, келинг, бир пиёладан чой ичиб олайлик.

— Хўп, раҳмат, базавк!

Исломжон ака ҳам келиб ўтирди. Унинг юзлари уйқу ва совук сувдан кейин янада бўғриққан — қип-қизил. Бир пиёла чой узатдим, у киши бир хўплаб:

— Билмадим, индинга беседа қандай ўтаркин?— деди ташвиш ва фахр билан. Мен: «Ҳаммаси тўғри бўлиб кетади!», дедим. Исломжон ака, мен суҳбатнинг қайси мақсадда эканлигини сўрайвермагач, ўзи ёрилди:

— Бундан саккиз йил олдин ҳам бир уч йилча маориф мудирини бўлганмиз. Райисполком раиси ўзгарди-ю, баъзи бузғунчиларнинг гапи билан «олий маълумоти йўқ» баҳонасида ишдан бўшатишган эди. Ўша пайтда учительский институтни битирган эдик-да. Ҳа, педагогическийни яқинда заочний битирдим... Ҳозирга қадар ўқитувчи эдим, географиядан дарс бераман. Қайси кунни янги райисполком раисимиз Ҳошимжон ака чақириб қолдилар.

— Э, аввал совхозлар трестида ишлаган Ҳошимжон аками?

— Ҳа, кам бўлманг!— деди Исломжон ака ҳаддан зиёд хурсанд бўлиб.— Худди ўзлари! У киши ўзимизга яқин одам! Шу дедиларки: «Акамулло, аввалги ишингизга ўтмайсизми?!» Энди нима дейман, бир-икки минут жавоб бермай турдим. Қарасам, ҳамон менга қараб жавоб кутиб турибдилар. «Агар лозим топсангизлар», дедим камтарлик билан. Ҳошимжон акам ўзлари ҳам жуда ишчан одамда — кадрнинг кадрига етадилар.

— Тўғри, ташкилотчи киши!— дедим маъқуллаб.

Исломжон ака чақалокникидек майин лабларини чўччайтириб:

— Ҳа, кам бўлманг, сизам одамшунос экансиз, ука,— деб сўзида давом этди.— Ҳақиқатан ҳам район марказини обод қилишда Ҳошимжон ақанинг заслугаси катта бўлди. Энди шундай кишининг сўзини икки қилмадик. Шунинг учун десангиз, маориф министрлиги беседага чақирибди. Буям янги министрдан чиққан гап бўлса керак.

Яна бир пиёла чой ичиб олгач, китобни олиб, қаработга чўзилиб ўқий бошладим. Исломжон ака чой хўпларкан, эгилиб қўлимдаги китобнинг муқовасига қаради.

— Китобингиз қанақа?

— «Қора кўзлар».

— Қора кўз қизлар ҳақида бўлса керак.

— Ҳа!— дедим гапни чўзмаслик учун. Лекин бу билан ҳам Исломжон акани тинчита олмадим.

— Ташкилотчи бўлиш учун кўпроқ гапдон ҳам бўлиш керак, гапдон бўлиш учун эса кўп китоб варақлаш керак!— дея қаромат қилди у.— Мана, менинг ўзимни олинг, «Минг бир кеча» дейсизми, «Гўрўғли»ю «Авазхон» дейсизми, яна қим қанақа китобларни ўқиб чиққанман. Қарайман, агар шу ернинг магазинларида бўлса, беш-олтита дostonлардан олиб кетмоқчиман. Шундай, ўқишга зўр бермасак бўлмайди. Бундан кейин мажлисларга чиқиб нутқ сўзлашга тўғри келади.

Исломжон ака чойнакнинг чойини пиёлага сирқитиб ичиб, дера-

задан атрофни кузата бошлади. Ўзича: «Благоустройства зўр-а!» деб қўйди. Кейин яна қайтиб келиб ўтирар экан:

— Министрликдан бизди кутиб олишга чиққан йигит келмади-ку? — деди.

— Бу ердалигингизни биладими ахир?

— Ҳа, билади, ўзи келтириб қўйди-ку?— деб каравотга бориб ёнбошлади. У қўлидаги эски газетанинг у ёқ-бу ёғини ағдариб кўрди, лекин ўқимокка ҳафсаласи бўлмадими, газетани юзига ёпиб пишиллаб уйкуга кетди.

Кечга яқин министрликда ишловчи йигит келди: бўйи узун, орик, юз тузилиши анча хушбичим. У мен билан «Анваржон Шамсиев», деб дўстларча қўл олиб кўришди. Ундан-бундан суҳбатлашиб ўтиргач, Анваржон:

— Исломжон ака, театрга қалайсиз?— деб сўради. Исломжон ака бир қўлини белига тираб, иккинчи қўлининг бармоқларини бучиб:

— Театр, адабиёт, санъат, концерт — булар менинг жоним!— деди дона-дона қилиб. Анваржон чўнтагидан учта билет чиқариб деди:

— Бўлмаса жуда яхши. Ҳамза театрига — «Гамлет»га кирамиз!

— «Гамлет»га?! — ажабланиб деди Исломжон домла.

— Ҳа!

— Ашулаю қўшиқлари кўпми ахир?

Анваржон ялт этиб Исломжон домлага қаради, у киши жиддий кийфада қўл ковуштириб турардилар. Анваржоннинг синчков назари домлани аянч аҳволга солиб қўйди.

— Бўлди-бўлди, борамиз-да, биздан нима кетибди!— деди зўраки жилмайиб.

Йўл-йўлакай овқатланиб, театрга кирдик, томоша бошланди. Айни қизик жойи — Гамлетнинг «Ўлиш ё қолиш» монологи ўқиладиган пайтда домла безовта бўла бошлади.

— Ҳа, домла?— деб сўрадим секин.

— Бошим қаттиқ оғриб қолди,— деди инграб.

Бир вақт домла секин эгилиб ташқари чиқиб кетди. Ўзимни мажбур қилиб изидан чиқдим. Қарасам, домла фойеда писта чақиб ўтирибди.

— Ҳа, домла?

— Ҳе, ўргилдим, олиб келган томошасидан! На қўшиғи бор, на рақси! «Ўлиш ё қолиш!» Ҳе, ўлсанг ўлавер, демайди бир киши...

Домлани кўярда-қўймай қайтиб ичкарига судрадим. Кўнмайвергач:

— Ахир министрликдан келган йигит хафа бўлади!— дедим. Домла афтимга ҳайрат билан қаради-ю: «Шундайми?», деди ва сўзсиз менга эргашди. Қелиб жойимизга ўтирдик. Спектаклдан кейин Исломжон ака Гамлетнинг қиличбозлигини анчагача мактаб гапириб келди. Анваржон бизларни меҳмонхонагача кузатиб қўйиб, уйига жўнаб кетди. Вақт анчадан ошган эди, шунинг учун ҳам Исломжон акани гапиртирмасдан кела солиб ётиб олдим.

Эртаси кун бўйи кенгашда бўлиб, кеч соат еттиларда қайтдим.

Келсам, Исломжон аканинг жиғибийрони чиқиб, мени кутиб ўтирган экан.

— Ечинманг! — деди у дағдаға қилиб. — Ҳозир «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам»га борамиз! Ана билет, ўртоқ Шамсиев ўша ерга келадилар.

Биргалашиб йўлга тушдик. Йўл бўйи Исломжон ака «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам» китобини ўқиганлигини, Ғарибнинг онаси кўр бўлганлигини, унинг кўшиқлари кишининг юрагига таъсир этажанини айтиб борди. «Мен бу китобни ўқиганман», дейишимга қарамай, айрим жойларини мижғовланиб тўлиқ ҳикоя қилмоқчи бўларди. Хайрият, театрға яқин жойда рўпарамиздан Анваржон чиқиб колди-ю, домла бир оз сайрашдан тўхтади.

Театрға кириб, спектаклнинг бошланишини кута бошладик. Қийиншидан олақарғани эслатувчи, сочи жингалак, чиройли бир йигит дирижёрлик пультига чиқиб, қўлидаги таёқчасини қимирлатувдямки, залда оркестр садолари янгради. Домла хаяжонланиб кетди. У бир менга, бир Анваржонга қараб:

— Кўрасизлар ҳозир... ҳозир парда очилади, — деди. Биринчи кўриниш ҳам тугади. Домланинг кайфи чоғ. Бир пайт у:

— Юринглар мана бу ёққа! Зойир дуторчининг ўғлини бир кўрайлик! Отаси бизларда, «Дом пионер»да музика ўргатади! — дея бизларни эндигина тушиб кетаётган ҳалиги дирижёр йигитнинг ёнига бошлади. У, домла ва биз билан санъаткорларға хос назокат билан сўрашди, домладан уй ичлари ва райондаги янгиликлар ҳақида сўради. Домла ҳамманинг соғ-омонлигини айтаркан:

— Тойиржон театрда ишлайди дердилар, шу ерда ишларкансизда? — деди йигитнинг елкасига қоқиб.

— Ҳа, домла!

— Тойирбой, бу ашула-пашула ҳам айтасизми, ёки фақат шунақами? — деди домла иккала қўлини кўтариб дирижёрлардек силкитаркан.

Дирижёр йигит кип-қизариб кетди:

— Ҳа, энди, домла, шуниси ҳам бўлади-да.

Исломжон ака мен ва Анваржоннинг бир-биримиз билан кўз уриштириб кулиб қўйганимизни сезмас эди. У яна дирижёр йигитнинг елкасига қўл ташлади:

— Тойиржон, ука, кўнглингизга қаттиқ олмасангиз, устоз сифатида сизга бир гап айтаман.

— Марҳамат... марҳамат, домла! — деди дирижёр йигит.

— Агар хафа бўлсангиз...

— Йўқ... нега хафа бўларканман!

Домла каттакон залга ишора қилиб деди:

— Қаранг, ука, залда қанча киши ўтирибди. Уларнинг орасида бобою бибингизга тенг кишилар бор, яна уларнинг қанчалигини айтинг... бирор минг киши бордир. Ана шу жамоага орқа ўгириб таёқчангизни ликиллатасиз...

Бизлар учаламиз — Анваржон ҳам, мен ҳам, Тойиржон ҳам, қаттиқ кулиб юбордик. Домла бўлса ўғлидан ранжиган отадек:

— Тўғри-да, ахир, тўғри-да! Одоб-ахлоқ деган гаплар бор, — дея

бизнинг кулгимизга зўрма-зўраки қўшилди ва: — шу нағмани бутун халойиққа қараб килса ҳам бўлади-ку!— деди.

Учинчи кўнғироқ чалиниб, чирок ўчди, бизлар жой-жойимизга бориб ўтирдик...

* * *

Эрталаб азонда мен домла билан хайрлашиб, уйга қайтдим. Орадан уч ойлар чамаси ўтиб кетди. Бир куни ўз шахримиздаги китоб магазинига кириб, янги адабиётларни кўздан кечирар эканман, ён томондан ўсмирларникига хос овоз эшитилди:

— Синглим, «Гулихиромон»ни кўрсатинг!

Қарасам, бутунлай тўпори кийинган Исломжон ака, кўриша кетдик.

— Қани домла, ўшанда «беседа» қандай ўтди?

Исломжон ака бошини сал эгиб деди:

— Беседа-ку ёмон ўтмади-я, лекин ўзим районга келгач, маориф мудирлигига рози бўлмадим, қариликда нима оворагарчилик, дедим.

— Жуда тўғри қилгансиз, домла!— дедим.

Бошқа нима ҳам дердим?..

СУЗОНҒИЧ РОМАН

Илк тўпламим чиққан кунларнинг бирида Хўжан Жаҳонга йўлим тушиб қолди. У ерда дастлаб учратган кишим бизлардан икки-уч йил олдин институтни битирган, бирор йилча область газетасида ишлаб, кейин «киндик қони томган» қишлоғига жўнаб кетган Асад ака бўлди. Кўришдик. Асад ака анча қорин солган, юганда кенг кўкрагини кериб, қисқа бўғинли оёқларини тапиллатиб юради. У хозир маданият уйида инспектор бўлиб ишларкан. Биз барабар қадам ташлаб кетдик. Йўлнинг бир томони катта майдон, иккинчи томонида қатор кетган магазинлар. Мен «Китоблар» деб ёзилган магазинга қараб юрмоқчи эдим, Асад ака:

— Юринг, аввал мол бозорига кириб чиқайлик!— деб енгимдан тортди. Ноилож кўндим. Бозорга кирдик. Ҳеч ким йўқ, бўм-бўш. Паҳса деворнинг ён қапталидаги кичик дарвозага қараб йўл оларкан: «Сиз шу ерда озгина кутасиз-да», деди. Кейин дарвозанинг ҳалқасини қоқиб тақиллатди. Уч минутдан кейин, ҳаво иссиқ бўлишига қарамай узун эски қалами чопон кийган, оппоқ соқолли киши чиқди. У қўли яширинган енгларини кўксига босиб, «қани, марҳамат» маъносида орқага чекинди. Асад ака кўнмади шекилли, дарвоза олдида туриб қолишди. Шу алфозда Асад ака дам қулиб, дам илжайиб ўн минутча гапирди-да, у билан хайрлашди.

— Чой ичмайсизми, а?— деб қолди баландроқ товуш билан узун чопонли киши.— Қирсангиз бўларди!

— Янаги келганда!

— Хўш, хўш, ёрингиз худо, уйдагиларга салом айтинг!

Асад ака менга яқин келиб, қўлтиғимдан тутди.

— Қани, юринг! Ҳалиги кишини кўрдингизми, агар ёзувчи бў-

ламан десангиз шунақалар билан кўпроқ ўтириш-туриш қилинг. Ҳа, бу бобой машҳур Карим харжаллобнинг ўғли Салим карта. Сиз эшитганмисиз унинг доврўғини, кўп бурди-балоларни кўрган. Ҳозир ҳам қоровул, ҳам мол бозорида даллол... Эй... ҳа, китоб магазинига кирасизми?

Асад ака менга эргашиб китоб магазинига кирди. Китоб сотувчи чиройли қизга тавозе билан салом берди-да:

— Тўй қачон, Ўғилой?— деб сўради. Қиз уялиб нарирок кетди.
— Сен айтмасанг ҳам биламан, шайтон қиз!

Мен китобларни кўздан кечира бошладим. Қуйроқда менинг китобчам ҳам териб қўйилган. Ўзим сўраб олсаммикин? Йўқ, кам-тарликдан бўлмас. Қани энди Асад аканинг оғзи гапдан тийилиб, кўзи китобчага тушса.

— Қанақа янги китоблар келди?— деб сўради ниҳоят Асад ака.

Китоб сотувчи қиз уч-тўртта китоблар қатори менинг китобчамдан ҳам бирини олиб берди. Асад ака китобларни бир-бир варақлаб кўрарди. Навбат менинг китобчамга келди. Мен унга қарамасдан, ҳаяжон билан зимдан кузатаман. Асад ака китобча юзидаги менинг фамилиямга кўзи тушди-ю, афтимга хайрат билан тикилди:

— Ростдан шу санми?! Тўхта, тўғриси айт!

— Йўқ...

Асад ака чаққонлик билан мундарижани очиб ўкиди. Унда ўтган йили журналда чиққан ва Асад ака ҳар кўрганда мактаб қўядиган ҳикоя ҳам бор эди.

— Ҳа, балосан, бола!— Қани, қўлингни бер бу ёкка. Ана худди ўзингсан! Ўғилой, кўрдингми бу укамни. Ана шу китоб худди ана шу акангнинг дасту панжалари билан ёзилган... Ҳа, ҳа! Қани, мана ручка, битта автограф — дастхат ёзиб берсинлар-чи...

— Хўп... Раҳмат... Кейин, ака...

Магазиндан чиқдик. Асад ака йўлда ўнг қўлим кафтини синдир-гудек қилиб сиқарди:

— Балосан, бола! Молодец!— деди лабларини тишлаб, кўз ўйнатаркан.— Энди бир гап, ҳозир бизникига борамиз, ана шу хозмагнинг орқагинасида.

— Бошқа вақт...

— Бошқа вақт яна... Яхшигина китобча чиқибди. Хўш... шунга қанча беради?

Ялт этиб Асад акага қарадим.

— Йўқ, сан қўнглингга қаттиқ олмагин-у... Биламан, баъзи ижодкорлар учун пул иккинчи даражали, ҳар қалай...

Ўйлаб туриб жавоб бердим:

— Билмадим, беш юз сўм берса керак... Ҳали пулини тўлик олганимча йўқ.

— Ҳа, бундай денг!

Асад ака мени дам сизлар, дам сансирарди. У яна елкамга қўлини ташлаб бир оз жим кетди. Кўприкдан ўтгач, қатор кетган участкалар томон ишора қилди:

— Хув, анови учинчиси, кўк дарвозалиги биздан. Курилиш билан бўлиб ижодий ишлар ҳам анча орқага судралди.

Дарҳақиқат, Асад ака бир вақтлар ҳикоя ёзар, ҳикоялари область газетасида тез-тез босилиб турарди. Шунинг учун ҳам унинг юрагидаги ижод кўрини ковламоқчи бўлдим.

— Асад ака, бир вақтлар, яхшигина ҳикоялар ёзардингиз, билмадим кейинги пайтларда...

Асад ака, «да» деб афтимга қараб турди, сўнг жиддий қиёфада:

— Ёзаяпман!— деди бош силкиб.— Каттарок нарса бошлаганман, бир «Волга»ни пули чиқиб қолса ажабмас.

— Каттарок?!

— Ҳа, роман ёзаяпман. Битиб қолай деди...

— Табриклайман. Тезлатинг бўлмасам.

— Раҳмат ука!— деди у мени зангори темир дарвозадан ичкари бошлаб.— Қани, келаверинг, келаверинг... Одил, хо Одилшо!

Ичкаридан атлас кўйлақли ориққина бир аёл чиқиб салом берди.

— Танишинг, бизнинг рафиқаю муҳтарамиз!— деди Асад ака хотинига ишора қилиб.— Исми мубораклари Гулчеҳрабону!

Асад аканинг хотини: «Хуш келибсиз», деб дарвоза олдидаги меҳмонхона эшигини очиб, ичкарига киришга ундади. Қирдик. Асад ака яна очилиб кетди.

— Советник... хо советник!— деб овоз берди у. Остонада хотини пайдо бўлди.— Айбга қўшмайсиз-да, меҳмон. Гулчеҳрабону бизнинг доно советнигимиз, маслаҳатчимиз бўладилар!

— Бўлинг, нима қил дейсиз?— деди хотини ерга қараганча қулиб.

Асад ака ҳамон оғзи тўла қўлги билан давом этарди:

— Нима қилишингизни мен сиздан сўрамоқчи эдим, ўртоқ советник!

Хотини ўгирилиб чиқиб кетаркан, Асад ака яна чакирди.

— Ҳа, нима дейсиз охи?— деди ўпкаланиб хотини.

— И... қизлигингизда Қўсаравондан эшакнинг орқасига мингаштириб олиб қочганим эсингиздан чиқибди-да...

— Ҳе худо олсин сизни!— деди соддадиллик билан Асад аканинг хотини буфетдан ширинлик олиб кўяркан.— Бир меҳмон келса суйилганингиз суйилган!

— Кечирасиз, ўртоқ советник, кечирасиз... Ахир камина қулингиз кўча хандон, уй зиндон эрлардан эмас-да!..

Оиладаги энгил-елпи ҳазил-мутойиба шубҳасиз меҳмонни ҳам хушнуд қилади. Анча яйраб кетдим. Фурсат ўтмай ош келтирилди. Қўшни хонада бола йўғлади. Асад аканинг «советниги» тез чиқиб кетди, ўзи буфетдан иккита қадахча ва бир шиша ароқ келтириб қўйди.

— Қани энди, биродар, ана шу мажмуа хурмати учун юзтадан ташлаймиз,— деди китобчага кўз ташлаб.— Мана, биринчиси ўзларидан!

Истар-истамас пиёлани қўлга олдим. Асад ака узундан-узук ижодий муваффақиятлар тилаб, бир кўтаришда отиб олди. Яна қуылди. Сўз навбати менга келди.

— Асад ака, бошлаган романингизнинг тез ва муваффақиятли

битиши учун, сизнинг бу асарингиз адабиётимизда энг яхши ҳодиса бўлиб қолиши учун!..— дедим.

Асад ака мамнун жилмайиб:

— Раҳмат, ука,— деди. Яна ичдик. Қулоқлар анча кизиди. Бир вақт Асад ака ўрнидан кўзгалди.— Туринг, ҳозир романнинг тўртинчи қисмини кўрсатаман.

— Жуда яхши бўларди-да...

Ўрнидан туриб, гилам қоқилган ичкари уйга юрмокчи эдим: «Йўқ, бу томонга!», деди Асад ака. Ташқари чикдик. Бошқа томонда алоҳида ижодхонаси бўлса керак, деб ўйладим. Асад ака олдинда, мен изидан. У тўғри бостирма томон бошлаб борди. Бир пайт у қўл чўзиб:

— Мана, романнинг тўртинчи қисми!— деди.

Қарасам, бостирма устунига бурни тешилиб, сим ўтказилган, қулоғи ва икки томонга тарвақайлаб кетган бақувват шоҳларидан йўғон занжир билан боғлаб қўйилган улкан бир бука пишқириб турарди. Олдида терт юки тоғора...

Хайрон бўлиб қолдим. Асад ака қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди:

— Қалай, маъқулми?.. Романнинг аввалги уч қисми қушхонага тушиб, харидорларга аллақачон кўп тиражда тарқалиб кетган... бу ишда редакторимиз — ҳали кўрганингиз Салим қарта яхши иш берди, барака топгур... Бу қисми ҳам яна ўн беш кундан кейин тай-ёр бўлиб қолса керак... э...э... яқин борманг, сузиб юбориши мумкин... Ҳа...ҳа...ҳа... Асад акангизнинг романи сузағон...

Қайфим тарқалиб, хурсандликка ҳам, хафаликка ҳам ўхшамаган бир ҳолатда чўчиб, орқага чекиндим.

— Энди қаранг, сиз уч йил уриниб беш юз сўмлик китобча чиқардингиз, биз бўлсак бир йилда беш-олти баравар...

— Шунчалик даражага тушиб қолдингизми-а, Асад ака?

— Ҳа... ҳа... жаҳлингиз чикмасин, ҳазил, ҳазил... Ахир, ўзлари ҳам юмарис-ку!..

Яна бирор соатлардан кейин Асад ака ва оиласи билан хайрлашдим.

Бир куни ишхонамда ўтирган эдим, пакана, қорача бир ўсмир қўлида латта сумка билан кириб келди. Ўзини Асад аканинг жияни деб танитди-да: «Тоғам бериб юбордилар», деб бир хатча ва газетага ўроқлик бир нарса қолдириб чиқиб кетди. Хатни очиб ўқидим.

«Укам Субҳонжон! Романнинг тўртинчи қисмидан бир парча юборяпман. Сизга ижодий муваффақиятлар тилайман. Шу хатчани автограф деб тушунсангиз. Салом билан ижодкор акангиз Асад!»

Ховлиқиб газетани очдим: ярмидан кўпроғи ёғ, икки килограммча гўшт. Қулиб кўйдим.

ҚИРҚ УЧИНЧИ ПОЧЧА

Агар почча дегани авлод саналса, ёмон кўздан сақласин мени. Юз бор, минг бор шукр: авлоднинг шу хилидан серобман. Баъзан хаёлим у-бу нарсалардан холи бўлган пайтларда поччаларимни хи-

соблаб чиқаман. Онадан етти қоракўз туғилганмиз. Шундан олти-таси киз. Опаларимнинг ҳаммаси уй-жойли. Олти опам туфайли олти бэрзангидай поччам бор. «Олти поччага ҳам шунчами?» дейдиганлар топилади. Шунда уларга камтарлик билан поччаларимни санаб бераман. Онамнинг иккита катта опаларида бештадан ўнта киз бор, ҳаммаси турмушга чиққан. Аммамнинг кизлари, аммакимнинг кизлари, тоғаларимнинг кизлари, отамнинг амакиларининг кизларидан турмушга чиққани ўн еттита. Уларнинг эрларини ҳам почча дейман. Поччаларим ўртасида ҳамном, ҳамфамилиялари ҳам йўқ эмас; иккитасининг оти Зойирвой, учтасининг фамилияси Ботиров! Буларни номи ёки фамилиялари билан айтсак, англашилмай қолиши мумкин. Шунинг учун улардан паканароғини «Зойирча почча», Ботировларни бўлса — биттасини ўз фамилияси билан Ботиров, қолганларини «Дароз почча», «Кўзойнак почча» деймиз.

Яқинда каминангиз уйландилар. Тенгситмасдан учратмас, деганларидек, хотинимизда ҳам почча зотидан оша-тоша экан. Ўн беш кун орасида баракатонгур поччалардан тўққизтаси «жиян кўрди»га келиб кетди. Фахрланса арзийди: биттаси қишлоқ советига котиб, учтаси муаллим, иккитаси магазинчи ва яна учтаси колхозда ишларкан. Кейингилари анча мўмин-қобил. Тўғри, поччаларимдан жуда-жуда миннатдорман. Албатта, авлод кўп бўлса, кўкрагинг тоғ. Қаранг, бир поччанинг ўзидан қиркдан ошиқ қирчилламаси... Энди гапнинг бу томонини эшитинг.

Кечаси навбатчи эдим. Эрталаб чошгоҳга яқин иш жойим — босмахонадан чиқиб, қайси бир поччамнинг юмуши билан Лабиҳовузга қараб кетдим. Ҳавоям ниҳоятда иссиқ. «Токи заргарон» остидан чарчок, палапартиш хаёлларга фарқ ўтиб борарканман, ён томондан дўриллаган овоз эшитилди.

— Ҳўв, куёв! Ассалом алайкў...ўмм!

Қарадим. Қибла деворда мачитнинг меҳробидек келадиган мева-чева ҳамда сабзавот дўконида икки киши ўтирарди. Улардан бири англи тўр майкада. Устарада қирилган бошига дид билан арчилган бодринг пўчоғи ёпиб, устидан чиркин ола дўппи кийган. Қип-қизил, семиз, бақалоқ танасини зўр бериб елпирди. Ёнида кўк ятак кийган етмиш ёшлардаги, хассали, жиккак чол. Олдиларидаги лаганларда ўрик, гилос, олма, иккала ён томонида қурук мева ҳамда сабзи-пиёз... Семизи қошидаги чолга секин, мен эшитар даражада шипшиди: «Қуёвимиз газетхонада ишлайди».

Иқрор бўлиш керак, эриниброк уларга яқинлашдим.

— Яхшимисиз, куёв,— икки қўллаб қўришди у мен билан.— Уй ичлар, жиян саломат юрибдиларми? Боракалло! Боракалло! Бундай айланиб ҳам келмайсиз! Ҳа, энди бизам ризқ-рўзимизни чумчүкдеккина ана шу пирхонадан териб еб юрибмиз. Хўш, ярим соатга вақтлари борми?!

— Йўқ, раҳмат!

У гулдираб қулди. Гумбаз ости акс-садо бериб кетди. Кейин овозини яна пасайтириб, илтифотли овозда:

— Агар рози бўлсангиз, ҳаммасини шу ернинг ўзида ташкил қиламан, юзта-юзта отамиз, вассалом, ана мева-чева. Закускасига...

Ишим кўплигини айтиб, узр сўрадим. Семиз киши афсусланган-дек бош чайқади. Кейин қўлтиғимга қистирилган янги газетани шарт тортиб олди-ю, қадах қилиб ўради. Гилос, олма аралаш қилиб, чангаллаб олиб сола бошлади. Қоғозни тўлдириб, менга тутқазди.

— Ана бўлмасам, олиб боринг... жиянга... Пулингизни чўнтагингизга солинг, хафа бўламан... Айтгандай, кечкурун уйда бўладиларми?

Мен «ха» дегач, у ўнг қўлини енгил силкиди: «Майли, омон бўлинг!».

Уйга келиб, хотинимдан сўрасам, илло-билло бунақа турки-тароватли авлодим йўқ, дейди. Ким бўлдийкин? Нега менинг кечкурун уйда бўлиш-бўлмаслигимни сўради? Келиб қолса ҳам ажаб эмас. Тайёргарлик кўрдик. Кечкурун ҳалиги кишини дарвоза олдида кутиб олдим. Ховлига кирдик. Ғишт терилмаган йўлакдан ўтарканмиз, у киши маслаҳат берди:

— Куёв, бу ерларга ғишт ётқизинг. Борди-ю, ғишт йўқ бўлса, бир аравани кира қилиб, бизникига боринг, икки-уч юзини олиб келасиз.

— Раҳмат...

— Э, бу дунёда қариндош бўлиб туриб, бир-бирини қўллаб-қувватламаса уят-ку!..

Уйга кириб, хонтахта атрофига ўтирдик. Дастурхон тўкин эди. Меҳмон мактай-мактай эрталаб ўзи берган гилосдан кўша-кўша тушира бошлади. Танишиш шарафига юз-юздан қилдик. Меҳмон ўзини танитди:

— Шу атрофдаги бозор аҳлидан Чори Ниёз ким десангиз ҳамма танийди,— деди у ер остидан яримлаб қолган шишага қараб олиб. Яна стаканларни тўлдирдим. Кўзлари сузилган меҳмон эшикка қараб олиб, менга яқинроқ сурилди. Елкамга қўл ташлаб, секин, босик овозда гап бошлади. — Энди куёв, бу ерга мен келмасдан олдин сиз бизникига боришингиз керак эди... керак эди! Ё йўқ денг? Ҳа, раҳмат! Бугун бир хизмат билан келдим. Энди шунга йўқ демайсиз. Жиянингиз институтга ўқишга кирмоқчи... Эрта десангиз, иншо экан... шунга...

— Мен институтда ишламайман.

— Биламан, биламан, ахир сиз газетхонада ишлайсиз... бундай бир телпун қисайиз, вассалом.

Кулгимни зўрға босдим. У бошини сарак-сарак қилиб қараб турарди.

— Мен редакцияда ишламайман.

Меҳмон иккала қўли билан елка қоқишга тушди.

— Шу газет чиқарасилами ахир?

— Тўғри, чиқарамиз-у, лекин...

— Энди куёвжон, гапни айланторманг, қанча пул дейсизми, бошқа нарса дейсизми, энди битта ўғил... бир иложини қилинг.

Бу иш қўлимдан келмаслигини айтдим. Бўлмади. Қўшниларидан кимдир: «Институт домлалари газетчилардан кўрқади», деганмиш. Меҳмон чўккалаб, дўпписини ёстиқ устига олиб қўйди:



— У ука, пул керак бўлса мен бераман!— У кўкрагига уриб давом этди.— Энди қўлийиздан келадиган ишга... битта ўғил...

Хунобим ошиб кетди:

— Ахир тушунинг, редакция бошка!..

— Редакция-педакцияни билмайман, энди авлодмиз, ёрдамимиз тегар, битта ўғил... кўпам...

Гарчи, меҳмондорчилик одатига ярашмаса ҳам, унга ўхшаб чўккалаб олиб, қаттиқ қичқирдим:

— Қўлимдан келмайди, тушундингизми, қўлимдан кел...май...ди!!

Меҳмон ўрнидан кўзгаларкан: «садкайи сухан», деб гўлдиради. Гандираклаб, депсиниб, хайрлашмасдан чиқиб кетди.

«Токи заргарон» остидан ҳар кун ўтиб тураман. Мени ҳеч ким чақирмайди ҳам, қўлтиғимдаги газеталарга бирор нарса ўраб ҳам бермайди. Мана бир неча кундирки, ён томонда — мачитнинг меҳробидек келадиган дўконда сочлари калта қирқилган, новчагина бир йигитча чаптастик билан савдо қилади: Чори Ниёзнинг ўғли бўлса керак.

Кечирасиз! Чори Ниёзнинг менга қандай авлодлигини айтмабман. Бунни яқинда аниқладим, хотинимнинг поччасининг Ҳожар сатанг деган ўғай аммаваччаси бор эди. Уч ой олдин шу Чори Ниёзга иккинчи хотин бўлиб турмушга чиққан экан. Демак, хотинимнинг поччаси (ўғай бўлса ҳам) менга ҳам почча!

Бу менинг «поччалар рўйхати»га киритилмаган қирқ учинчи поччам.

ҚОРОВУЛ

Ёв қочса — ботир кўпаяр.

Мақол

Лойиҳалаш идораси эски Бухорода — амир даврининг машхур қорақўлфуруши Абдурахмон бойваччанинг ташқисига жойлашган. Қип-кизил қондек товланувчи пишиқ гиштлардан икки ошёна қилиб қурилган қутидеккина ҳовли. Пастда нақши — нигор, олди кунгирали меҳмонхона. У билан туташ яна икки даҳлиз — мадонли уй. Кунботарга қараган бостирма ва қолган уйларнинг устига ҳам болохона солинган. Ҳовлининг қуббали миҳлар билан безалган улкан дарвозаси офтобга қараб очилади. Ана шу дарвозанинг элак гардишидек келадиган ҳалқаларида ходимлар бўлмаган пайтларда кечаю кундуз қулчадеккина ёйма қулф осилиб турарди. Тўғри-да, кимнинг ҳам иши бор, замона тинч, ҳаммаёқ осойишта...

Бир куни идора бошлиғи шаҳар ижроия комитетидан хурсанд қайтди, ходимларини кабинетига тўплаб, камтарона илжайиб, янги хушхабарни билдирди:

— Мана, энди беҳавотир ухлайдиган бўлдик!— Ҳамма ходимлар унга ҳайратланиб қарашди. Бошлиқ ҳовлига ишора қилиб: — Бизларга ҳам қоровуллик штати беришди!— деди. Бу янгилик ходимларни унчалик қизиқтирмаса ҳам, «О, яхши-ку... зўр-ку!..», деб қўйишди.

Масала қоровул топишда қолди.

— Буниям икки-уч кун ичида ҳал қиламиз,— деди бошлик.

Дарҳақиқат, уч кундан кейин бошлик ҳузурига узун бўйли, ориқ, коп-қора, чувак юзларининг териси осилиб тушган бир киши кириб келди. У эшикни оҳиста очиб, икки қадам босиб, ичкари киргач:

— Рухсатми?— деди «и» ҳарфини ингичка қилиб айтиб. Бошлик келинг, деб ўрнидан турди. У стулга ўтираркан, ўттизинчи йилларда кийиладиган нусхадаги шапкасини бир оз кўтариб, бошини силади, кирра бурни ўркачига илиниб турган кўзойнаги устидан бошлиққа қаради.

— Мани ўртоқ Мавлонуф юбордулар, ахрайник масаласинда...

— Ҳа, айтган эдим,— деди бошлик... — Яхшироқ киши топилса...

Қоровулликка келган киши ўзининг ўтмиши ҳақида гапира кетди. Гапирганидаям тожикча, русча ва ўзбек тилининг Фарғона — Тошкент ҳамда Самарқанд — Бухоро шеваларини аралаштириб, сиполик билан бидирларди.

— Бизди исмибиз Абдулбоқий.

Бошлик оқ қоғозга хижжалаб ёзиб оларкан: «Фамилиянгиз?», деб сўради.

— Фамилиябиз Абдулвосий...юф... ёздингизми? Хўш, Абдулвосиюф Абдулхокимович!

Бошлик ёзиб бўлиб: «Эртага бир хабар олинг!», деди. Эртасига янги қоровулга буйруқ берилди. Бошлик қоровулга ҳовлидаги хоналар ва мол-мулкларни кўрсатаркан: «Бу ер жуда масъулиятли жой, хушёр бўлиш керак, кечаси дарвоза очиқ қолмасин!», деб анча тунтирдди ва қоровулнинг вазифаларини бир-бир санаб чиқди.

— Ҳа, билабиз, ўртоқ начайлик, билабиз, биз охи асосбий атделда хат тошиганмиз, хўш-хўш!— деб турарди қоровул.

Ўша куннинг ўзидаёқ қоровул дарвозахонадаги уйчани ясатиб олди. Тушдан кейин битта курсича, копқоқли мис офтоба ҳамда битта чойнак-пиёла келтирди. Ҳадемай, идорадагилар билан ҳам апоқ-чапоқ бўлиб олди.

— Офтобани нима қиласиз, амаки?

Қоровул хиринглаб кулди.

— Икки кам ҳафтодга кириббиз, тоат-ибодат қилабиз-да, писар, арвоҳларди ҳаққи-ҳурматлари кифтибизда турубдур...

Қоровул бобо ҳовли юзига сув сепди: бурчакда тўпланган эски қоғозларни ҳафсала билан титкилаб кўрди, кейин йиғиштириб, печкага тикди. Деворда тик туриб қолган супургини тепиб йиқитди. Ҳовли юзидаги гулзор гулларини ҳолилади, тоза баргли райҳондан биттасини юлиб олиб, чаккасига қистириб, ўрнидан турди.

— Ука!— деди у халига қадар кетмай чўт қоқиб ўтирган ҳисобчи йигитнинг ёнига бориб.— Мужбит ман бенўбат, сизга мушшай қилган бўлсам...

— Йўк, гапираверинг!— деди ҳисобчи қаламнинг орқасини тишига тираб.

Қоровул унга яқинроқ сурилиб ўтирди:

— Хўш, сиз манга айтинг, Советский валас тузилганига қанча бўлди?

Ҳисобчи йигит ҳайрон бўлиб, қоровулга қаради, чол киприклари

тўкилиб кетган хира кўзлари билан кўзойнаги устидан тикилиб, ундан жавоб кутарди.

— Эллик йил!— деди ҳисобчи.

— Падарингизга раҳмат, писар!— деди қоровул бош эғиб. — Энди манга қарангиз, бизди биласизми, ана шу валас учун қанча иш кўрсатиб эрдук. Бухоро инқилоби замонасида подполнийда қарши партизан бўлиб... бисёр босмачи унсурларни конний кавалерия билан қиличдан ўтказибидик... Биз десагиз, враг народларни тутишда ҳам кўп-кўп гиройликлар кўрсатибидик...

— Оҳо!— ҳисобчи қизиқиб, қўлидаги қаламни қўйиб, диққат билан кулоқ сола бошлади. Қоровул кўзойнагини олиб, ҳали плаши ўрнига кийиб олган сурп яктагининг барларига артиб, ҳикоясини давом этдирди.

— Қарши партизон бўлибидим, қизил кинижкам ҳам бориди... Йўқ хозир... энди бўлса бизда пенсияни кам беради!.. Ука, шуни бизди фамилия билан «Абдулбоқий Абдулвосиюф Абдулҳокимовичдан», деб ариза битиб берсагиз, охир бизам революционий ишларда иш кўрсатибидик... шоят эллик йил мундой фойда қилса...

— Майли, ҳужжатларингизни келтиринг!

Қоровул иккала кафтини ёзиб, елка қисди.

— Инди документ дейсиз-да, собеседаям шундой дейди... документлар ширкотда ишлаганим ҳам, шуро идорасида ишлаганим ҳам ҳаммаси йитиб кетган, писар, архив йўқ дейду. Агар шу масалани тўғри қилсангиз, биздан ҳам иншооллоҳ қайтур...

Қоровул шундай деб ҳорғин кўзгалди. Бир оздан кейин қўлида қоғоз папка билан ҳисобчи йигит ҳам чиқди. Қоровул эшикни кулфлаб олди. Ҳисобчи дарвозадан чиқаётди: «Ҳалиги масалани бир ўйлаб кўрамиз», деди. Қоровул унга эшитдириб, узун дуо қилиб қоларкан, изидан дарвозани зўр билан итариб ёпди ва оғир занжирни илиб қўйди. Ҳадемай, болохонанинг шифтида ўйнаб турган қизғиш қуёш нурлари ҳам кўтарилиб кетди. Қоровул хужрага кириб, офтоба олиб чиқди, гулзор бўйига чўнкайиб ўтириб, дам-бадам оёқларини юваркан, орқада бир нарса «тап» этди-ю, қаттиқ жаранглаш эшитилди. Қоровул ювилган оёғини ерга босиб, чўчиб ўрнидан туриб кетди. Семиз қора мушук болохонадан ўзини ахлат челаги устига ташлаб, челақни ағдариб юборган эди. Мушук сарик кўзларини чакчайтириб, узун думини ерга теккизиб турарди. Қоровул ердан кичик бир кесак олиб, мушукка отди.

— Ҳа, саққо мондаги!

Мушук лип этиб томга чиқиб кетди. Қоровул лой бўлган оёғини қайта ювди, юз-бетлари, кулоқ орқаларини ювиб оғзига сув олиб, гарғара қилди. Белбоғига артина-артина хужрага кириб, жойнамоз ёзди. Пенсиянинг ҳал бўлишига умид боғлаб, узок ўтирди, ниҳоят фотиҳага очилган кафтларини соқолсиз, салқин юзларига суртди. Ўрнидан туриб, жойнамозни эшик устига ташлаб, курсичага ўтирди, сўнгра радиони бураб, узун, қоқсуяк оёқларини ликиллашиб, охишта тебраниб, концерт эшитди. Концерт ҳам тугади. Кейин радиони пасайтириб, ташқари чиқди, ой шом еган, ҳаммаёқ зим-зиё. Ҳовли ҳув дейди, қайтиб ичкари кирди-ю, радиони бор овозда баландлатди.

Ярим соатлардан кейин ўтирган жойида бошини деворга тираб, енгил пинакка кетди, орадан алламаҳал ўтдими-ўтмадими, бир вақт чўчиб уйғонди, ташқарида дарвоза тақилларди. Қоровул ўйлашга ҳам фурсат тополмай, калишини оёғига омонат илиб, югуриб дарвоза ёнига борди.

— Ким ўтда таққиллайдургон?

Жавоб бўлмади, қоровул дарвоза тирқишидан қарамоқчи эди, яна занжир шақиллади, у хуркович отдек орқага тисарилди-да, бор овозда чинқирди:

— Кито тама?

Яна жавоб бўлмади. Унинг юраги орқасига тортиб кетди. «Ло ҳавло валокуввата», деб пичирлади, уч-тўрт бор узук-юлуқ йўталди.

— Бу қоронғу шабистонда кимга ишингиз бор? — деди у ялинган-дек қилиб. Бунга жавобан «эҳим!» деган йўғон бўқириш эшитилди-ю, дарвоза яна темиргами, тошгами ўхшаш бир нарса билан баттаррок урилди. «Оҳ, парвардигори ажда-ҳазори олам!» Қоровулнинг баданига титрок кирди. Зина билан югуриб, болохонага чиқмоқчи бўлди, гандираклар йиқилишига сал қолди. Дарвоза шитоб билан так-так уриларди. У шошилиб, телефонга ёпишди. Қаттиқ титраётган қўлининг кўрсаткич бармоғини телефон ғалтагининг «0» тешигига тикиб, айлантирди. Сўнгра «2» рақамли тешикка тикиб айлантираётган эди, дарвоза қаттиқ тақиллади, у қалқиб кетди.

— Алло... алло!— деди ҳансираб.— Бу проект конторни ахрайниги гапираду, бизга ёрдам, бизга ёрдам... Фомилам... фомилам... ҳозир... ана яна так-так қиладур... фомилам... Абдулбоқий тойс Абдул-восиюф... ҳа, ана, бо яна так-так... тақиллаётур... тез-тез!

Қоровул болохона эшигидан чиқаётганда дарвоза аввалгидан баттаррок тақиллади, у тез тушаман деб икки зинапояни битта қилиб босиб, гандираклар йиқилди, боши бориб зина қиррасига урилди. У бир думалаб зинадан ағдарилди-ю, ҳушидан кетди.

Шу пайт бутун шаҳарни ларзага солиб, ўт ўчирувчи кизил машина келиб, дарвоза олдида тўхтади. Бир маст остонага бошини қўйганча ширингина хуррак отиб ётарди. Уни силкитиб кўришган эди:

— Н... ни... нимага д... д... дарвозани очмайсан, хотинжо...он!
— деди инграб.

Бир оздан кейин лойиҳалаш контораси олдида яна икки машина кўндаланг бўлди. Улардан бири адашган мастни олиб хушёрхонага, иккинчиси қоровул — «красний партизан»ни олиб, касалхонага жўнади.

Дарвозага яна қулчадаккина ёйма қулф урилди.

ҲАМКИШЛОҚЛАР

Дераза ойнасида қишлоқнинг тенг ярми кўришиб турарди; машиналар қатнови натижасида ўртаси пўрсилдоқ бўлиб кўтарилган қумлоқ йўл. Ундан ўн метр нарироқда янги фасондаги уйлар... Кеча окшом учқунлаган қор бу уйларнинг шифрлари новларида қировдек иниб қолган. Айвонлар, дарвозахоналар томига босилган

ғўзапоя, янтоғу шох-шаббаларни олалаб ташлаган. Мўрилардан, печкаларнинг карнайларидан қора, окиш, кўкимтир тутунлар ўрлаб чиқиб, муздек соғ ҳавога сингиб кетади.

Дераза олдида қишлоқ манзарасига махлиё бўлиб турган йи-гирма олти ёшлардаги, шахарча кийинган хушқомат, чиройли йи-гит бу тутунларга қараб ўзича фикр юритади: «Анави карнайдан чиқаётган тутун тошқўмирники, манави мўри остида ғўзапоя ёна-ётган бўлса керак, ўртадаги карнайдан кўтарилаётган қора тутун солярканики... ёмон сассиқ бўлади... Ҳар қалай, қишлоқ обод бўляпти, ҳадемай бу ерга ҳам газ келади...»

— Олимжон!

— Лаббай, онажон!

— Қийиниб олибсан, болам. — Гулли чўян печка ёнидаги қозикқа илинган эски латтага кўмир юқи қўлини артаётган онаси унга мўлти-раб турарди. — Ёки?..

— Йўқ-йўқ, онажон, чиқиб соқолимни олдирай дегандим...

Онаси унинг яқинига бориб, пальтоси елкасига илашиб қолган кизил патни олиб ташлади.

— Ҳали улгурасан, болам, бирпас ўтир ёнимда, дийдорингга тўяй бундай...

Йигит кулди. Она-бола рўбарў ўтириб чой ичишди. Чўян печкада олов гуриллади. Анчадан кейин Олимжон қўнжли ботинкасини кийиб, ташқари чиқди, беш-олти қадам юрмасдан, ортидан онаси чақириб қолди. У эриниброқ яқин борғач, онаси чўзилиб унинг пальтоси ёқаларини кўтарди, пешанасидан ўпиб: «Бор энди, болам?», деди елкасига қоқиб.

Олимжон қишлоқ йўлидан борар экан, шу ерларнинг чанг-тўзонини чиқарган қув болалигини эслади. Юраги ширин, аламли ва қайтиб келмас кунларнинг ёди — хотири билан бир маромда гупиллашга тушди. Чеккиси келиб кетди. Ёнини қовлаб кўрди: папироси уйда қолибди. У йўлнинг юқори томонига — катта клуб капталидаги магазинга қараб юрди. Магазин қулф, инглизча қулфнинг қалит кирадиган жойига қоғоз ёпиштириб қўйилган. У узок ўйлаб турмасдан магазинчининг уйига бурилди. Мудирнинг уйи янги участка эди. Олимжон тўқ хаворанг дарвозани бориб қокди, жавоб бўлмади. Яна тақиллатган эди, энгил қадам товуши ва аёл кишининг шангиллаган овози эшитилди:

— Ҳае, о, боряпман-ку!

Бошига қора гулли шол рўмол ўраган, қоматдор аёл дарвозани очди, истиғноли юзи бирдан ёришди:

— Э, Олимжон-ку, соғ-омон келдингизми, ўргилай. Ойингизни куттириб шунчаём узок кеталлами? Шаҳарли келинпошша соғ юриптилами?..

— Раҳмат, янга, шукр...

— Ҳар кўрганда ойижонингиздан сўраб тураман, соғлами деб, ҳа Олимжон, ўргилай ука, бу келинпошшонинг бўйларида бўлгани рост чиқдими ҳали?.. Илойим рост чиқсин-э, ўргилай ука...

Олимжон қизариб ўнғайсизланди. Жувоннинг юзларига бир оннинг ичида ғам қўлкаси чўккандек бўлди.

— Янга, тоғам магазинни очмайдилами?

Жувон яна жаврай кетди:

— Ҳе, тоғангизнинг касалини бод есин, кеча, ўргилай ука, Му-
фончага тўйга бориб ўлгидек ичибдила... Ҳе куриб кетсин тўйиям,
ароғиям... манга қаранг, ўргилай ука, шу кўтара олмайла, сич-
қоннинг ўлигидек жасадларига ичишни ким қўйибди экан? Ўзлари-ку
андак арок билан таппа-тахт... Э ўлинг-э, дедим кеча!.. Қани, Олим-
жон, ўргилай ука, киринг, уйга киринг?

— Раҳмат, янга. Папирос олмоқчийдим.

Жувон бирпасда ўзгарди, семиз тиззаларига бесабаб шапати-
лаб кулди, сўнг:

— Кириб берирок! — деди сал бўғиқ, нозли овозда.

Олимжон ийманиб дарвоза йўлагига кирди. Дарвоза ғийқ этиб
ёпилди.

— Папирос денг? — Жувон эҳтирос билан тўлғаниб нафас олди.
Бир қўли билан рўмолини оппоқ бағбақасидан пастга тушириб,
иккинчи қўли билан йигитнинг билагидан тутди. — Шуни вақтли-
роқ айтмайсизми-я! У киши у уйда, мана бу ёқ меҳмонхона...

Олимжон бир оз тисарилиб, пайпаслаб дарвозани очди, жувон
чаққонлик билан қора бахмал камзули чўнтагидан очилган бир
пачка «Беломор» олиб, жилмайиб туриб узатди. Олимжон унга
гуноҳкорлардек журъатсиз бир қаради-ю, гапирмасдан папиросни
олиб, изига қайтди, орқадан жувоннинг паст, масхараомуз кулги-
си эшитилди.

— Ҳи-я, папиросингиз тугаб қолса, истаган вақтингизда келиб
туринг, ўргилай...

Семиз гавда, оппоқ бағбақа, серўсма қошлар ва ниҳоят, мас-
хараомуз кулги аралаш айтилган гаплар уни тамом эсанкиратиб
қўйган эди. «Нима бўлди-я. Наҳотки... Йўғ-э... йўғ-э!..» У билч-
билч лой кечиб бораркан, яна чеккиси келиб кетди. Битта папирос
олиб тутатди, томоғига жазиллаб ёпишган аччиқ тутунни совук
ҳаво билан аралаштириб тортди. Бир вақт ўзини қишлоқ чеккасидаги
сартарошхона олдида кўрди. У ер ҳам берк: бўёғи ўчган фанер эшик
зулфинида бурама қулф. Уни яна болаликдаги хотиралар элитди:
урушдан кейинги йилларда бу ер керосинхона эди. У ҳам шу ерга
тракторлар учун бензин ва керосин олишга келган аравақашлардан
ялиниб-ёлвориб уч литрлик бидонларида лампамой олиб кетарди.
Ойиси тежаб-тергаб ёқар, унинг қаршилигига қарамай, намозшомда-
ноқ чироқни ўчирарди...

Олимжон сартарош — уста Фанининг дока пардали деразасини
чертди. Парда бир томонга сурилиб, қора телпагининг ечилиб кет-
ган бир кулоқчинини олдинга қаратиб кийган, юзлари ва бурнининг
ости кип-қизил ўғил бола деразага юзини ёпиштириб, тили билан
ялаб қўйди, сўнг кўзлари билан «нима дейсиз?» маъносида имс
қилди.

— Отанг қаерда?

Бола ойнадан бош чайқади. Олимжон овозини баландлатиб так-
пор сўради:

— Отанг қаерда?

Бола кафтини «гапирманг!» дегандек қилиб силкиди, қўллари билан оғзини тутиб, кўзларини чақчайтириб «тиш!» деди-ю, орқага кетди. Хаял ўтмай, эски дарвоза кия очилиб, ундан ҳалиги бола чиқди, энди бошида телпаги йўқ эди. Олимжон унга ва дарвозага қаради. Зудлик билан ёпилган дарвозанинг тирқиши ҳамда пастки қисмидан аёл кишининг узун қизил гулли қўйлаги, жиякли кўк баҳмал лозими ва калишли оёғигина кўриниб турарди. У дарҳол болага юзланди. Бола худди катталардек қўлларини орқага қилиб, кўкракчасини кериброк сўради:

- Нима дейсиз?
- Отанг қаердала?
- Сандалда ётибдила.
- Нима бўлган?

Бола бурнини этагига суртиб олди:

— Қасал... Кеча тўйга бойган эдила, аяқ ичганла...

Олимжон кулиб юборди:

— Оббо, полвон-э, турғиз бўлмасам!

— Хо... ўзиз турғизинг, мани сўкалла! — деди бола бурнини тортиб. Олимжон бир оз ўйлаб тургач, болага: «Отанг турсалар, Олим тоғам келиб кетдилар дегин!», деб тайинлади. Бола Олимжоннинг галстуғи тўғноғичига ҳавас билан қараб олди-ю, «хўш» деб, катта калишни шалолатиб ичкарига кириб кетди. Дарвоза очилиб, аёл кишининг қадоқ қўли уни ичкарига олди. Олимжон каттик кайфсизланди, уйга қайтаётиб, юраги сиқилгандек бўлди. Синфдоши — уста Ғанининг хотини дарвоза ортидан мўралагани уни ҳайратга солар, эҳ, яна... ҳалиги магазинчининг хотини қилган тушуниб бўлмас карашма ва масхараомуз кулги сўлғин вужудини гоҳ қитиқлар, гоҳ чимчиларди...

Олимжон папиросининг ярмини чекди, боши айланиб, кўзи тингандек бўлди, енгил йўталиб олиб, папиросни улоқтириб юборди. Қиш суви қўйилган катта пайкал музлигида икки қора кўринди. Бу — муз устида бир-бирини судраб сирғанчиқ учаётган болалар эди. Олимжон уларнинг садомига алик олиб ўтаркан, хаёли яна болалик чоғларига сайр этди... Ўшанда Толиб билан бирга худди шулардек яхмалак отишарди. Толиб унинг чопонини орқа этагидан ушлаб ўтирар, у эса терлаб-пишиб этагини тортарди: навбат унга келар, Толиб ҳам уни ғизиллатиб тортиб кетарди. Бир навбат Толиб силтаниб бир тортганда унинг қўлидан чопоннинг этаги чиқиб кетиб, Толиб муз устига қаттик йиқилиб тушган, тиши қонаб, бурни шилинган эди. Толибнинг отаси ўғлини йиғидан тийиш учун унинг қулоғини ёлғондакам чўзгани ва у оғримаса ҳам йиғлаб онасига борганини эслади. Ўшанда онаси: «Сенга минг марта айтганман, катталарнинг боласи билан ўйнама деб!», дея уйга кириб кетганди. Ичкари кириб қараса, онаси унсиз йиғлаб ўтирарди... Ўша йиллар Толибнинг отаси колхозга раис эди... Унинг вафотига ҳам, мана, икки йил бўлай деб қолди... Олимжон болаликдаги дўсти Толибни толиб, бир отамлашмоқчи бўлди. Тракторнинг икки-уч эскирган резина филдираги, бир ёқ тахтаси синган тележка ва керосин бочка ағанаб ётган ташқи ҳовлига кирди. Меҳмонхонанинг ойнабанд эшигидан

каштали белбоғ билан танғилган бир киши ётарди. Устида иккита кўрпа, пойгакда пайтаваси чувалиб ётган бири тик, иккинчиси ётик кирза этик. Олимжон тиккайган ҳам эдики, ичкаридан бир кўлида бола, иккинчи кўлида челак билан ориккина аёл чикди:

— Ассалом, — деди у елкасига тушган рўмолини тузатиб. — Келинг, Олимжон ака.

— Салом, келин. Толиб қаерда?

— Кеча денг, Мунғончага тўйга борувдила денг...

— Ана холос! — деди Олимжон кулиб.

— Йўк, чин, Олимжон ака, кейин денг, тўйда кўпроқ ичибдила-ми денг, кўтарам бўлиб ётибдила... киринг, ана шу меҳмонхонада, мен ҳозир уйғотаман...

— Йўк, раҳмат, келин, хожати йўк, уйғонса уйга борар.

— Нучук бўлиб келибсиз...

— Раҳмат, бошқа вақт.

Олимжон уйга қайтди. Онаси бир коса шўрвани хонтахта устига кўяркан, сўради:

— Қаерларга бординг, болам?

— Мудирникига бордим.

— Нима қилардинг у ерда? — деди онаси ташвишланиб, кейин саволига жавоб ҳам кутмай, секин-секин сўзлай бошлади. — Уволи ўзига-ку, болам, ўша Султон пиённинг хотинини ҳам арақхўр дейла... Бечора Султонгина биринчи хотинини туғмайсан деб хайдаб, жаллодга учради, болам... Шуни олди-ю, ўзиям унинг роҳига кирди-қолди... Ҳеч бир бандайи мўмин кўз очиб кўрганидан қолмасин экан... Вой бечора болам-эй, кўзларинг тўла уйқу-я!..

Олимжон уста Ғани ва Толибларникига ҳам борганини айтди. Онаси уларнинг ҳам тўйга бориб, пешингача ухлаб ётишганини эшитиб, қотиб-қотиб кулди. Олимжон эснаб: «Кеча поездда уйқудан қолибманми, нима бало?», деди. Онаси айланиб-ўргилиб каравотга жой қилиб берди. Кечга яқин унинг елкасидан биров секин силкиди, кўзини очиб қаради: боши устида чувак юзли, томоқ остлари салки, кўзлари қизарган Султон пиён турибди. Олимжон каравотдан сакраб тушиб кўришди. Султон пиён гиламга чўккалаб, майин, ингичка овозда гап бошлади:

— Ҳали борган экансиз, бизди «Юва» айтдилар... Таклиф қилибдилар, уйга кирмабсиз... Ишлари кўпдир дедик...

— Папиросга борган эдим, магазин берк экан.

— Ҳа энди, ука, ҳаммаёқ тўйгарчилик, бу йил колхозчилар, йилликкаям анча-мунча олишди... Қаерга борсангиз тўй, зиёфат, хуллас... Қиҳ, ароқдан кўкимизни оляпмиз мақсад, кечаям дорини шах қилдик...

Даҳлизда узук-юлук сўз ва гулдурос кулги янгради. Олимжон ўрнидан сапчиб турди. Эшик очилиб, хонага пахтали ним пальтоси билан қомати янада барвасталашган, юзлари жигардек серқон, ўсиқ қошли Толиб ва бўйда ундан қолишмайдиган, чопон кийиб, белига аскарча қэйиш боғлаган, мўйловли уста Ғани кирди. Оғай-нилар кучоқлашиб кўришишди.

— Қани, нега сўраб бориб уйга кирмадинг? — деб гина қилди Толиб.

— Қўй, гапирма энди...

Гапга Султон пиён аралашди.

— Бизам ётган эдик десангиз, бир вақт «Юва» уйғотиб қолдилар, ҳа десам, Олимжон келган эдилар, дедилар... кейин «Юва» айтдиларки...

Уста Ғанининг энсаси котди:

— Хўп, бўлди, энди калта қилинг, пиён, «Юва»нғизни покшўй ювсин! — деди ҳазил аралаш.

— Ўзим ҳам ҳар кеча сувга солиб турибман! — Султон пиён хихилаб кулди. Унинг кулгиси янтоқ оловидек гур эди-ю, тез ўчди.

— Ҳазил ҳазил билан-у, — деди Толиб жиддийлашиб, — тўйга кеч қолмайлик, ҳаммамиз Хонободга... қани, турдик, ўртоқлар, кўчада кутиб туришибди.

Ҳаммадан олдин ўсмирча гавдали Султон пиён дикиллаб турди. Олимжон уларнинг қутқуси билан истар-истамас кийинар экан: «Ҳақиқатан ҳам буларнинг олдида бу... шўрлик — сичконнинг ўлигидай гап», деб ўйлади. Бирданига ўзини унинг ўрнига қўйиб кўрди, аввал унга, кейин ўзига ва бутун одамиятга раҳми келиб, қаттиқ ачинди. Хўрлиги келиб, қулоқлари остида масхараомуз кулги ва: «Ҳи-я, папиросингиз тугаб қолса, истаган вақтингизда келиб туринг, ўргилай», деган кинояли сўзлар эшитилиб кетди. Беихтиёр титраб, деразадан ташқарига қаради: йўлда «ДТ-24» трактори «пат-пат» ёниб турар, унинг узун, қалпоқли карнайидан буруқсаб қоп-қора тутун чиқарди. «Солярка тутуни... ёмон сассиқ бўлади-да...», деб ўйлади, сариқ гулли жун шарфини бўйнига ташларкан, нигоҳи тракторга тиркалган тележкага оғди, унда йигирмага яқин йигит-яданлар бир-бирини туртишиб қийқиришар, жўр бўлиб кимнидир чақиришар эди. У яхшироқ қулоқ солди, бу гал аниқ эшитди:

— О-лим-жон, Олим-жон!..

«Лабиховуз хандалари» китобидан, 1973

ТУҒИЛГАН КУНИМ ҚАНИ?

Ойиси Хуршидни боғчадан вақтли оларкан, тарбиячисига: «Бугун болагинамнинг туғилган куни!», деди. Кундузги уйқудан вақтли уйғотилган Хуршид «туғилган кун»нинг нима эканлигига ақли ет-маса-да, қувнаб ирғишлай бошлади:

— Туғийган куним, туғийган куним!— дея қичқирганча олдинга тушди. Ойиси уни зўрға тутиб туриб, майкаси устидан оқ шойи кўйлакчасини аранг кийгазди. Хуршид баттар ирғишлар, лабларида музикага ўхшатиб, турли овозлар чиқарарди.

— Дуввув... туғийган куним...

Хуршид йўл бўйи ойисига бидирлаб келди, ҳовлига яқинлашганда чопачопа дарвозадан биринчи бўлиб кирди, атрофга аланглаб, бир нималарни излаган бўлди. Кўзига ҳеч нарса илинмади. У югурганча катта уйга ўтди: уйнинг ўртасига узун стол қўйилган. Стол устида турли хилдаги емишлар. Хуршиднинг кўзи, ўртаси қип-қизил гулли тортга тушди. Мазза! У тортга қўлини чўзган эди — етмади. Яқингинадаги стулни қўйиб, чакконлик билан ўрмалаб чикди, тортининг гулли жойига чангал урди. Биттасининг гулини тамомлаб, иккинчисига қўл чўзаётганда, ойисининг овозини эшитди.

— Вой ўлмасам, нима қилиб қўйдинг!— ойиси югурганча келиб, уни стулдан олиб, ташқари судради. Улар эшикдан чиқаверишда, Хуршиднинг кўзи тош ойнага тушди: бурни, юзлари оппоқ. Худди циркдаги амакидай. Ойнага қайта ўгирилиб қараркан, билаги билан бурнини артди. Ойиси ҳамон жаврарди. — Энди ман нима қиламан, бирпас шошилмасанг-ку, ўзим кесиб берардим.

Ойиси уни чўмилтирди. Патли сочикка ўраб, ўзи ўйнайдиган уйга олиб кирди. Хуршид гилам устида бир думалаб, ўрнидан турди-да, очилиб кетган сочикни оёқчалари билан тепа бошлади. У семизгина, думдумалок. Ойиси уни зўрға қувиб тутаркан, қиқир-қиқир кулар, лабчаларини чўччайтириб, аллақандай овозлар чиқарарди. Янги кийим кийдираётганда, Хуршид баттар қувнаб, ойисининг бўйнидан ачомлаб олди. Матросча кўйлак ва калта шимининг чўнтақларига қўлини тикиб кўрди. Ойиси унинг энсиз елкаларидан тутиб, пушти, намчил, нуқра юзчаларига ширин бир меҳр билан бокди. Шу пайт Хуршиднинг бурни билан кош оралиғида майин ажинлар пайдо бўлди, оғзи ярим очилди... аксирди. Ойиси: «Ўх, урди!», дея сочикнинг учи билан унинг бурнини қаттиқ артди. Хуршиднинг бурни ости қип-қизариб, кўзларида ёш айланди.

— Қани сизлар?— Уйга отаси кирди. Хуршид бурун остининг оғриганини ҳам унутиб, отасига қараб югурди, отаси чўнкайган эди, унинг бўйнидан ачомлаб олди. «Сизни туғилган кунингиз билан чин қалбдан табриклайман, хурматли Хуршид Савриевич!», деди отаси йўғон овозда унинг бетларидан «чўлп-чўлп» ўпаркан. Хуршид ўзини отасининг билагига ташлаб, яйради. Отаси ўрnidан турганда унинг қўлларига осилиб, оёқлари орасида арғимчок учди.

Ота хурсанд, она шод, бола бахтиёр.

— Қани онаси, тезроқ бўлинг, ҳали-замон меҳмонлар келиб қолишади,— деди отаси. Хуршид: «Меҳмонлай, меҳмонлай!», деганча ирғишлаб, ташқарига отилди. У қўшни болаларга бориб қўшиларкан: «Мани туғийган куним бой!», деди мактаниб. Унга ҳеч ким эътибор бермагач, ҳафсаласи пир бўлиб, уйга қайтди. Ойиси ошхонада экан.

— Ойи... туғийган куним тани?— дея сўради ойисининг оёқларига ёпишиб.

Ойиси қаҳ-қаҳ уриб кулди:

— Туғилган кунинг кечқурун бўлади... меҳмонлар келганда!— деди унинг бошини силаб.— Бор энди, болам.

Хуршид қўшни хонага кириб, кеч бўлишини кута бошлади. Уй бурчида тўнтарилиб ётган пачок «самосвал»га ип боғлаб, уйнинг у бошидан, бу бошига «дириллатганча» бориб кела бошлади. Кейин биқинига «Молоко» деб ёзилган сариқ машинасини «самосвал»га кўндаланг қилиб юклаб, охиста судрай бошлади. Тезда бундан ҳам зерикди. Катта уйга яна бир бор кирмоқчи бўлди. Борса, эшик очилмади. Узок уннади. Очилмади. Ўтириб олиб, бор овозда йиғлашга тушди. Отаси келиб:

— Нега йиғлайсан?— деб сўраган эди, оёқларини типирчилатиб, баттар йиғлади. Шу аснода дарвоза кўнғироғи жиринглади. У ҳам кўзларидаги ёш билан отасига эргашиб, дарвозага югурди. Ҳовлига учта амаки кирди. Иккитасининг бўйи отасиникидан баланд, биттасиники отасиники билан баравар. Олдинги амакининг қорни катта. Хар уччала амакининг ҳам қўлтиқларида қоғозга ўроғлик нарса. Нима бўлди экан? Ошхонадан ойиси югуриб чиқиб, меҳмонларни хурсанд қарши олди. Қорни катта амаки, кейин бошқалари ҳам қоғозга ўралган нарсаларини ойисига беришди. Ойиси ошхонага, отаси билан меҳмонлар катта уйга йўл олишди. Улардан кейин яна битта амаки, иккита хола келди. Уларни ҳам онаси «Хуш келдийизлар», деб қарши олди. Хуршид уларга ағрайиб қарар, ўзига эътибор бермаганларидан ўксиниб, бир четда мунғайиб турарди. Чунки, уларнинг уйларига бундан олдин келган меҳмонлар доим уни ўпиб, юзига секин уриб қўйишарди. У ҳам меҳмонларга эргашиб, катта уйга кирди. Ҳамма ўзича гапиради. Отаси радио ёнида. Музыка янграйди. Қорни катта амаки тўрда, гулдираб кулади. Хуршид бурчакка қисилиб, уларга ер остидан қарайди. Ён томондаги хола унга қараб жилмайди. Тишлари тилла. Ярак-ярак қилади.

Хуршид ғизилаб ташқари чиқиб кетди. Бир оздан кейин қайтиб келиб, аввалги жойини эгаллади. Тилла тишли хола унга қараб, такрор жилмайганда, у ҳам жилмайди. Унинг тишига чойнинг ялти-

рок қоғози қопланган эди. Хола бир қаради-ю, кейин қоғоғини солиб, четга бурилди. Хуршид аччиғи чикди, деб ўйлади, секин оғзидан чойқоғозни олиб, бармоқлари орасида эзғилаб, шарикча ясай бошлади. Шу орада уйга меҳмонлардан яна беш-олти киши келди. Столнинг охирироғида ўтирган сочи кўп тоға унга қараб туриб жилмайди, кейин ўнг кўзини қисиб кўйди. Хуршид ҳам унинг қилиғини такрорларкан: «Яхши тоға...» дея кўнглидан кечирди.

Бир оздан кейин қорни катта амаки ўрнидан туриб, йўғон овозда бир нималар деди. Хуршид ўзининг отини эшитганда, диққат билан қулоқ сола бошлади.

— ...Вот так, Хуршиджон бизнинг энг талантили укамиз, ўзи ёш бўлишига қарамай республикада хизмат кўрсатган артист деган шарафли унвонга сазовор бўлган Саврижон Салимовнинг нури дийдалари, тўнғич фарзандлари... Тўғри, агар ўтган йили туғилган фарзандлари ҳам бўлганда эди... Хўп, бунинг зарари йўқ, бундаке неудачнийликлар ҳаётда бўлиб туради... Мен имкониятдан фойдаланиб, Саврижон Салимовнинг талантилари ҳақида икки оғиз гапирмоқчиман. Дарҳақиқат, у киши театримизнинг ёш, умидли ва истиқболли актёрларидан. У киши бошқа баъзи артистларга хос бир-бирини кўра олмаслик, жиззакилик, боринги, ичиқоралик иллатларидан тамоман тоза ва мусаффо. Мен у киши билан илк марта театршўнослик институтининг фойесида...

Хуршид бу сўзларнинг фарқига бормади, боши оғирлашиб, ғувиллайди. Пойгакка яқин жойдаги стулда ўтирган отасининг оёқларига суйканани. Отаси уни кўтариб, тиззасига ўтқазаркан: «Жим ўтир!», деб ўпиб кўяди. Меҳмонлар қадаҳларни уриштириб, ичишади. Тилла тишли холанинг юзи худди дори ичгандек буришиб кетади. «Аччиқ экан...», деб ўйлайди Хуршид. Бир қарсақдан кейин отаси уни ерга тушириб, ойиси узатган олача тўнни қорни катта амакига кийдиради. Ҳамма қарсақ чалади. Отаси қорни катта амакини зўрға кучоқлаб, ўпади. Яна чапак. «Ҳе-ҳей, қизик бўлди...», деб ўйлади Хуршид. Отасиям, ойисиям ташқари чиқиб кетгач, Хуршид нимагадир ўзини ноқулай, ёлғиз ҳис этади, бошини эгганича уялиб туради. Қулоғига санчкиларнинг товоқларга бир маромда тегиб турган «шик-шик»и эшитилади. Хуршид ер тагидан меҳмонларга қарайди. Ҳамма кулиб турибди, у бир оз дадиллашади. Ҳамма ўз гапи билан овора.

У стол қиррасига осилиб, вазадаги олмага интилади. Боядан бери унга икки-уч марта кўз қисиб, кулиб кўйган «яхши тоға» битта олма олиб беради. Хуршид «яна, яна» дея столга сакрайди. «Яхши тоға» яна битта олма беради. Хуршид иккала олмани икки кўлида кўксига қисганча эшикка томон бурилади. Ойиси келмоқда эди. У чопқиллаб, ойисига ташланади ва битта олмани унга тутқизади. Хуршид ойиси билан келиб ўтираркан, яна ўз номини эшитиб қолади. Дераза ёнида бир амаки сўзларди:

— ...Хуршиджоннинг туғилган кунлари шундай бир даврда ўта-яптики, шонли халқимиз, шу жумладан, бизнинг театримиз ҳаётида жуда катта воқеалар содир бўлаётган бир пайтда... бу ҳақда ҳали сўзга чиққан театримизнинг отахони, ҳурматли Шодмонхон акамиз ҳам жуда яхши гапларни айтдилар. Азиз дўстлар, мана қаранг,

бугунги юбилей, то-ес, именина дастурхонини товукдан тортиб торгача, арокдан тортиб коньяккача безаб турибди, турли хилдаги закускалар, ҳаммаси муҳайё...

Хуршиднинг боши тагин гувиллай бошлади. У гапираётган амакининг бошида уй шифтида осилган қандилнинг гужум чироқларини кўради... Қизик! Ойисидан секин сўрайди.

— Ойи, ану амакимми чочлайи тани?— Ойиси пешонаси ялтирок, орик театр суфлёри Шоназар акага қарайди, кулгисини билдирмаслик учун қуйи лабини тишлаб Хуршидни жеркийди.

Хуршид кўзларини очиб, юма бошлайди. Дастурхонга янгидан келтириб қўйилган кабобдан унинг ҳам егиси келади. Хайрият, онаси ташқари чиқди. Хуршид ўзига олма берган «яхши тоға»га қарайди, у ёнидаги хола билан гаплашиб ўтирарди. Нима қилиш керак? Столнинг тўридан қўйиб келинаётган кабобдан буғ кўтарилади, сочи йўқ амаки бўлса ҳамон сўзлар, чамаси, хозиргина қўйилаётган кабоб ҳақида гапирарди. Ана, ниҳоят, «яхши тоға» ўз олдида товоқ учун жой очади. Хуршид бир оз мулоҳазали қараб туради, сўнг эркаланиб бориб, «яхши тоға»нинг тиззаларига суйканади. Меҳмон битта суяк олиб, болага тутқизади. Хуршид суякни олади-ю, икки қўллаб, оғзига элтади, бошини эгри қилиб, узоқ мижийди. Чандир экан. У қўлидагини секин стол устига ташлайди ва «яхши тоға»нинг тиззасига ёпишиб, энди ўзи столга кўтарилмоқчи бўлади.

— Ана холос, ҳамма жойимни ёғ қилиб юбординг-ку!— дейди «яхши тоға» унинг ғилакчаларидан қаттиқ ушлаб. У қайтиб ерга тушади, «яхши тоға» бўлса рўмолчаси билан шимини тозалайди. Бу воқеадан хабар топган ойиси уни қаттиқ жеркиганча судраб, аввалги жойи — эшик ёнидаги бўш стулга ўтқазди.

— Ана шу ерда кўмилиб ўтир!— дейди паст, шиддатли овозда. Хуршид бошини кўксига солганча бирпас пишиллаб ўтиради, ҳамма ўзи билан овора. Ҳеч ким унга эътибор бермайди. У нима қилишини билмай, бош бармоғини сўра бошлайди. Зерикади. Оёқларини ўйнатади. Бир вақт яна ўз отини эшитиб қолади.

— Мен Хуршидجونнинг ойилари ҳақида гапирмоқчиман,— дея сиполик билан сўзларди «тилла тишли хола».— Ҳақиқатан ҳам Шоҳистахон ўз номларига яраша, исмлари жисмиларига монанд жувон. У киши менинг қизликдаги дугонам. Ҳали эсимда, биз институтда ўқиб юрган вақтимизда мен атлас қўйлак тиктирсам, иккита тиктирардим, у киши бирор туфли олсалар битта эмас, иккита олардилар. Иккаламизнинг ҳам размеримиз бир эди-да. Ҳали баъзи бировлар мени кўриб қолишса, сиз Шоҳистанинг синглисимисиз, деб сўрашади.

Ойиси пойгакда туриб кичқиради:

— Синглиси эмас, опасимисиз, деб сўрашса керак?!

Ҳамма кулади. Хуршид ҳам ўз-ўзидан жилмаяди, ер остидан «яхши тоға»га қарайди. У ҳам кулиб ўтирибди. Меҳмонлар «тилла тишли хола»нинг гапидан кейин ўз қадахларидагини ичишади. Ойиси ҳам ичади. Уларга мацца. Хуршиднинг ҳам сув ичгиси келиб кетади, чакқонлик билан стулдан тушиб, хуркибгина «яхши тоға»нинг би-

кинига бориб тиқилади. Лекин «яхши тоға» ундан хафа — четга бурилиб олган. Хуршид кичкина кафтчаси билан «яхши тоға»нинг тиззаси устида қовуштирилган ўнг қўлини оҳиста сийпалайди. «Яхши тоға» эътибор бермасдан, ёнидаги киши билан сўзлашади. Хуршиднинг юраги сиқилади. Сув ичгиси келади. У оёқлари учида туриб, шишага қўл чўзади — қўли етмайди. Дик этиб сакрайди — яна етмайди. Иккинчи марта сакраганда сув тўла шиша тарелка устига ағдарилади. Даҳшатли овоздан Хуршид чўчиб тушади, сўнг апилтапил стол остига бекинади. «Яхши тоға» ўрнидан туриб кетади.

— Оббо... Энди буниси бормиди?!— дерди у шимига тўкилган сувни дастрўмоли билан сидираркан.

Меҳмонларнинг: «Сув — равшанлик», дейишларига қарамай, ойиси Хуршидни стол остидан судраб чиқаради, унинг кўзлари ёшли, ойисига илтижоли қарар, меҳмонлардан мадад сўраб жавдирарди. Хайрият, ойиси урмади.

— Юр энди, уйқунг келди!— дея уни судрагандек қилиб, нариги уйга олиб ўтади. Бурчакдан бир уюм кўғирчоқларни олиб, унинг олдига ташлайди.— Ма, мана буларингни ўйнаб ўтир, меҳмонлар уят қилишади... уйга ўта кўрмаки!..

Хуршид тескари қараб ғингшийди:

— Туғийган куним тани?

Ойиси эшик томон юраркан:

— Эрта топиб бераман!— дейди ишонтириб.

Хуршид кўғирчоқларига қиё ҳам бокмай, узоқ ўтиради. Зериқади, юраги тўлишиб, кўзларига ўз-ўзидан ёш келади. Хўрсинади. Унсиз йиғлайди. Шу холича кичкина гавдаси эгила-эгила оҳиста биқинга ағдарилади. У оёқларини чўзиб, қўлларини ёнга ташлайди. Ўнинг бир оз синиққан, лўппи юзчаларида кўз ёшлари қотиб қолган, пишиллаб нафас олади.

Қўшни хонада ҳамон унинг туғилган куни нишонланар, меҳмонларнинг бири отасини мактаса, иккинчиси онасини мактарди. Аҳён-аҳёнда у уйку аралаш ўз номини эшитганда:

— Туғийган кунимми бей... бей!— дея ғингшиб қўяр, чамаси аллақандай мавҳум тушлар кўрар эди.

ТУТИХОН

Сен умрни мўътабар бил,
Йил деган бир дона йил.
Ой деган бир дона ойдир,
Кун деган бир дона кун.

Жамол Камол

Чилдирмачи йигит чўғ тўла манқалда доирасини қизитиб олгач, қани бошладик, дегандек кўз қисди. Қўнғиз мўйловли, гавдаси бузук ашулачи ўрнидан туриб, торини қулоғи яқинига келтириб, черта

бошлади. Тўйхонага файз кириб, яшнаб кетди. Катнинг икки четида атлас лозимли оёқларини осилтириб, бири ўн саккиз ёшли, иккинчиси ёши ўтинкираган, серажин бетларига ҳаддан зиёд уша суриб, қошига ўсма қўйган ориқ жуворн ўтиришарди. Ашулачи «Қайроқ яллеси»нинг уфориға ўтаркан, уларга яқин келиб:

— Қани, Тўти, йўрғала!— деди. Жуворнлардан ёши ўтинкирагани тилла тишларини йилтиратиб ўйинга тушиб кетди. Ашула авжга чиқар, раққоса ҳар айланганда, бир оз кенгроқ килиб тикилган кизил, ялтироқ қўйлаги ориқ, чўпдек гавдасига ўралиб, чирмашиб кетарди. Тўтихон бир давра айланиб келганда аллақим балад овозда:

— Бай-бай, юзингдан аканг, худди аммамнинг ун пўстаги-я!— деб кичқирди. Уша столда кулгу кўтарилди. Тўтихон гўё ҳеч нарса сезмагандай изига қайтди. «Қизик, одамларнинг базмга иштиёки қолмабди,— деб ўйлади у ҳафсаласи пир бўлиб, жойига ўтираркан.—

Пул кистириш ҳам йўқ...»

Даврага Тўтихоннинг шериги — Ҳамрохон чиқди. Ҳамма қарсақ чалди. «У ёш-да, жуворнмарг.— Ҳаёлидан кечирди Тўтихон.— Бўл-маса ўйини бир пуллик. Жилваси ҳам зўр эмас... Бошини ликилла-тишини қаранг, яна чапак ҳам чалишади-я... у ёш-да... Уҳу, пул кистириш бошланди...»

Тўтихон ўз ўтмишидан бир воқеани эслади: бундан ўн йилча олдин Янгибозор ПОсининг омбор мудури тўйида Саидахон билан айтишгани кўз олдига келди. Ушанда у ёш эди. Саидахоннинг ёши ўтиб қолганлиги учун тўйдагилар фақат унга пул кистиришганди. Саидахон аламига чидай олмай, унинг юзига чой қолдигини сепган эди. Мана энди унинг ўзи Саидахоннинг ҳолига тушиб ўтирибди.

Чапани йигитлар қўлларида-пиёла билан Ҳамрохонга ҳушомад килиб, олқишлар ёғдиришар, зардўзи дўпписи остига қўқ, қизил пулларни кистиришарди. Тўтихоннинг юраги эзилиб, рашк ва хусуматдан юз терилари тортишди, кўз олди қоронғилашиб кетди: «У ҳали ёш-да!.. Манам эдим сандай, санам бўласан мандай!..» Раҳматли онасидан кўп марта эшитган шу сўзларни дилида такрорлади. Негадир, кейинги пайтлар онаси тез-тез тушига кирарди. Кеча кечаси ҳам азонга яқин онасини туш кўрибди: ҳаммаёқ туман эмиш. Туман ичидан онаси янги чиққан, сут рангидеги «Волга»ни ўзи ҳайдаб келганмиш-да, унга: «Ўтир, қизим, отангни ёнига борамиз!»— деганмиш. У машина эшигини очиб, энди ўтираман деганда машина юриб кетганмиш. «Она, тўхтатинг! Мени ҳам олиб кетинг!», деб кичқирармиш у...

Тўйхонада янграган қарсақ уни ўзига келтирди. Ҳамрохон рақсини тугатиб, таъзим қилди-да, қарсақлар кузатувида жойига келиб ўтирди. Тўтихон эриниб, катдан тушаркан, оёқларида аллақандай беҳоллик сездди. «Чарчабман.— Қўнглидан кечирди у.— Йўқ, ҳали баданим қизиган эмас...» Ашулачи ва чилдирмачи орқада, Тўтихон олдинда икки қатор қўйилган стол оралиғида хизмат қилиб юришарди.

— Холажон, неварадан нечта?— Ен томондан кайф аралаш хирлдоқ овоз билан сўралган бу саволни ҳам Тўтихон эшитмаганга олди. Уша столда қийқирик кулги ва изидан: «Яна ўсма ҳам қўйиб-

дилар, олмос кўйлакни айтинг, эсиз олмос!», деган кесатик сўзлар эшитилди. Тўтихон тўйга чиқиб, бу хил камситилишни кўрмаган эди, чарх уриб айланаман деб стол қиррасига куймичини уриб олди. Оғрикдан кўзлари ёшланди. Шу ёш аралаш ўзига томон пиёла кўтариб келаётган кишини кўрди-ю, тишларини йилтиратиб, аянч жилмайди. Ҳа, пул кистирмоқчи. Айланиб, пиёла ва битта ўн сўмлик тутиб турган барра телпакли кишига рўпара бўлди-да, муқом қилди. Йигит пулни узатаркан:

— Опажон, бир илтимос, Сиз ана бу пулни олиб, ўтиринг, анави қиз ўйнасин!— дея кат томон ишора қилди. Тўтихоннинг қўлидан йигит узатган пиёла тушиб кетди, у худди чўчигандек бир буришди-ю, яна мажбурий бир вазиятда йўрғалаб, рақсида давом этди. «Одамлар... нақадар шафқатсиз!— Унинг тилла тишлари катта электр чиқоғида йилтиллар, бутун гавдаси кенг, ялтироқ олмос кўйлаги ичида ишваланар, аммо, юраги эзилиб, кимларгадир нафрат ёғдирарди. — Бераҳмлар! Юзимга айтишди-я!.. Ў ана, яна биттаси бўқирди: «Холам ҳам долгоиграющий эканларми?!» Энди ўтираман... Ҳа, ўтираман».

Тўтихон катга ўтираётиб, Ҳамроҳонга зуғум қилди:

— Туринг энди, устоз!

Ҳамроҳон катдан тушаркан, даврада яна мастона қийқирик: «О, бўсин!», «Ёши чиқди... ана бу бошқа гап!», деган овозлар эшитилди. Тўтихон чўнтагидан иккита бир сўмлик ва ҳали: «Сиз ўтиринг, анави қиз ўйнасин!», деб унинг кўнглини хуфтон қилган киши берган ўн сўмликни олиб, яқинидаги сумкага солди. Тушум жуда кам. У ўзини аллақандай хорғин, руҳсиз сизди. «Нахотки яна касалим... йўк-йўк, ўйламаслик керак... Яхшиси, даврага қарай-чи...»

Даврада тўйчи ва тўйхўрлар сафланиб, Ҳамроҳонга пул кистиришга ошиқишар, қайси бирлари: «Дўст!», деб қичқирар, кимлардир мухаммас айтмоқчи бўлар, Ҳамроҳон қўли кўксига, бошида пул билан таъзим қиларди. «Ёр ютгур!— қарғади Тўтихон.— Рақс ўрнига пул йиғди-ку бугун... ҳали ҳусни бор-да, жувонмаргнинг...»

Ҳамроҳон узок ўйнади. У ҳансираб ўтираркан, торчининг ишораси билан Тўтихон катдан туша бошлади. Бу гал у лапар айтиб, даврадагиларни ўзига ром этмоқчи бўлди. Лекин, шу пайт кимдир микрофонга «пуф-пуф»лаб гап бошлади:

— Агар Тўтихон холам яна ўйинга тушсалар, бизлар кетамиз!

Бутун тўй — беш юз кишилик давра кулди. Момагулдиракдек кулги бир гумбирлади-ю, қақин чаққандай бўлди. Ҳамроҳоннинг жон ҳолатда: «Войдод!», деган чинқириғи эшитилди. Ашулачи торини ташлаб, катга томон югуриб кетди. У ерда Тўтихон алчайиб, ҳушсиз ётарди, ранги оппоқ ўчган, қўл-оёқлари чангак бўлиб титрар, оғзидан кўпик чиқарди. Ҳамма гур ўрнидан турди. Кимдир сувга чопди, кимдир пиёзга...

Эртасига Тўтихон бойлиги тўлиб-тошган уйда ёлғиз, ранги синик холда ўтирар, ўзининг кайф-сафо билан ўтган умрига ачинарди. Бир вақтлар у театрда ишларди, раҳматли биринчи эри гижжакчи эди. Ўша вақтлар ҳам бир давр экан. Ҳали эсида, ўша — юзига чой

қолдиғини сепган Саидахон уни биринчи марта кўярда-кўймай тўйга олиб чиққанди. Кейин бошланди. Мажлисларга тушди, газетада танқид қилиб чиқишди. Оқибат, театрдан ҳайдалди... «Отига иш бўлса бўлди-да», деб район халқ театрида, у ердан ҳайдалгач, қўшни район маданият уйида ишлади... Лекин, тўйни қанда қилмади. Уч марта эрга чикди. Уччаси ҳам уни ташлаб кетди... Кошкийдни ўша биринчи эридан туғилган ўғилчаси тирик қолган бўлса!.. Кейингиларидан бола кўрмади... Ҳайт-хуйт дегунча умр ҳам ўтиб кетди. Эсиз умр... У билан бир кунда театрга ишга кирганлар унвонга эга, у-чи? Нега юраги санчади-я?.. Соат ҳам беш бўляпти, шерикларидан ҳамон дарак йўқ. Наҳотки кечаги воқеадан кейин... Шундай бўлди: шериклари ўша куни ҳам, ундан кейин ҳам келишмади. Тўтихон кенг, жиҳозли уйда мунғайиб ўтирар, оқшомлари ҳам кўзларига уйку ўрнига юм-юм ёш келарди. Учинчи куни у тўйга бормасликка қасам ичди. Лекин, қандай бўларкин? Ишга кирсинми? Йўқ... яна юзини сарғайтириб, маданият уйига борадими? Асло! Ҳамма жойда иш тўлиб ётибди, лекин бирортаси ҳам кўнглига ёкмайди. Бундан ташқари, ҳар қандай ишга кучи етмаса керак... Э ана... нима гап бўлдийкин? Кўча томондан фарёд эшитилди. У ўрнидан эриниб кўзгалди-ю, дераза пардасини икки тарафга суриб, йўл томон қаради: бошига оқ ўраган, сарван-лачакли кампирлар ўтиб боришяпти.

«Э, бечора, Асад бобо дунёдан ўтибди-да,— деб ўйлади у.— Тўй билан бўлиб, бирров кўриб ҳам чика олмадим... эсиз одам... Борсаммикан?..»

Тўтихон бундан ўн беш йил олдин онасининг азасида тиктирган оқ камзулини топиб кийди. Бўхчада сарғайиб кетган оқ дока рўмолини ўраб, ташқари чиқди. У Асад бобоникига келганда, хотинлар давра олишиб, гўянда — йиғичи Хосият бувининг айтиб-айтиб йиғлашига қўшилиб, фарёд чекишарди.

У ҳам даврага қўшиларкан, беихтиёр: «Хосият бувининг овози унчалик яхши эмас экан-ку», деб кўнглидан кечирди ва ўзи ҳам аста-секин овоз солиб, йиғлай бошлади. Ўз овозининг ҳамманикидан баланд ва шикаста эшитилаётганига қаноат ҳосил қилгач, негадир кўнгли ёришгандек бўлди. Аёллар йиғидан тўхташди. Бир вақт кимдир унинг сонидан секин чимчилади.

— Ҳа, Шаҳодат хола!

— Худогина кўтарсин сени, ўликкаям ўсма билан келаллами, адо бўлгур?!

— Қошим бўлмаса, нима қилай, хола?!

Шаҳодат хола сарвани печини елкаси оша ташларкан: «Бе!», деди. Аёллар яна йиғи бошлади. Навбатдаги йиғи тинганда, Тўтихон Шаҳодат холага яқин келди.

— Холажон!

— Гапир, Тоти!

Тўтихон чуқур сўлиш олди ва йиғламсираб:

— Агар ажалим етиб ўлсам... мени сиздан бошқа кишим йўқ, васиятим шу: мурдашўйга айтинглар, қошимни ўсмасини ювмасин.

Шаҳодат хола Тўтихоннинг елкасига муштлади.

— Ёмон ният қилма, отарчи ўлгур!

— Гап шу!— деди Тўтихон қиқирлаб кулиб.— Ўлсам, мурдашўй қошимни ўсмасини ювмасин!

— Бўлди, бас қил, сен ўлсанг лабингу тирнокларингни ҳам бўйямиз!

Уларнинг гапи ҳовлига бир гуруҳ аёллар кирганда бўлиниб қолди. Хосият буви ўртага бўйи етган кизларни олиб, яна айтиб-айтиб йиғлашга тушди. Ўлик чиқарилгач, Асад бобонинг икки қизи Хосият бувига икки қўйлақлик вискоз, ўн сўмдан йигирма сўм пул беришди. Тўтихоннинг кўзлари қоронғи кечада оловланган мушук кўзидек ялтираб кетди. Охирги марта овоз солинаётганда Тўтихон: «Хосият буви қарибди... овози йўқ, айтадиган нарсаси шикаста эмас!», деб ўйлаганча, овозини бир парда баланд қилиб, фарёд чекди.

Одам захрини одам оларкан. Тўтихон отарчиликда бозори касодга учрагач, гўяндалик ва «Хотинча хатми қуръон — оши биби сешанба»ларда кайвониликни¹ машқ қила бошлади. Айниқса, унга гўяндалик чўт келарди. Овози бор, афтини буриштириб, кўзларидан ёш чиқара олади. Унинг «гўяндалик бўйича гастроли» икки яшар боланинг азасидан бошланди. Мурда эгалари Хосият бувига киши юборишган экан, у районга, қизиникига кетиб қолибди. Оқ рўмол боғлаб, янгидан тиктирган оқ камзул ва амиркон махси-калиш кийган Тўтихон ўртага тушди.

— Кўчкор эдинг ўзгинанг...

Тўтихон биринчи мисрани айтиб: «Вой болам!», дейиш ўрнига «Воҳей бола!», деб юборди. Хотинлардан кимдир: «Вой мен ўлай! Азани ҳам тўйга айлантирдилар-ку!», деди. Лекин унинг сўзини йиғи билан бўлиб ҳеч ким эшитмади. Тўтихон лабини қаттиқ тишлади, кейин қайта бошдан куйини ўзгартириб, гўяндаликка тушди:

— Кўчкор эдинг ўзгинанг, во болам!

Шунқор эдинг ўзгинанг, во болам!

Онагинанг кўзларига, во болам!

Гулзор эдинг ўзгинанг, во болам!

Хотинлар ҳар мисрадан кейин «во болам!» нақаротини айтиб, шундаям ўкириб йиғлашдики, Тўтихон ёшлигида — тўйда ўйнаб муваффақият қозонган пайтларидегидек ҳузур қилди. Унинг авжи келиб, тўйларда айтиб юрган шикаста ашулаларини гўяндалик куйи билан қайта ишлаб, нола қиларди...

Шундан кейин Тўтихон яна уч марта азага борди. Давра олиб гўяндалик қилди. Ўзи йиғламаса ҳам, қанчадан-қанча сўқир кўзлардан ёш чиқарди. Ҳар гал уйига бир бўҳча латта-путта ва ҳоли бақудрат пул билан қайтарди. Лекин у оқшомлари уйқусизликдан азобланарди. Азройили гулчин экан: бечора Тўтихон! Бир кечаси эрталабгача ухлай олмай юраги ғашланиб чикди. Ниҳоят, эрталабга

¹ К а й в о н и — дастурхончи.

якин тутканоғи тутиб, гўяндалик санъати гуллаб-яшнаётган бир пайтда жон таслим килди. Эрталаб маҳалла одамлари тўпланиб келиб, тараддуд кўришди. Майитани мурдашўй тахтага олаётганда Шаҳодат хола эшик орқасига келиб:

— Раҳматлини бошига сув солаётганда эҳтиёт бўлинглар,— дея йиғламсираб овоз берди.— Ўсмаси ювилиб кетмасин... Васият килувди бечора...

Тобутга кўрпа тўшаётган мўйловли, ҳазилкаш Ғиёс тоға:

— Ҳах, гапни қаранг,— деди энсаси котиб.— Ҳали бу раҳматли лаҳатдаям концерт кўрсатса керак. Мункарнакирларга ишва килиб...

Кимдир: «Ғарибгина оп...пам!» деб, аста йиғи бошлади.

ЧАҚИМЧИ

Директорнинг холаси вафот этиб қолганлиги сабабли комбинат ходимларини якшанба кuni пахтага маҳаллий комитет раиси, урушда бир кўлидан айрилиб келган — Иззатулла ака олиб чиқадиган бўлди. Эрталаб шаҳарнинг қоқ марказидаги биринчи ҳаммом олдида тўпланишди. Ун нафар сартарош, этикдўзлар цехидан беш киши, идора ходимларидан ўнга яқини кичик автобусга тушиб, шаҳарга яқин «Роҳат» колхозига йўл олишди. Колхоз идораси олдида уларни галифе шим, кўк брезент этик, бошига хас шляпа кийган, эни билан бўйи баб-баравар партия комитетининг секретари кутиб олди. У олдинда ўтирган Иззатулла аканинг чап кўлини олиб кўришди, бошқаларга: «Яхшимисизлар?»— деган маънода бош силкиб кўйди.

— Қани, бизга пайкални кўрсатинг,— деди Иззатулла ака кулиб.— Бу азаматларнинг ҳарқайсиси бир «зангори кема»ча пахта теришга кодир...

Партком секретари автобустагиларга кўз югуртиб чиқди-да, қаҳқаҳа уриб қулганча идора томонга қараб чакирди.

— Очил, ҳо Очилвой!

Идорадан ранги бир оз уникқан, кўк катак кўйлак кийган, боши каттароқ, қорачадан келган бир йигитча чиқиб, автобус томон югуриб келди.

— Чик машинага!— деб буйрук берди партком секретари.— Буларни Қирработ участкасига, Низомбойни бригадасига олиб бор!

Очилвой машинага ўтирди. Шофер унинг ишораси билан машинани қишлоқнинг юқоридаги жинқарча қумок йўлидан ҳайдаб борар, ҳар замон-ҳар замонда: «Ҳали узок юрамизми?», деб сўраб кўярди. Автобус эски, лойшувоқ уйларни ортда қолдириб, янги типда қуриляётган молхона ёнидан чапга бурилганда, лунжи осик каттакон сарик ит отилиб чиқди ва анча ергача ҳуриб, эргашиб борди. Ҳамма деразадан қараб, баъзи бир шумроқлар кўлларини чиқариб, итга ол, ҳа-ол, дея кулиб кийқиришарди. Бу ҳолдан онаси билан бир ўриндикда ўтирган кассир жувон — Маликахоннинг саккиз яшар ўғли айниқса завқланиб кулар, машина ойнасидан отилиб чикмоқчи бўларди гўё. Онаси уни «Ўтир-э» дея босиб кўяр, бола эса завқ билан ирғишлашини кўймасди.

Машина шийпон ёнига келиб тўхтади. Ёрдамчилар машинадан тушиб, қўлларидаги сумкаю сеткаларини яккаю ягона балхи тутнинг шохига илиб қўйишди, базилар устки калин кийимларини ечишиб, нарсаларини ўраб-чирмаб тозарок ерга уйиб ташлашди. Очилвой шийпондан йигирма иккита фартук олиб чикиб, ёрдамчиларга бўлиб берди.

— Уй бола!— деди Гриша деган миктидан келган, юзлари оппок саргарош Очилвойни чакириб.— Бу заминларингни ҳаммаси пахтами?

Очилвой унга бир қарадио мағрурланиб:

— Бўлмасам-чи, ҳали бу нима,— деди кафтини ўйнатиб.— Пахтани кўраман десангиз анави захкашдан нарига ўтинг.

— Ҳаммаси пахтами?— деб сўради яна Гриша.

— Ҳа, ҳаммаси пахта, ўн гектар ерга маккаям экканмиз.

— Ҳе, нодонлар-э!— Гриша майин овозда ҳиринглади.— Шу заминларни ярмисина харбуза, харбузани биласиз, қовун экиб ташласангизлар-ку, ўзларингизгайм, бизгайм мазза бўларди. Қаён қарасам пахта, қаён қарасам пахта!..

— Қовунимиз ҳам бор, ака,— деди Очилвой энсаси қотиб.— Йигирма гектар қовун ҳам экканмиз, қовун есангиз бурнингиздан чиканча топиб берамиз.

Иззатулла ака: «Қалай, ўсал бўлдингми?», дегандек, Гришага бош силкиб қўйди-да:

— Қани укалар, бўлинглар энди!— деди. Ҳамма теримга тушиб кетди. Очилвой балхи тутнинг мустаҳкамроқ шохига қўл тарози осиб, пахталарни пешма-пеш ўлчаб олишга тушди. Сарғиш булут орасидан қуёш гўё тутилгандек кўзга ташланиб, юкори ўрмаларди. Қунчиқардан бошланиб, қибла уфққача бориб такалган зовур ён бағирларига нурсиз соя тушди. Эрталаб қўзғалган куз шамоли ахён-ахёнда кучайиб, пахтазор юқорисидаги шўристоннинг майин ҳокини тўзитиб, гирдибод қилиб ўйнайди. Ана, шомол зўрайиб, турли хилдаги сарғиш хас-хашақлар тўзон аралаш зовур ёнбағирларигача судралиб борди, унга яқин ерда гирдибод қўзғалиб, кўкка кўтарилди.

Пахта хирмони устига чўзилганча жин тўполонни кузатаётган Иззатулла ака ўзича табиат ходисаларини хаёт ходисаларига муқояса қилиб кўради.

«Қизик, табиатдаги бир муддатлик кичик бир алғов-далғов дала-тузда шунчалик ўзгариш ясади. Четдан қараганда, бу — одамлар учун унчалик сезиларли эмас. Ҳолбуки, шу гирдибод ер бағрини тимдалаб, қанчадан-қанча тупроқ зарраларининг жойини бегона қилди, яна қанчадан-қанча ўсимликларнинг қуриган таналарини осмонга пирпирак қилиб учирди, кўп гиёҳларнинг илдиэ ости тупроқлари кўчиб, кадди букилиб қолди». Иззатулла ака шу сингари интихосиз ўйларга берилган. Ундан сал нарироқда, сарғиш майса устида чўнкайиб ўтирган Очилвой бир вақтлар чок бўлган, кейинчалик врачлар томонидан ямаб қўйилган юкори лабини жийирганча қўшиқ хиргойи қилади.

Бокади кнѐ-кнѐ
Қошига ўсма қўйиб...

Унинг овози аллақандай хириллаб, палағда чиқади. Иззатулла ака ўрнидан қўзғалиб, унга кулимсираб қарайди. Очилвой эътибор бермай, бошини сарак-сарак қилиб, тиззаларини чилдирма оҳангида савалар, пайкал томондан келаётган Маликахонга қараб, муқом қиларди.

Хее боқади киё-киё
Қошчасига ўсма қўйиб.

Маликахон хаворанг трико кийиб, бошини шафак рангидаги хиндча дурра билан танғиб олган, бир фартук пахтани кўтарганча, ерга қараб келаяпти; пайкал жўякларидан енгил-енгил сакраганда, юпқа трико остидаги семиз сонлари лорсиллайди. Маликахоннинг орқасидан ўғилчаси онасининг шол рўмолига тугилган бир сиқим пахтани орқалаб келарди.

— Қани ўлчанг-чи, қанча келаркин?

Маликахон этак боғичини қўл тарозига илдирди. Унинг юзлари буғриккан, оппоқ, тирсиллаган билаклари тирналиб, гўза баргига тушган ширадан қорайган.

— Бемалол сураверинг!— деди у Очилвойга тилла тишларини кўрсатиб жилмаяркан.— Йигирмата чикса керак.

— Хўш, ойтимулложон!— дея ишшайиб тарози тошини охиригача суради Очилвой.— Эҳ чикмади... ана... э боринг 17 кило!

Маликахон Очилвой ёрдамида пахтасини тарозидан оларкан: «Ашурни пахтасини ҳам ўлчанг!», деди. Очилвой Ашурнинг рўмолдаги пахтасини тарозига илди. Бола тарозига пастдан қувнок, жавдираб қарар: «Бир кило... уч кило!», дея такрорларди. Ашурнинг пахтаси икки кило чикди. Иззатулла ака Маликахоннинг фамилияси рўпарасига 19 рақамини ёзиб қўйди. Очилвой фартукларини бўшатаркан, тўнғиллади.

— Ойтимулложон, терсангиз тоза теринг, бунга қаранг, бутун ифлос!

Маликахон оралиғи ўсма билан қуюқ туташтирилган кошларини ўйнатиб, бошини «алам қилсин» маъносида қийшайтирди.

— Тозасини ўзингиз теринг, мулло укам!— деди у чаккон орка ўгириларкан.— Ҳо... ана манга ақил!

Очил унинг таранг қоматига нафратомуз тикиларкан, қўлида хали пахтадан ажратиб олган барг ва хас-хашакни ушлаганча:

— Ахир, пахтани сўрти бузилади, опа!— дея бўғик овозда қичқирди ва Иззатулла акага қараб, қўшиб қўйди.— Ака, сиз айтинг одамларингизга, бундай термасинлар, яхши эмас!

Иззатулла ака ётган еридан: «Хўп, айтаман!», деди эринибгина. Очил Маликахоннинг нописанд гапирганидан жаҳли чикди шекилли, Иззатулла аканинг гапини норози оҳангда: «Хўп, айтаман эмиш!», дея такрорлаб қўйди. Иззатулла ака ўрнидан туриб, янги бўшатирилган пахтадан хас-хашакларни бир қўли билан ажратиб олишга тушди, унинг бу қилиғини кузатиб турган Очилвой хижолат чеккандек бўлди.

— Сиз хафа бўлманг, тоға, энди айтмасак бўлмайди-да,— деди

юмшоқ овозда.— Ҳалиги аъзонгизни ўзи унақаю яна кишини мен-симасдан гапиради...

— Қанақа? — деди Иззатулла ака жилмайиб. Бундан Очил анча дадиллашди, кейин қўлларини боши тепасига кўтариб, калласини муқом билан икки елкаси томон олиб бориб келди. Иззатулла ака кулиб юборди, сўнг:

— Тўхта-чи, сен кимни айтаяпсан?— дея сўради кулгидан ўзини зўрға тийиб.

Очилвой ўн беш-йигирма метр нарида ўғлини эргаштириб кетаётган Маликахон томон ишора қилди:

— Ўша кишини отлари Маликахон эмасми?— дея ҳадиксираб сўради. Иззатулла ака: «Хўш?», дея унга кулимсираб қаради. Очилвой икки қўли бармоқларини бир-бирига чалиштириб, раққосалардек қарс-қарс қилдираркан: — Ўша Маликахонингиз ана шунақа! — деди кўзларини ибосиз ўйнатиб.— Шу йил августда икки марта бизларни колхозга келувди. Бир марта ҳисобчини тўйига, яна бир марта Даврон тоғани тўйларига. Ўшанда жуда чиройли эди. Олмосми, парчами қўйлак кийган, бошида зардўзи дўпписи бор эди. Бир ўйнадики, ҳамма қойил қолди. Шу бўлганига овози унчалик яхши эмас экан.

Иззатулла аканинг кайфи учди, икки-учта оқ тушган қалин қошларни чимирилди.

— Наҳотки?— деди унинг капалаги учиб.

— Ишонмайсизми?— деди Очилвой жиддийлашиб.— Унда бригадирдан сўранг, айталла. Ман ўзим ҳам ана шу қўлларим билан ўн уч сўм кистирган эдим... кайфим бор эди-да...

— Ҳали сен ичасанамми?

— Мавриди келганда!— деди Очилвой кўзларини муғомбирона қисиб қуларкан, юқори лабининг тиртиғи оқариб кўринди.— Винодан иккитасини юмалатган пайтларим ҳам бўлган. Ўша Даврон тоғанинг тўйи кечаси ҳам Маликахонни ўйинига қизиқиб, Шариф ака билан тўрт шиша ичибмиз. Шариф аканинг бир ўзлари 58 сўм ёпибдила... у киши аралаш қилиб ичгандила-да!

— Бўлмаган гап!— деди Иззатулла ака терсайиб,— Қайси аҳмоқ 58 сўм кистиради!

— Ишонмайсизми?— деди қизишиб Очилвой.— Эртасига янғачам Шариф ака билан уришиб, женсоветга бордила... Яна ишонмайсизми, қасам ичайми?

— Қўй, бўлди, ишондим,— деди Иззатулла ака қўл силкиб, нари кетаркан. Шу пайт шамол яна зўрайиб, пайкал юқорисидаги шўристоннинг майин тупроғини тўзитиб совура бошлади. Очилвой, бу киши мандан хафа бўлди чоғи, деб ўйлаб, ён томондан яқинлашиб, секин Иззатулла аканинг юзига қаради, сўнг:

— Тоға, мен бориб, анави тележка билан қовун, узум келтирай,— деди. Унинг бояғи қувноқлиги ўрнини аллақандай босиқлик эгаллаган эди.— Бўлмаса, ҳалиги одамингиздан балога қоламан...

Очилвой жўнаб кетди. Иззатулла ака яна хирмон устига қайтиб, атрофни кузата бошлади. Заҳқаш томондан базғалдоқнинг хафагазак сайроғи эшитилади, шамол қум зарраларини, турли хилдаги

хас-хашакларни, яқиндаги балхи тутдан ажралиб тушган сап-сарик япрокларни шигирлатиб судрайди, пахтаси териб олинган очик чангалга ўхшаш бўш чаноқли ғўза тупларини энгил чайкатади. Бетон каналга чиқадиган қумоқ йўлдан Очилвой кетиб боряпти. Унинг издан ҳам энгил чанг кўтарилади. Иззатулла ака Очил ҳақида ўйлайди. Жуда кизик бола экан. Ўт-олов, бир вақтлар — урушдан олдин унинг ўзи ҳам худди шундай кизикқон эди. Йиллар ўтган сари инсон қони ҳам совий бораркан. Очилни қаранг, Маликахоннинг: «Ана манга ақил!»— деган гапи учун бир фурсатнинг ичида шунча янгиликни гапириб ташлади... Тавба... Маликахон... Нахотки?!

— Ўзингиз ўлчаб оласизми?

Иззатулла аканинг хаёлини Маликахоннинг жарангли овози бўлди. Иззатулла ака бир юмалагандек бўлдию ягона қўлига таяниб, ўрнидан турди. Маликахон фартукни тарозига илдириб, ўзи тарози тошини сура бошлади.

— Ёзинг, 15 кило!— деди у Иззатулла акага сукланиб боқаркан.

— Тўхтанг-чи!— деди Иззатулла ака унинг илтифотига парво ҳам қилмай, тарози тошини кейинга суриб. — Қўлингизни олинг!.. Ахир, ўн килоям эмас-ку бу!

Маликахон қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— Ҳе, ёзинг... анави лабчок бола йўк-ку!

Иззатулла ака қип-қизариб кетди, Маликахоннинг сепкил тошган юзига, кейин сурмаси ўчган кўзларига тик қаради.

— Тўғри-ю, лекин, у: «Инсофни ўзингизга берсин!», деб кетди. Кейин одамни камситиш яхши эмас, Маликахон!

Маликахон семиз, бақалоқ сонига шапатилаб, оғзини қўкка қаратиб, завқ билан кулди.

— Ҳа-ҳа... бизни хўжайин ҳам ҳар хатларида инсофни ўзингизга берсин, деб ёзадилар.

— Ҳар қалай, сиз жудаям ноинсоф эмасдирсиз!

Маликахон ҳеч нарса демади, лабини истиғно билан буриб, пахтасини хирмонга бўшатди, кейин юзи патли, сарик шиппагини ечиб, коқди. Шу пайт онасининг шол рўмолига катталиги коптокдек келадиган пахтани орқалаб, Ашур ҳам етиб келди.

Онаси Ашурнинг рўмолидаги икки чангал пахтани олиб, этагига солди-да:

— Бас, ўтир амакингни ёнларига, чарчадинг!— деди. Ашур пахта хирмони устига ўмбалоқ ошди. Онаси; «Шўхлик қилма!»— деб пўписа қилгач, пайкалга тушиб кетди. Ашур пахта устида думалар, ўзини пахта билан кўмар, яна сакраб туриб, ўмбалоқ ошарди.

— Жим ўтир, Ашур!— дея пўписа қилди Иззатулла ака. Ашур хирмон устида чўккалаганча Иззатулла акага қараб, ширин жилмайди. Иззатулла аканинг меҳри қўзиб, унинг юзини охиста чимчиларкан:

— Ҳе, кампир!— деди.

— Нимага мани кампир дейсиз?— деди бола чангалидаги пахта-ни отиб уриб.

— Ахир кампирлардай тишларинг тушган!— деди Иззатулла ака

боланинг юзини қайта чимчиламоқчи бўлиб. Ашур бошини нари олиб кочаркан:

— Ман кампир эмас,— деди бидирлаб.— Кампирлани юзи бурма, кўйлагини энглариям узун бўлади. Мани бувим кампир!

Иззатулла ака: «Бу Очилдан ҳам қув экан-ку!»— деб ўйларкан, яна Ашурнинг бурнини чимчиган бўлиб, эркалади.

— Сен ким бўлмасам?

— Ман Ашур!— деди бола митти кўзчаларини қисиб.— Ман катта йигит.

Шу орада уч-тўрт киши пахтасини ўлчатиб кетди. Ашур уларнинг пахтасини бўшатишга ёрдам берди. Иззатулла ака: «Молодес», деб уни рағбатлантирар, «Баракалла, катта йигит!», деб эркаларди. Яна улар танҳо қолишди. Иззатулла ака хирмон устида кўзини юмиб ётаркан, кулоғи остида гўдак пичирлашини эшитди.

— Амаки!

— Нима дейсан, катта йигит?— деди Иззатулла ака кўзини очиб, Ашур секин сўради:

— Сизни отайиз борми?

Иззатулла ака ўрнидан кўзгалди-ю, бир муддат жим қолди. Сўнг чуқур бир ух торттиб: «Йўқ, отамнинг ўлганларига ўн беш йил бўлди!»— деб жавоб берди. Бола бошини солинтириб, қайғургандек жим қолди. Иззатулла ака:

— Нимага мани отамни сўрадинг, катта йигит?— деб сўради.

— Ҳеч нимага,— деди Ашур, кейин қўшиб қўйди.— Мани отам қамокда!

Бола «қамокда» сўзини аламли, ўкинч тўла оҳангда айтди. Иззатулла ака унга раҳми келиб, далда бермоқ учун қараган эди, боланинг юзида аллақандай викорли табассум кўриб, хайрон қолди.

— Нима учун қамокда?

Ашур қафтчаларини Иззатулла аканинг ўнг кулоғига тутди.

— Отам магазинчи бўлганла,— деди пичирлаб.— Кўп хотинла билан юрганла...

Иззатулла аканинг нафаси ичига тушиб кетди. Шу гапларни биринчи синф ўқувчисидан эшитаётганига сира ҳам ишонмасдан, болага кўзлари олайиб қаради.

— Ким айтди?

Ашур Иззатулла акага ишонқирамай қаради. Кейин бошини кимирлатди.

— Йўқ, айтмайман... ман хабаркаш эмас!

— Майли, айтмасанг айтмай қўяқол!— деди Иззатулла ака кўлидаги рўйхат дафтарини тиззалари орасида қистириб, ягона қўли билан гул расмини сола бошлади. Ашур унга бир оз қараб турди, кейин зерикди чоғи:

— Айтайми ким айтди?— деб сўради.

— Ихтиёринг!

Ашур яна Иззатулла аканинг кулоғига қафтчаларини қўйди.

— Онам дугоналари Розия холамга айтдила.

Иззатулла ака дафтардан кўз узмай, беихтиёр сўради:

— Нима дедила?

— Айтдилаки, хотинла билан юриб-юриб, ахири растарат қилиб камалиб кетди...

Иззатулла ака дафтарини ёпиб, Ашурга қаради: «Сен жуда кўп нарсани биласан шекилли», деди. Ашур қикир-қикир қулди. Завқ-шавқ билан яна ўмбалок ошди.

— Ашур, отангни яхши кўрасанми, онангни?

Бола жуда қатъий қилиб:

— Онамни-да!— деди.

— Нима учун?

Бола, ҳе шуни ҳам билмайсизми, дегандек, пушти лабчаларини сўлжайтирди.

— Бизларни онам боқадила... Манга, укаларимга кўйлак, палтун, патинка оладила... Отам бўлса, бизларга қарамай, хулиганлик қилганликлари учун камалиб кетганла... Онам бўлмасала бизларга ким қаради...

— Хулиганлик дедингни?— деб сўради Иззатулла ака дафтарга чанок расмини чизиб. Ашур бурнини тортиди.

— Ҳа, хулиганлик қилганла-да, болаларни қошида хотинлани кучоклаганла...

Иззатулла ака: «Ҳимм», дея тил тишлаб қолди. Энди болани ҳеч ҳам гапиртирмасликка аҳд қилди. Лекин, яна боланинг ўзи гап очиб қолди.

— Иноят амаким ҳам хулиган!

— Қим у Иноят амакинг?— дея беихтиёр сўради Иззатулла ака. Ашур кўзчаларини мугомбирона ўйнатиб:

— Хо, айтайканманми?— деди бошини ўнг елкасига қийшайтириб.— Мен хабаркаш эмас!

— Ихтиёринг, айтмасанг яна яхши!— деди Иззатулла ака расм солишда давом этаркан. Ашур қуйи лабини тишлаб, бир оз ўтиргач:

— Иноят амаким яхши... Озерада марожни соталла... Бозор кунлари бизани онам билан лодкада катайса қилдиралла... Бир куни...

Ашур жим қолди, қуйи лабини тишлаб, бир оз сузилиб ўтирди.

— Нима бир кун?

— Иноят амаким онамни кучоқламоқчи бўлдила, онам у кишини бир шаппат уриб, болаларни қошида хулиганлик қилганг, дедила...

Иззатулла ака бошини қўллари орасига қаттиқ қисганча: «Умм, шўрлик болалик!», дея даҳшат билан пичирлади. Бир муддат ичида кўз олдига урушда вафот этган акасининг хотини келди: йигирма ёшида эрдан бева қолиб, бир боласини тишда тишлаб ўстирди, неча-неча жойлардан таг-тугли кишилар чиқди, ҳаммасини эрининг руҳи хурмати, эрдан қолган яккаю ягона тирноқ хурмати рад қилди... «Бечора янгам», дея ингранди Иззатулла ака.

— Амаки, бошийиз оғридими?— деб сўради Ашур. «Ҳа!», деди Иззатулла ака кўзларини қаттиқ юмиб. Ашур жажжи, нозик қўл-часи билан унинг манглайини тутиб.

— Иссик!— деди қимдандир эшитган сўзини такрорлаб.— Бувим бўлсалар бошийизни ўлчаб кўярдила... уйимизлага келадиған усто амакимни бошлари оғривса бувим ип билан ўлчаб кўялла. Эрта билан яхши бўлиб кеталла... Ана пахта олиб келдила...

Иззатулла ака яна юмалагандек бўлиб, ўрнидан туриб, тарозига яқин борди. Ердамчилардан икки киши пахтасини ўлчатиб кетди. Ашур пахта устида яна турли хил қилиқлар қила бошлади. Иззатулла ака:

— Ашурбой, жим ўтир, катта йигит!— деди.

— Ҳўп!

Ашур икки бармоғини оғзига тиқиб, хуштак чалди. Иззатулла ака пахта устига бориб ўтираркан, оғизга бармоқни тикиш уят, дея тан-бех берди. Ашур жим колди, бошини солинтирганча, узок ўйга толди.

— Амаки!— деди бир пайт у кўзларида бир дунё кўркув ва даҳшат билан.— Мен хабаркаш эмас-а? Озерода қайикқа минганимизни, Иноят амакимни, яна бошқа гаплани отам келсалар, отамга айтмайман!

— Нима учун айтмайсан?— деб сўради Иззатулла ака шамол учириб кетган дафтар ичидаги варақни икки қадам наридан тутиб келиб.— Нега айтмайсан?

— Агар айтсам... отам онамни уриб, яна қамалиб кеталла... Кейин яна отасиз қоламан...

Иззатулла ака боланинг камбар, ориқ елкасига қокди:

— Тўғри қиласан, молодес, катта йигит!— деди. Бола мамнун жилмайди.

— Онамни кечалари, хў ашулачи Мирёкуб акам билан пул ишлаб келишларини ҳам айтмайман... Ман хабаркашми, айтмайман!

Иззатулла ака боланинг бошини чипор шапкачаси устидан силаркан: «Балли», деб кўйди. Ашур унинг афтига тикилди, кейин қўлчалари билан унинг соқол босган юзларини оҳиста силади.

— Отамни соқоллари ҳам шундай, кў...ўп!— деди. Иззатулла ака ундан отасини қачон кўрганлигини сўради. Ашур атрофга қараб олиб, яна паст овозда бидирлаб, гапира бошлади.

— Онам, ман, Моҳира укам — уччаламиз отамни кўришга бордик. Ушанда ёмғир ёғувди. Қамокхона ёмон экан... Кирмокка кўймайди. Бизани кўйдила. Битта уй бердила. Отам ақалли бизани кучоклаб ўпмадиям... Онам, отанг бемехр-да, дедилар. Кейин отам тилла тишни нега қилдинг, деб онамни уришдила, бечора онам кў...ўп йиғладила... Моҳира укам ҳам йиғлади. Кўрқди-да! Ҳа, амаки, кўзингизга нима қилди?

Иззатулла аканинг қум заррачаси кириб, ачиштирган кўзини укалаётганини кўрган Ашур ташвишланиб сўради.

— Ҳечкиси йўк!— деди Иззатулла ака қизарган кўзидан кўлини олиб.— Ҳозир тузалади.

Ашур қафтига тупуриб, бумази кўйлагига ёпишган пахта патларини укалаб тушира бошларкан: «Мен хабаркаш эмас!», деб кўйди. У шу пайт нималарни ўйлаётган бўлса экан?.. Иззатулла ака хайрон қолди. Боланинг ажойиб хотираси, жуда кўп ғаройиботларга тўла дунёси Иззатулла аканинг ақлини лол қолдирди. Боланинг дарди, ташвиши унинг юрагига кўчди. Иззатулла аканинг қулоқлари остида норасида гўдакнинг дам виқор билан жарангловчи, дам маъюс пичирловчи овози акс-садо бергандек бўлди.

— Ман хабаркаш эмас!— деди бола пахта толасини чигитдан айириб.— Моҳира хабаркаш... отамга, онам арок ичдила, попурус чакдила, деб хабар берибди аҳмоқча! Хабаркаш!— деди Ашур лабини буриб, кейин давом этди.— Онам отамни кўп ўйлаганлари учун битта-иккита попурус чаккала-да... Шуниям дарров хабар берди. Хабаркаш!

Ашурнинг болаларга хос қувлик аралаш, сохта ачиниш билан сўзлаши Иззатулла аканинг тоқатини ток қилди, ўрнидан туриб, бир фартук пахта кўтариб келаётган Шоира исмли котиба кизга пешвоз чикди. Шоира ўлчанган пахтани тарозидан олиб, Ашурга томон итқитди.

— Ма, Ашурча, бўшат қани, бўшата оласанми?

Ашур фартукни зўр билан хирмоннинг устроғига судраб борди, кучаниб силкиб-силкиб бўшатди. Шоира шохга илдирилган сумка-сидан бир бурда нон олиб, марзада ўтирганча, секин кавшарди. Ашур орқадан келиб, унинг бошига фартукни ўради. Шоира бошидан фартукни очиб олиб, унга чиройли кулиб қаради-да, яна нон кавшай бошлади. Ашур чеккароқда худди катталардек белини тутиб, унга суқ билан қараб турди, сўнг югуриб келиб, орқа томондан Шоиранинг елкаларидан кучоқлаб, юзини юзларига суртди. Шоира беғараз кулиб, унинг бўйнидан ушлаб: «Ҳа, саними!», дея ерга босди. Ашур мушукдек силкиниб сапчиб турди-да, Шоиранинг қизил жемпирини туртиб чикқан кўкрагига чанг солди. Қиз каттик сесканди-ю, кип-қизариб, ўрнидан турди, Ашурнинг қўлларидан тутиб, жаҳл билан нарига отиб юборди. Иззатулла ака даҳшат билан: «Ҳай-ҳай!» деб кичқирди. Бола ерга гурс этиб тушди, кўзларида ёш айланиб, йиғламсираб ўрнидан кўзголаркан: «Бопладимми?», дея кулиб юборди. Шоира Иззатулла акага бир оғиз ҳам гапирмасдан, қизарганча пахтазорга тушиб кетди. Иззатулла ака кимни койишга ҳайрон эди: Ашурни уришса, каттик йиқилди, йиғлаб юбориши мумкин. Шоирани уришса, қиз бола — номуси кучлилик қилди. Йўқ, хайрият, Ашур ўрнидан туриб, кулиб юборди.

— Бопладим-а, амаки?

— Аҳмоқ экансан!.. Қимдан ўргандинг бу хил бемаза одатни?

Ашур Иззатулла аканинг титраб қақшаётган вазоҳатидан кўрқиб, ерга қаради. Иззатулла ака эса, четга бурилганча, қовогини солиб олган, юпка лабларини асабий қимтиб, алланарсаларни ўйларди. Тавба! Шу ёшда қанчалик руҳий зиддият. Ҳалигина онасининг ҳолига ачиноиб беш ёшли синглиси Моҳирани чақимчиликда айблаб ўтирган бола шундай уятли ишни қилишга журъат этса-я! Ахир, ҳалигина унинг руҳида бир олам синиқлик ҳукмрон эди-ку?! Дарвоқе, у қилган ишининг уятлигини қаердан ҳам билсин? Эҳтимол, у, шу ишим Шоирага хуш келар, деб ўйлагандир?.. Иззатулла аканинг юраги сиқилиб, кўз олди коронғилашиб кетди, у хирмондан нарироқ бориб, сигарета тутатди, хас тушган чап кўзи тамаки тутуниданми, баттароқ ачишди, кулоқлари зинғиллаб, бир муддатдан кейин: «Ман хабаркаш эмас!», деган сўзлар маънос, сокин пичирлаш бўлиб эшитилди.

— Сигаретайиз «БТ»ми?— Жарангли қақилдоқ овоз Иззатулла

акани ўзига келтирди. У ўгирилиб, рўпарасида бир фартук пахта кўтариб турган, қулоғи олдидаги қопқора зулфлари тўзғиб, кўзларини бекитган Маликахонни кўрди. Маликахон сабабсиз жилмайганча кичик, оппоқ бағбақасини чиқариб, фартугини тарозига илди.

— Ҳа, «БТ» чекасизми?

— Қайси хотин киши чекувдики, ман чекай!

Иззатулла ака унга тик қаради.

— Нега ёлғон гапирасиз, ахир... сиз чекасиз-ку!

— Қим айтди?— Маликахоннинг кўзи совуқ ялтираб, Ашурга қаради, Ашур бир онасига, бир Иззатулла акага жавдираб боқди-да:

— Ман айтганим йўқ,— деди жавраб.— Ман хабаркаш эмас...

Ман айтганим йўқ!

Иззатулла аканинг юраги эзилиб кетди, боласига ўқрайиб қараб турган Маликахоннинг енгидан секин тортиб, ўзига қаратди:

— Нега болани қийнайсиз?— деди у куйиниб.— Ахир... бола бечорани нима учун ёлғон гапиришга мажбур қиласиз?

Маликахон кизариб, кўзларини Ашурга тикди:

— Яна нималарни хабар бердинг?!

— Бошқа, ҳеч нарсани айтганим йўқ... Ман хабаркаш эмас-ку!

— деди Ашур бир онасига, бир Иззатулла акага илтижо билан боқиб.— Мен хабаркаш эмас...

Боланинг қарашига Иззатулла аканинг нигоҳи тоб бера олмади. Ашурнинг: «Мен хабаркаш эмас!», деб илтижоли, кўрқув тўла боқшидан Иззатулла ака: «Сиз хабаркаш экансиз!», деган маънони ўқирди.

— Маликахон, менга ишонинг, у ҳеч нарсани айтган эмас... Папирос чекишингизни мен ўзим тахмин қилиб айтдим... Хўп денг энди, нега ишонмайсиз?..

Маликахон тилла тишларини кўрсатиб, беибо куларкан:

— Агар чақимчилик қилсанг, уюлга қўяман!— деди биқиниб ўтирган Ашурга пўписа қилиб.— Хў шипион... Худди отаси...

Тушга яқин Очилвўй тележкада йигирматача қовун-тарвуз ва икки челақ тоифи узум олиб келди. Самовар кўйилди. Ердамчилар ва кўшни пайкалдан келган механик-ҳайдовчи кизлар шийпоннинг куйига қараган айвони остида ўтириб, тушлик қилишди.

— Ана бу ишингизга борман!— деди Гриша қўлидаги қовун карчига ишора қилиб.— Бай-бай, буни қаранг-а, тўла шира!.. Ўх-ўх...

Ҳамма кулиб юборди. Қимдир транзисторни бураб юборди. «Дилдор» куйи янгради. Қотиба киз Шоира чарх уриб, ўйинга тушиб кетди, бошқалар қарсақ чалишди. Фақат уч киши — Иззатулла ака, Маликахон ва унинг ўғилчиси — Ашурнинг кайфияти яхши эмас эди. Уларнинг тунд кайфияти яна икки соатдан кейин автобусга ўтириб, шаҳарга қайтаётганларида ҳам очилмади. Маликахон автобус ойнаси томон ўгирилиб олган, Ашур шофернинг биқинида ранги қув ўчган ҳолда мунғайиб ўтирибди, ҳар замонда Иззатулла акага кўзи тушганда, иштиёқсизгина жилмайишга ҳаракат қилади. «Нақадар ғарибона жилмайиш!— деб ўйлади Иззатулла ака.— Аянч... аянч!.. Ҳаммасига менинг эҳтиётсизлигим сабаб...»

ПЕДАГОГИКА

Телефон жиринглади.

Техника советида биринчи участка бошлигининг ҳисоботини эшитиб ўтирган Мардон Тоҳирович чакқон бурилиб, ён томондаги бири ок, иккинчиси қизил телефон аппаратидан оқининг трубкасини кўтарди: овоз йўқ. Трубкани тарақлатиб қўйиб, такрор жиринглаётган қизил телефон трубкасини ҳовлиққанича қулоғига тутди.

— Лаббай!.. Қимман?! Онангизни эрлариман!— Техника советида ўтирганларнинг ҳаммаси бир-бирига ҳайрат билан қаради, прораб хотин ва котиба қиз хижолат чекиб, кўзларини ерга олишди. Мардон Тоҳирович кўзини қисиб: «Ўғлимиз, жуда шўх-да!» деди-ю, яна трубкага гапира бошлади.— Ҳа, Султончик, номерни ким териб берди, бувингми? Ўзинг? Э, молодес! Баракалла, ота ўғли! Хайр, Султончик ўғлим...

Мардон Тоҳирович трубкани жойига қўйиб, йирик кафтининг терларини рўмолчага артаркан:

— Тавба,— деди ёқа ушлаб.— Уч яшар бола номер терса-я! Биз уч яшарлигимизда, масалан, мани ўзим, қовун билан тарвузнинг фарқини билмас эдим... иккаласини ҳам қабун дердим... Қани, давом этинг, Турсунов!

Биринчи участка бошлиғи қўлидаги қоғозларга қараб, секин-секин гапира бошлади.

— Уша «Шўробод» совхозида қурилаётган объект бир бизнинг участкани эмас, бутун ПМҚамизнинг диққат марказида бўлмоғи керак. Чунки шу объектдан ўтган кварталнинг ўзида уч ярим минг сўм маблағ бизнинг ҳисобимизга ўтказилди, илтимос килардимки...

Телефон жиринглади.

Биринчи участка бошлиғи сўздан тўхтади. Мардон Тоҳирович аввал оқ телефоннинг трубкасини кўтарди: овоз йўқ — узун гудок эшитилди. У трубкани тақ эткизиб қўйиб, ҳовлиққанича қизил аппарат трубкасини олиб қулоғига тутди:

— Ҳа, Султончик, санми, ўғлим? Нима қиляяпман? Мажлис ўтказаяпман, ўғлим. Мажлис нима, дейсанми? Мажлис... ҳе-хе-хе... мажлис бу одамлар билан тўпланиб маслаҳатлашамиз, топшириқлар берамиз... Хайр, ўғлим, кўйинг трубкани...

Бошлиқ трубкани жойига кўяркан:

— Ўғлимиз жуда шўх-да!— деди илжайиб.— Мани жуда яхши кўради. Ҳамма нарсага қизиқади денг... Мажлис нима, дейди. Тушунтирдик. Тушунтирмаса бўлмайди. Педагогикада, ёш болаларнинг

ҳамма саволларига тўлиқ жавоб бериш керак, дейилган. Бу ҳақда Ушинский билан Макаренколарнинг китобларида ҳам ёзилган. Бола-нинг бирорта саволи ҳам жавобсиз қолмаслиги керак... Хўш, сиз давом этинг, Турсунов. Қандай илтимосингиз бор?

Биринчи участка бошлиғи рўмолчаси билан манглайнинг тер-ларини сидирди.

— Илтимосимиз шуки,—деди бошлиққа маъюс тикилиб,—чўчка-хонанинг устини ёпиш учун панель бор. Фақат битта кран ажратилса..

— Сизга кранни қаердан олиб берса бўлади?— Кесатиб сўради Мардон Тоҳирович.

— Иккинчи участкадан! Ахир иккита кран ҳам уларга бериб қў-йилгани ҳолда...

Бошлиқ столга кафти билан тап эткизиб ураркан:

— Тўғри!— деди қатъий.— Кеча чўчкахона масаласида бюрода ҳам гап бўлди. Бир ярим йилдан бери чўзясизлар, дея роса пўстаги-мизни қоқишди. Тўғри-да, ўроқлар, чўчкачилик ҳозир халқ хўжа-лигида энг қулай, сердаромад соҳа. Чўчкачилик ҳам етти хазинанинг бири. Чўчканинг гўшти мол гўштира нисбатан тез хазм бўлади, бун-дан ташқари чўчканинг чарвиси асал билан кўшиб истеъмол ки-линса, сил касалига даво. Бизнинг қайнотамиз шундан шифо топган эдилар.. Бу энди ўзаро гап, ҳамма билади. Агар биз...

Телефон жиринглади.

Мардон Тоҳирович чакқон бурилиб, иккала телефон апаратига, қайси бири жиринглаётган экан, дегандек бирпас қараб турди, кейин ишонч билан қизил телефон трубкасини кўтарди.

— Да! Оббо! Ў, бола, энди ўзингиздан кетманг-да, ўғлим. Менга халакит беряпсиз. Қўйинг трубкани жойига! Яна ўзинг номер тер-динг? Ха, яхши!.. Қўй энди трубкани, Султончик, қўй деяпман?!

Мардон Тоҳирович қизарганича трубкани жойига қўйди, ноқулай вазиятда пичирлашиб турган одамларга қараб:

— Гап бундай!— деди.— ПМК учун «Шўробод»даги чўчкахона қурилиши номер биринчи объект бўлмоғи керак. Турсунов тўғри айтди: Қаҳҳоровнинг участкасидан битта кран шу бугуннинг ўзи-даёқ «Шўробод»га юборилсин!

Ҳаво иссиқ бўлишига қарамай, ёқасининг кирлиги билинмасин деган максатда қора кўйлак кийган Қаҳҳоров даст ўрнидан турди. Гавдаси кичик, юзи чувак кишиларга хос одатга мувофиқ баланд овозда, тезкорлик билан гапира бошлади.

— Бу қандоқ бўлди, Мардон Тоҳирович? Тўғри, бизда иккита кран бор. Лекин, биттаси уч ойдан бери ишламайди-ку? Бузук!

— Нега тузатмадинглар!

— Буни тузатиш бизнинг функциямизга кирмайди.

Бошлиқнинг жаҳли чикди.

— Сизнинг функциянгизга кирмаса, кран бузук, ишламайди, деб нега вақтида хабар қилмадингиз?

Қаҳҳоров ҳам бўш келмади.

— Вақтида айтдим, хабар қилдим. Бош инженерга ҳам айтдим, ўзингизнинг ҳам хабарингиз бор эди...

— Тўхтанг! Активлик билан иш битмайди! Сизни илғор участка бошлиғи деб эркалатиб юбордик чоғи. Менга қолса бор-ку?— деди Мардон Тоҳирович бир оз босикрок, лекин шу пайт яна қизил телефон жириглайди. Бошлиқ жаҳл билан трубкалардан қизилини кўтариб ўшқирди.— Аҳмоқ, кўясанми ишлагани, йўқми? А! Э, сизми Ойша Зокировна, кечирасиз?.. Шу битта шумтака ўғилчамиз бор денг, кўнғироқ қилавериб безор килди... Ҳа, бир оз эрқарок... Кимдир номер теришни ўргатибди денг... Ҳа, кечирасиз-да энди... Хўп, узр, узр... Яна юқорига айтиб юрманг, илтимос... хўп-хўп!

Мардон Тоҳирович уят ва хижолатдан кип-қизарганча трубкани жойига қўйди. Аввал қафтлари, кейин юз ва бўйинларининг терини ҳўл бўлиб, асл рангини йўқотган рўмолчаси билан артаркан:

— Соат ўнда трестга келинг, дейди,— деди соатига қараб.— Ярим соат қолибди. Хўш, давом этинг Қахҳоров! Мижиллаб ўтирманг, шап-шап дегунча шафтоли денг қўйинг!

Қахҳоров ўрнидан дик этиб турди. Қандай тез турган бўлса, шундай тезлик билан гапиришга тушди.

— Агар яккаю ягона кранни Турсуновга берсак, «Бўстон» колхозида қурилаётган сигирхона биноси яна бир ойга чўзилади. Агар Турсунов яна икки кун сабр қилсалар...

Мардон Тоҳирович столни тап этказиб урди-ю, бармоқлари билан чилдирма чертгандек овоз чиқарди.

— Қисқа килинг, чўзманг!

— Чўзганим йўқ-ку!

— Чўзясиз!— деди Мардон Тоҳирович бепарво, нималарнидир ўйлаб.— Сигирхона ҳам қурилмайди эмас, қурилади. Лекин, биринчи планда чўчкахона биносини тугаллашимиз керак. Агар ҳозир...

Телефон жириглади.

Бошлиқ бир чўчиб тушди-да, ён томон бурилиб, қизил телефон аппаратидан трубкани кўтарди:

— Да! Ўв, манга қара, Султон, кўясанми ишлагани, йўқ! Аҳмоқ, кўй трубкани жойига, эшшак!..

Бошлиққа яқин ўтирган маҳаллий комитет раиси Холик ака оғзини қафти билан бекитиб, секин кулди. Чунки, у трубкада Султончик томонидан айтилган: «Ўзинг эшшак!», деган гапни эшитган эди. Мардон Тоҳирович куйи лабини қаттиқ тишлади, сўнг ҳеч нарса эшитмагандек трубкани тақ этказиб қўйди.

— Бола-да,— деди елкасини учириб.— Бир оз кулдингми, тамом. Ҳаддидан ошади. Хўш, нима ҳақда гапираётган эдик... Ҳа, агар ҳозир чўчкахона қурилишини қайта қўлга олмасак, гап катта қозонда қайнайди. Шунинг учун, ўрток Турсунов...

— Лаббай!

— Агар кранни берсак, чўчкахона устини қанчада ёпа оласизлар?

— Панелимиз бор, Мардон Тоҳирович,— деди Турсунов ўнг қўли бармоқларини букиб.— Ишчи кучи ёмон эмас... ҳавоям яхши... хар қалай, монтажи билан икки-уч кунда.

— Яхши!— деди Мардон Тоҳирович.— Сиз нима дейсиз, Қахҳоров?

Қаҳҳоров кайфи учиб ўрнидан турди.

— Мен тушунолмаёяпман... икки кунлик иш деб, кранни бир юз ўн километрга олиб бориш, яна қайта олиб келиш шарт эканми?

— Шарт!— деди Мардон Тоҳирович.

— То кранни шунча жойга судраб юргунча, ўша ердаги СМУ билан келишилса...

— А!— деди бошлиқ Қаҳҳоровга бақрайиб қараб.— СМУ билан нега келишар эканмиз?

Қаҳҳоров ниманидир тушунтирмоқчи бўлиб оғиз жуфтлаётган эди. Мардон Тоҳирович соатига қараб ўрнидан турди.

— Ўн беш минут қолибди!— деди ҳовлиқиб.— Ўртоқлар, Турсунов, Қаҳҳоров, ҳозирги масалани ана, бош инженеримиз ўртоқ Николай Қим билан разбор қиласизлар. Мен трестга кечикмай. Каттаконнинг ўзлари чакирибдилар. Марҳамат, мана бу ёкка ўтинг, ўртоқ Қим!

Телефон жиринглади.

Мардон Тоҳирович шакирлатиб иккала телефон трубкасини барабар кўгарди, кейин оқ трубкани жойига қўйиб, қизилини қулоғига тутди:

— Да! Қимман? Онангизни эрлариман-да, ўғлим. Яна ўжиж номей тейдийиш? Молодес! Сизга ботинка элтай! Хўп-хўп. Яна нима элтай? Хўп-хўп! Султончик, онангизга айтинг, ман мажлисга кетдим. Тушда бора олмасам керак... Ха, хўп, хайр!

Мардон Тоҳирович трубкани қўйиб, стол устидаги тайёр папкани қўлтиғига қисганича, кабинетдан тез чиқиб кетди.

Унинг ўрнига ўртоқ Қим ўтирди.

МУСЛИМ АЛИЕВИЧ КУЛИБДИЛАР

Одатда ҳажвий ҳикояларда тасвирланадиган қиёфага, яъни қумғон нусха соч-турмак, қип-қизил лаб, ингичка бел, қушнинг тумшуғидек тирноққа эга бўлган котиба қиз илжайибгина ёзув машинкасига янги қоғоз қўйди. У биринчи ҳарфни ширк этиб босувдиямки қабулхонага ёғли шапка кийган бир йигитча кирди.

— Салом!

— Эҳм... салом,— деди унга қарамай машинкадаги қоғозни қайт текислаб секретарь қиз,— хўш, эшитаман?

— Ўғилчам учун болалар боғчасига справка керак эди...

Секретарь қиз яйраб кулди:

— О... ўғлингиз ҳам борми ҳали!.. Эҳм, ўзингиз ҳали боласиз-ку

— Йўғ-э!

— Биласизми, мен справкани ёзишим мумкин, лекин печать Муслим Алиевичда, у киши эрталаб кулиб чиқиб кетган эдилар...

Йигитнинг кўзлари йирилиб кетди. Секретарнинг «Муслим Алиевич эрталаб кулиб чиқиб кетдилар», дегани уни ўйловга солган эди. Дарҳақиқат, Муслим Алиевичнинг шаҳар ижроия комитети раиси ўринбосарлигидан маиший комбинат директорлигига туширилганига мана олти ой бўлиб қолди. Лекин, ярим йил мабайнида унинг

бирор марта кулганини, ҳатто, илжайганини ҳеч кимса кўрган эмас. Тўғри, келгандан бери телеательедан икки киши, беш сартарош, уч пойафзал тозаловчи, икки машинистка у-бу сабабларга кўра ишдан озод этилдилар. Қотиба қиздан бошлиқнинг кулиб чиқиб кетганлигини эшитган чағбут — увада цехининг ишчиси справкани ҳам унутиб, изига қайтди. У эшикдан чиқа солиб, бурчакка бурнини қаттиқ қокди-да, димоғида қандайдир бир кўшиқни хиргойи қилган кўйи, шаҳар оралаб кетди. Йўлда кетаётиб сув дўкони рўпарасида стул қўйиб, уч-тўртта чўтка билан бўёқчилик киладиган Миша деган йигитга кичқирди:

— Ҳой, бўёқчи; қани кўшиғи билан бўсин!

Миша иккала чўткани тахтага чилдирма қилиб урди-да:

— Сан «Увада»га ким қўйибди кўшиқни, қошки потинкангни мойлатсанг,— деди.

— Мойлатаман!

Ёғли шапкали йигит стулга ўтирди. Миша унга қарамасдан яна чўтқаларни чилдирма қилиб чалишда давом этди.

— Қани, мойла энди?

— Э йўқ, дарди-балойизни олай, аввал малахосини чўзинг!

— Пулим йўқ, агар мойласанг бор-ку, битта хушхабар айтаман.

Миша чўтқаларини чилдирма қилиб чалишдан бир муддат тўхтаб, унга муғомбирона илжайиб боқди:

— Йў, йў... х-хушхабарингизни бор-ку?

— Ҳа.

— Уша хушхабарингизни гўшткўбакка майда чоптириб, кейин хамирга ўраб, пилмин қилиб, мацца қилиб енг, тушундингизми?

— Мойламасанг, мойлама!— деди ўрнидан шахт туриб, ёғли шапкали йигит.— Хушхабардан курук қоласан. Хўп, мен кетдим.

— Ўв «Увада», жаҳлинг чиқмасин, биродар, лекин, бор-ку, аввал хушхабарингни айтасан... ҳа, кўр ҳассасини бир марта йитиради...

— Хўп, айтсам, айтай... биласанми?

— Йўқ.

— Бугун эрталаб бор-ку!..

— Ҳа?

— Муслим Алиевич кулибдилар.

— Иби... ростми?

— Ҳа, секретарлари айтди. Муслим Алиевич кулиб чиқиб кетибдилар.

Миша директорнинг нима учун кулганини суриштириб ўтирмади. Ваъдага биноан «Увада» лақабли йигитнинг ботинкасини чапдастлик билан тозалашга киришди. У кулиб-кулиб, кулгидан андак тўхтадим дегунча ўзи тўкиган кўшиқни хиргойи қиларди:

Ҳой Алижон, потинкангизни мойлаб қўяман,

Оғзингизга манави мойдан жойлаб қўяман.

Чистильщик я, ко мне друзья...

Йигит унинг кўшиғига қотиб-қотиб кулди. Иккаласи узоқ ҳазил-мутоиба қилиб туришди. Шундан кейин шапкали йигит «тинг-тинг»—

увадани пахтага айлантирувчи цех томон кетди. Тушга яқин Миша чўткаю кремларини йиғиштирди. У яқиндагина ишга туширилган ва жуда жимжимали чироқларда «Эркаклар ва хотин-қизлар сартарошхонаси» деган лавҳа ёзилган бинога кирди. Уни доимий устаси катта эхтиром билан кутиб олди.

— Қани-қани, марҳамат... бай, бай, Мишахон, бу соқолни патак қилиб юборибдилар-ку, ука!

Миша стулга ўтириб, стулнинг орқа томонидан кўтариб қўйилган ёстиқчага бошини ташлаб:

— Ҳе, нимасини сўрайсиз, усто, балойизни олай, бу пахта билан бўлиб, кўл тегмади. Ҳар ҳафтада нўбат билан икки кун пахта термиз, қолган кунлар пилон бор, ахир идора пилон қўйган...

Уста пойафзал тозаловчининг юзини бирпасда оппоқ совун кўпигига бўяб ташлади. Миша лунгининг бир учи билан секин лабидан совунни артиб олиб, устага пастдан қадалиб, муҳим бир янгиликни айтаётгандек қилиб пичирлади.

— Устажон, эшитдингизми?

— Йўқ, нимани?

— Муслим Алиевич кулибдилар.

— Э, йўғе, ким деди?

— Секретарлари айтди, кулиб чиқиб кетдилар, деб.

Устанинг ҳам чехраси очилиб кетди. У бир оздан кейин суҳбатни бошқа мавзуга буриб, Мишанинг соқоли қирилгач икки марта латтадоғ қилиб босди, атр сепди, пушти крем билан обдон ишқалади. Директорнинг кулганлиги ҳақидаги хушхабар билан бўлиб, Миша берган иккита ўн беш тийинликни йигирма тийиндан қирқ тийин ўйлаб, қарамасдан чўнтагига солди-да, қуюқ хайрлашиб қолди. Орадан бир оз муддат ўтгач, сартарошхонада одам сийраклашиб қолди. Мишанинг соқолини олган уста шерикларига эшиттириб сўзга киришди.

— Усто Обид... эшитдингизми?

— Нимани?

— Бу Муслим Алиевич кулибмишлар-ку?

Ҳамма ярқ этиб, Мишанинг соқолини олган устага қаради. Усто Обид бўлса қаҳ-қаҳ уриб кулди, сўнг оппоқ, узун мўйловини бураб гапга киришди:

— Оббо яшанглар-э, бу Муслим Алиевичларингни оғзи борми?

— Ҳа, бор, — деди жиддий Мишанинг соқолини олган сартарош, — бор оғизлари, тилло тишлари ҳам бор...

— Оғзи бўлса кулади-да, — деди усто Обид. — Бунга мунча хисир-хисир.

— Йў, сиз билмайсиз-да, устойи калон, Муслим Алиевич ҳечам кулмас эдилар, серёзний эдилар-да...

— Хўп, қалай, — деди Уста Обид Мишанинг соқолини олган устага истехзоли қараб, — Муслим Алиевич кулибмишларми, ахир?

— Ҳамма гап шунда-да, кулибмишлар-да, бу гапни ман ичимдан чиқариб айтаётганим йўқ, ҳозиргина соқолини олдириб кетган Миша айтди.

Муслим Алиевичнинг кулганликлари ўндан ошиқ уста ишлаётган сартарошхонада узоқ мунозарага сабаб бўлди. Сартарошларнинг

бирови қўйиб, бирови олар, Муслим Алиевичнинг нимадан кулганлиги хақида ўзаро бош қотиришарди. Бир пайт сартарошхонанинг кутиш залидан башанг кийинган, кошлари учишга хезланган қарганинг қанотидек бир жувон бош сукиб сўради.

— Муслим Алиевич деганларинг Саккобоевми?

— Ҳа, ҳа ўртоқ Саккобоев,— деди Мишанинг соқолини олган уста. Жувон кўзларини унга аллақандай қўрқинчли тикиб:

— Уша Муслим Алиевич кулибмишларми?

Мишанинг соқолини олган уста талмовсираб қолди:

— Ман ўзим шахсан кўрганим йўғу, лекин битта клиентим бор, оти Миша, шу дедик, эрта билан Муслим Алиевич кулибдилар, унга секретарлари айтибди... Ҳай манимча кулсалар айб йўқ, шундай эмасми?..

Жувон кутиш зали эшигининг пардасини силтаб ташлади. Сартарошхонанинг эркаклар бўлимида мунгли жимлик бошланди. Бу жимлик уч соатча давом этди. Аини пайтда икки соатдан кейин маиший комбинат директори Муслим Алиевичнинг уйларида катта жанжал бошланди. Чунки, сартарошхонада янгича причёска қилдириб келган Шамшодхон одатдагидек эрини ноз-фироғ билан эмас, тумшуғу ковоқ билан кутиб олди.

— Намунча оғзингиз қулоғингизда!— деди хотини диванда ялпайиб ётган жойидан қўзғолиб.

Муслим Алиевичнинг эти баданига совуқ томчи тушган отдек дириллаб кетди.

— Э сўраманг, Шамшодим, яна сессияда танқид қилишди...

— Ажаб бўлибди, биламан! Сиз ўлгурни, яна секретарбозликми... ўша томони камлик этмасмиди, эртагаёк идорангизга бормасам..

Гавдали, тепа сочи тўкилиб қолган Муслим Алиевич қўлларини кўксига қўйиб, ялингансимон хотинига қараб турди. Хотини қалин бўялган лабларини асабий бурди. Бу бошланиши керак бўлган бўрон олдидаги чангловдай гап эди. Муслим Алиевич диванда йўғон белини гажжак қилиб ётган хотинининг ёнига чўкиб, ёлвора бошлади.

— Хотинжон, жон хотин, қўйинг энди хуноб қилманг кишини, очикроқ сўзласангиз-чи... ҳалиям обрўйимни-ку бир марта...

Шамшодхон орқа ўгириб, диван устида, отасига эркалик қилган қизчадек тўлғаниб қўяр, ковоғини баттаррок осарди.

— Хўш, айтинг энди, Шамшодим?

— Нарирок туринг, намунча суйканасиз худди... ҳали бир гап айтарди-му.

— Хўш, айтинг энди, Шамшодим...

Шамшодхон ўрнидан туриб оёқларини осилтириб ўтирди. Муслим Алиевич унинг семиз тиззаларига юзларини суйкаб кучоқламоқчи бўларди.

— Сиз айтинг-чи, эрталаб нега кабинетингиздан кулиб чиқиб кетдингиз, хўш?— деди чулдираб Шамшодхон.

Муслим Алиевич ўйлай бошлади. Ҳеч кулмас эди-ку, нахотки кулган бўлса?! Нега кулди экан-а! Нахотки эслай олмаса.

— Ҳа, ҳа биламан сизни, ўша секретарингиз билан... Ҳозир, йўқ, эртага телефон қиламан, йўқ ўзим бораман.

Муслим Алиевич даст ўрнидан туриб кетди. У бир нарсани эслаб, кизариб, зўраки кула бошлади.

— Ха... ххих... бугун... бугун эрталаб телефонни тузатишга бир уста келган эди, ёши қирк бешларда денг. Идорага кириб телефонни тузата бошлади. Бундай қарасам қора шими почалари остидан йўл-йўл, қизил пижамасининг почалари чиқиб турган экан, шунга кулгим кистаб, бир оз кулган эдим... э жуда қизиқ эди, кўрсангиз ўзингиз хам...

— Бўлди, бас килинг!— деди Шамшодхон унга яқин бориб.— Биламан сизнинг уйдирмаларингизни, ўша секретарь қизингизни эрталаб бориб...

Эрталаб Шамшодхоннинг иши чиқиб, эрининг кабинетига бора олмади. Лекин Муслим Алиевич «Кишилар билан телефонда қўпол муомала қилганлиги учун» секретарь қизни ишдан бўшатди. Ҳозир у ёши ўтиб қолган, хунук, машинкада яхши чоп қила оладиган — неварали бўлса ҳам майли — бир секретарь излаб юрибди.

БОБИК

Оқжар ПОсининг раиси Яхшибой ака дам олиш кунларидан бирида, дўрдоқ лабларида ҳуштак чалганча, идорасига кириб келди. Ҳуштак чалишдан мақсад ўзини бепарво кўрсатиш эди. Атроф жимжит. Катта йўлни ҳисобга олмаганда идора олдида одам кўринмас, ҳамма магазин ва дўкон мудирлари таркаб кетишган эди. Яхшибой ака ташқи эшик олдидаги кичик зинадан оғир кўтариларкан, ҳуштагини тўхтатиб, чап қўлини юқори кўтарди, енги ҳимарилгач, соатига қаради: «Тўртдан ўн беш минут ўтибди!— деб ўйлади у.— Яна 45 минут бор... ох!— Унинг кўзларига яқинда танишгани Сумбулхон кўриниб кетди.— Келади, албатта келади... шундай пешвоз чиқаман-у...— Унинг эти жимирлаб, керишгиси келиб кетди.— Ошиқлик мунча яхши-я!...»

Яхшибой ака инглиз қулфига калитни солиб айлантираркан, хавотир билан атрофга аланглади. Ҳеч ким йўқ. Фақат рўпарадаги паҳса билан ўралган ҳовлидан бир киши бош чиқариб қарагандек бўлди: «Дандонов!— деб ўйлади раис ичкари кираётиб.— Кўзи тушди чоғи! Ўзиям ёмон эзма одам-да. Лаганчаси доим қўлида... Ҳўп, кўрса нима!— Яхшибой ака коридордан ўтиб ўз кабинети эшиги олдидаги эски гиламчага оёғини тозалаб туриб тағин ўйлади.— Нима деб эркаласам экан? Сочини силайман... холсдийникда ҳаммаси бор... Сейфдаги атласни кўрса... умм... хе. буям бир машат...»

Яхшибой ака узун столни айланиб сейфига яқин борганда, томоғига тупуги тиқилиб, каттик йўталди. Шу пайт бир нарса чирт этиб узилгандек бўлди. Бу — қорахитойча костюмининг ўрта тугмаси эди.

Тугма полда думалаб кетарди, раис бесўнақай энгшиб, харсиллаганча, икки кадам наридан бориб тугмани кўтараркан: «Семирибман», деб ҳаёлидан кечирди ва бахтиёр жилмайиб қўйди. У тўрдаги креслосига келиб ўтираркан, кўзи ён деворга суяб қўйилган диванга тушди. Ўрнидан қайта турди, гавдасига ярашмаган ҳаракат билан тез юриб бориб, диваннинг бир оз ғижим бўлган оқ қобиғини текислаган бўлди. Қайтиб жойига келиб ўтирди-да, сейфига калит

солди, лекин шу пайт ташкарида оёқ товуши эшитилди. Яхшибой аканинг юраги хаприкиб кетди. Нахотки айтганидан олдин келса! Ё бошқа бировмикан? У ҳар эҳтимолга қарши стол устидаги папкалардан бирини очиб, ичидаги қоғозларни титкилай бошлади.

— Ассалому алайкум, яхшимисиз, Яхшибой ака!

Эшикда бўйи узун, ингичка, қотма бир киши жилмайиб турарди.

— Э, ҳа, Дандонов!— деди Яхшибой.— Келинг! Қалай, тинчликми?

— Шукр-шукр!— деди Дандонов раис билан ийманибгина кўришаркан. У Яхшибой аканинг тамом тескариси эди: орик, оёқлари узун-узун бўлиб, почалари кенг шими юрганда оёқларига ўралиб-ўралиб қетарди. Энсиз камарининг қора тешиклари янада кўпайган, белига қарийб бир ярим баравар айланган эди.— Қани Яхшибой ака, бахайр!— деди у илтифот билан.

Раис: «Ҳе туркинг курсин!», дегандек унга нохуш қаради ва «Баъзи хужжатларни расмийлаштириш керак эди, эртага комиссия келиши мумкин!», дея гудранди.

— Ҳм, комиссия!— деди Дандонов сийрак қошларини кериб ва ўзича ачинган, меҳрибон овозда сўзида давом этди.— Раҳбарлик ҳам оғир-да, бозор демай, байрам демай ишлайсизлар, баракалло сизларга... Ҳа манам фактураларни бир кўздан кечирсам бўларди... комиссия келса...

Яхшибой ака унга «Комиссия келади!», деганига қаттиқ ўкинди. Бу орада Дандонов қўшни хонадан бир қўлтиқ қоғоз олиб чикди-да, раиснинг рўпарасидаги бўш столга ўтириб оларкан:

— Ҳар қалай, икки киши яхши-да,— деди у мулоим ишшайиб.— Гангир-гунгир, зерикмаймиз...

Яхшибой ака хафа бўлиб кетди. Ошига пашша тушган олифтадек дўрдок лабларини жийриб писандсиз гапирди.

— Сиз дам олсангиз бўларди, худонинг эртаси ҳам бор-ку!

— Ий, бу раисимиз ишлаб ўтирсинлар-у, биз ялло қилиб дам олайликми... Зарари йўқ, Яхшижон ака, бир кун нима деган гап...

Яхшибой аканинг жиғи-бийрони чикса ҳам, ёлғондакам кулиб, асабий равишда қоғоз варақларди. Шу орада у соатига қараб олди. «23 минут кам беш! Еки қаттиқ гапириб ҳайдаб юборсаммикан? Йўқ, сезиши мумкин! Бунча хира бўлмаса экан бу касофат... Яна қошларини чимириб олиб текширалла... э ўл-э! Ҳали-замон Сумбулхон келиб қолса... Ишкилиб бу миждов кўрмаслиги керак, эртага ҳаммаёкка мов мушукдек миёвлаб юради...» Раис ўрнидан туриб у ёқ-бу ёққа юрган бўлди, мажбуран керишди.

— Чарчадингизми, Яхшижон ака?— Меҳрибонлик билан сўради Дандонов.— Чой-пой ташкил этиб юборайликми?

— Ҳожати йўқ!

— Раҳбарлик ҳам кийин-да!— деди яна Дандонов.— Масалан ман кичик бир қуруқ мева искалоди учун жавоб берсам, сиз бутун ПО учун ади-бади айтасиз... Кошки денг одамлар яхши бўлса! Буни олдиси бор, бердиси бор... яна ҳар кун комиссия, ревизия, ОБХСС деган гаплар...

Дандонов сийрак қошларини чимириб, узоқ эзмаланди, раис эса

тиши оғриган кишидек икки кафти билан чакагини ушлаб, асабий ўйлаб ўтирарди.

— Ҳа нима бўлди, Яхшибой ака, тишингиз оғрияптими, кўзларингиз ҳам кизариб кетибди.— Дандонов унга яқин келиб жовдираб турарди.— Сизларгаям кийин-да рахбар бўлгач...

Раис шарт ўрнидан туриб, нафрат билан юзини деразага ўгириб олди. Дандонов ноилож жим бўлди. У бир оз серрайиб тургач, яна бешиктерватардай қилтираб юриб жойига бориб ўтирганча, жиддийлик билан қоғоз титкилай бошлади. Раис соатига кўз ташлаб олиб, орқага ўгирилди-да:

— Ҳали ишингиз кўпми!— деб сўради.

— Ҳа андак бор, ҳали,— деди Дандонов жилмайишга ҳаракат қилиб.— Ҳаммасини бир қатор кўздан кечириб, гап тегмайдиган қилмасак бўлмайди-да...

«Э ўл-э!— деб ўйлади Яхшибой ака.— Бунча бефаросат бу... Сумбулхоннинг келишига яна беш минут қолибди... У келса-ю, манови эшакмияни кўриб изига қайтса-кетса... Нима бўлсаям бу Сумбулхонни кўрмаслиги керак!..»

Орадан икки-уч минут ўтгач, Яхшибой ака Дандоновга юзланди.

— Ўртоқ Дандонов!

— Лаббай, Яхшижон ака!

Дандонов пилдираганча раисга рўпара бўлди. Раис кулиб турарди. Дандонов ҳам кулди. Раис Дандоновнинг қок, тарашадек билэгидан тутиб, деразага яқин олиб борди.

— Ҳу ана, қаранг, кўрдингизми?

— Ҳа-ҳа, кўрдим,— деди Дандонов жон ҳолатда,— кўрдим!

— Нимани кўрдингиз?

Дандонов талмовсираб қолди. Чунки у кўп нарсани — икки қаватли чала ҳаммом биносини, сув оқиб турган водопровод жўмрагини, тунукадан қилинган ахлат яшигини, яна алланарсаларни кўрган эди. Бошлиқ буларнинг қайси бирини сўраётган экан?

— Ҳе-ҳе, ҳаммасини кўряпман!— деди Дандонов ҳиринглаб.— Сизга қайси бири керак?

Яхшибой ака Дандоновни деразага янада тақалтириб олиб борди-да, кўрсатгич бармоғини бигиз қилди:

— Ҳў ана... Ҳу тўғридаги анови итларни кўряпсизми?

— Аҳа!— деди Дандонов ҳаяжон билан.— Кўряпман, иккаласини ҳам кўрдим. Биттаси қора, бўйни оқ... олдингиси сарик... хи-хи, урғочи бўлса керак.

Дарҳақиқат ташқарида — ўтпояда бири қораю оқ, иккинчиси сарик ит бир-бирига суйканишар, сарик ит узун, попукли думини қисиб қочар, қораси эса лўкиллаб уни қувиб тутар, бўйнига бўйнини ишқарди.

— Ана ўша қора ит бизники!— деди Яхшибой ака.— Ечилиб чиқибди, савил... жуда ёмон бўлди-да...

— Ўзимам ўйладим-а қорасини сизники деб, худди бахмалдайгина экан... хи-хи, оти нима, Яхшижон ака!

— Оти Бобик!

— Ҳи-ҳи, Бобикми? Бобик бўлса яхши-да... Бизникиям Бобик! Итларимиз адаш экан...

Яхшибой ака қараса, Дандонов ҳали узок гапирадиган, шунинг учун асл мақсадга кўчди.

— Ўртоқ Дандонов!

— Лаббай, Яхшижон ака!

— Шу Бобикни тутиб келишга ёрдамлашмайсизми?

Дандонов эриб кетди. Икки кўлини кўксига қўйиб, бошини кий-шайтирди.

— Бобикжонни тутиб келишми ахир, хозир ташкил этиб юборамиз, ака.

Дандонов узун, кенг шимини бир кўтариб олиб, югурганича эшикдан чиқиб кетди. Коридорда парча кўйлакли, ҳаворанг, ялтироқ дурра боғлаган, гажакдор бир жувонга урилиб кетишига сал қолди.

— Вой... ха!— дея жувон ўзини четга олди. Дандонов эса: «Боб... Бобик!», деганча ташқарига отилди...

Намозгар чоғи бир кўли рўмол билан боғланган Дандонов «Бобик»ни етаклаб, Яхшибой аканинг ҳовлисига борди. У жуда ҳорғин кўринса-да, лекин жуда хушчакчак овозлар чиқарар, орқага тисарилиб келаётган Бобикни эркалаб, хуштак чалар, «Моҳ-моҳ, хушт... Бобик, Бобик!» деб итни эъюзлар эди. Бобик билан Дандоновни раиснинг ташки ҳовлисида устунга боғлокли бузоқдек келадиган ола бир ит вовуллаб қарши олди. Дандоновнинг ҳафсаласи пир бўлди. Бобик эса устунга боғлоқлик итнинг важоҳатидан кўрқди шекилли, гингшиб Дандоновнинг пинжигга биқинди. Бирдан елкасига эскирок бекасам тўнини ташлаб олган Яхшибой ака чикди.

— Э раҳмат, ўртоқ Дандонов!

— Ўзиям жуда узок кетдилар-да, бу Бобикжонингиз... Аввал Хўжалар қишлоғига, кейин «Меҳнат» колхозига, яна наққошлар қишлоғига, у ердан Қашкартолга ўтдилар... Бир молхонадан бориб тутиб олдим... Барака топгур молбоқар жуда яхши одам экан... Оти Қарамбой. «Шу, шу қораси раисимизнинг итлари, тутишга ёрдамлашинг», дедим... шу денг Қарамбой олдиан, биз орқадан иккаласини бир бурчакка қамаб олдик... Анови урғочисини ураман деган эдим, «ғарч» этиб кўлимни тишлаб олса бўладими, қанжик! Ўзиниям бошлаб урдим. Аслида Бобикжонни ҳам йўлдан чиқарган ўша.

Яхшибой ака Дандоновнинг кўлидан Бобикнинг ипини олди-да, кучукнинг орқасига бир тепди. «Бобик» вангиллаганча ўрта дарвозадан чиқиб қочди. Устунга бойлоғли ит унинг орқасидан қолибона хуриб қўйди. Бечора Дандонов сўррайиб қолди. Бир оздан кейин пахтадек оқарган, юпка лаблари сўзга очилди.

— Қарамбой ит қопгани қирқта укол қилиш керак, дейди, шу ростми, Яхшибой ака?

Яхшибой ака тўрга солинган оқ тарвуздек майкани туртиб чиққан думалок қорнини селкиллашиб қулди.

— Йўқ, сизни эмас, ўша сизни қопган итни қирқта укол қилиш керак!— деди.

Дандонов «а», деди-ю, кейин энгашиб, кенг шими почаларининг чангини қоқишга киришди.

Яхшибой ака изига қайтди.

«Тилло табассумлар» китобидан, 1977

КАССОБ ШОИР

Дунёда ваъда бериб унга вафо қилмасликдан ёмони йўқ. Ал ваъдайи дайн! Ваъда — вафоси билан, дегани бўлса керак. Еки ваъда бердингми — бажар! Ваъдага вафо — марднинг иши...

Қисқаси, ваъда, вафо ҳақида ҳикматли сўз ва мақолларни ёзиб чиқса, икки-уч варақнинг юзи қораяди. Азалдан ваъдаю воҳид муқаддас саналган. Албатта, бир пари чехра, соҳибжамолга ваъда бериб, унга вафо қилмаслик увол. Ўлсин ундай ваъдабоз, тўғрироғи бевафо!

Кошкийди мен ҳам шундай бир самбит қомат, гўзал қизга ваъда бериш бахтига муяссар бўлсам. Вафо қилмасам, бўйним чўрт узилиб, каллам оёғим остида коптокдек думалаб кетсин!

Каранг, келиб-келиб бир ғарчашм қассобга ваъда берибман-а! Қиз-пиз қуриб кетган экан-да, дейсизми? Э, сиз сўраманг, мен айтмай. Келинг, яхшиси ўзингизга қулфи дилимни очай. Лекин, сиз ҳам қатъий ваъда беринг! Тағин у ер-бу ерда оғзингиздан гуллаб юрманг, қассоб эшитиб қолса, нақ балого қоламан-а!..

Ўзингиз биласиз, шу кунларда редакцияда иш қайнаб-тошган. Ҳаля материал тушир, ҳали макет қил, ҳали корректура, ҳали оттиск... кечга яқин бошимнинг орқа томонида ғалати бир оғриқ сезган ҳолда аранг судралиб кабинетдан чиқдим. Қалитни қоровул чолга қолдириб, биринчи қават йўлагига тушган эдим, билагимдан кимнингдир юмшоқ қўли оҳиста тутганини сездим.

— Ассалому алайкум, шоири Даврон!

Рўпарамда оппоқ нейлон қўйлакни тўлдириб бақалок бир киши турарди. Унинг енглари йўғон, сержун билагигача зўрға ҳимариб қўйилган. Икки чети шапоқ боғлаган, қизғиш кўзлари кулиб турар, нафақат кўзлари, балки дўрдоқ, кип-қизил лаблари ҳам жилмайишга очилиб, ундан сарик мўрт тишлари кўзга ташланарди. Ўша тишлар оралиғидан хомпиез, помидор ва арақ ҳиди сизғиб чиқарди. Отимни айтиб қакирганидан илтифотни жойига қўйдим.

— Адресингизни домла Зарифийдан олиб келдик, — деди у елкамга қўл ташлаб. — Энди биз сизнинг катта талантингизнинг кичик муҳлисимиз-да, ука. Шеърларингиз, ашъори мунтахабчангиз доимо бошимиз учида туради, ётсак ҳам ўқиймиз, турсак ҳам, радиода эшитамиз...

Бошлашиб ташқари чиқдик. Куёш баланд бинолар орқасига яширинган. Машина асфальт йўлга сув сепиб ўтди. Ҳаво нафасни қайтарар даражада дим.

— Гўштни қайси бозордан оласиз?

Тўсатдан сўраб қолди суҳбатдошим. Унинг бу саволи мени аввалига ажаблантирди. Сир бой бермадим.

— Дўкондан, баъзан магазиндан, қаер қулай келса ўша ердан, — дедим эътиборсиз.

— Бўлмаса бизни танимас экансиз? — деди нотаниш ҳамроҳим. — Биз Пасткам бозордаги павильонда ишлаймиз... Отимиз Ситамқул, бундан кейин ўзимизга келаверинг, қўлда сўйилган гўштга нима етсин, ҳалол, покиза...

Светофор ёнига келиб, кўк чироқнинг ёнишини кутиб турдик. Ниҳоят, у яна билагимдан тутди.

— Юринг, тез, нариги томонга ўтиб олайлик! Ажалдан — ҳазар!

Йўлни кесиб ўтдик. Қатор кетган расталар. Бир бурчакда одамлар пивога навбатда туришарди.

— Бир кружка муздеккина пивога таъбингиз қалай? — деб сўради кассоб йигит.

— Навбат жа катта-ку!

— Пех, ишингиз бўлмасин! — Кўзини ғалати қисди кассоб. — Бир сўм ортикча берсак, ўзи четга чиқариб беради, ху орқадаги болани кўряпсизми? Дадаси уни бекорга дўконга обкеган деб ўйлайсизми?

Дарҳақиқат, кассоб пиво дўконининг орқа эшигига яқин бориб, ўша болага кўз қисиб имлади. Бола югуриб келди.

— Ма, мана бу уч сўмни олиб, олтига пиво келтир! — деди у мағрур. — Майдаси ўзингга қолсин... Бизлар ху анови столда ўтира-миз...

Биз бурчакдаги бўш столга бориб ўтирдик. Шу орада кассоб яна кўзини ғалати қисди.

— Ҳозир ҳамма нарса пулнинг бошида! — деди билимдонлик билан. — Пул бўлмаса ота-онанг, ака-уканг ҳам, ўз пушти камарингдан бўлган фарзандинг ҳам сендан безор. Ҳамма нарсани пул билан, мулла червон билан ҳал қилса бўлади...

Мен анча хижолат чекдим. Наҳотки, ҳали берган уч сўмига шаъма қилаётган бўлса?

— Ҳозир, мен ковоб!.. — деди кассоб эшикка томон юриб. Мен ҳам ўрнимдан туриб кетдим.

— Менда ҳам бор. — Битта беш сўмлик чиқардим. — Мен ола-колай.

Қассоб пихиллаб кулганча, менинг қўлимдан пулни олиб, зўрлаб кўкрак чўнтагимга солиб қўйди.

— Йўк, сиз ўтиринг, иккита ковоб нима деган гап, истасангиз бор-ку! — деди у яна мактанчоқлик билан. — Бутун редакциянгизни бир йил боқишга қурбимиз етади. Ҳа, энди чопони эски деб ўйламанг-да, ука...

Ночор ўтирдим. Хижолатдан қизариб кетган эдим чамамда. Бир ҳисобда унга қўшилиб, шу ерга келганимга ҳам пушаймон бўлдим. Кўрайлик-чи, бу ёғи нима бўларкин? Охири бахайр бўлсин-да, ишқилиб. Ниҳоят, пиво ҳам, кабоб ҳам келтирилди. Қассоб менга манзират қила бошлади.

— Қани, олинг ковоб — бўлади савоб! — деди у сўзини кофияга солиб. — Ука, тўғрисини айтсам бор-ку, бизам шоир — гапга мохир... Қани, пиво хўпланг! Хихх, бизни катта бобомиз шоир ўтганлар... Бизам энди шеъримиз охирида «Э кассоб» деб қўямиз...

Мен унинг кофияларини жуфтлаштириб сўзлашига, чапиллатиб овқат кавшашига махлиё бўлиб ўтирар, вақти-вақти билан унга кўшилиб кулган бўлардим. Бир пайт у чўнтагидан эски, букланиб кетган, кирчил газета чиқарди.

— Мана, бизни эжод! — деди у район газетасини очиб, ўрта саҳифадаги «Э гул» деган саккиз йўлли ғазални кўрсатиб. — Чикқанига тўрт йил бўлди. Ўзим ёзмадим-да! Мотоциклда авария қилиб, кўп овора бўлдик... Ҳозиргача ёзсам бор-ку, Муқимийникича бўлмасаям, Пурқатникича битта китоб чиқарса бўларди...

Сухбатдошим ана-мана демай олти шиша пиводан учтасини ўзи бўшатиб, тўртинчисига ҳам қўл чўзди. Унинг кистаб туришига қарамай, бир шиша пивони стаканга қуйиб, майин-майин хўплаб ўтирдим.

— Пивога, мендан насихат, ҳеч туз солиб ичманг, — деди у маслаҳат овозида. — Яхши эмас. Ошқозонни ишдан чиқаради. Ҳе, мени шеърларим жуда кўп. — Қассоб қийма кабобни сихдан суғуриб олиб, сабзидек тишлаб ерди. — Ароқ ичдим, бўлдим маст, сен жонимга қилдинг қасд! Ҳе, жа кўп шеърим бор. — Ситамқул қўл силкиб, кекириб юборди. — Давронжон, сиз энди гўшни биздан оласиз... «Байроқ»даги шоир акамиз борлар-ку. Ҳа, кам бўлманг, ўша Зарифий ҳам гўшши биздан оладилар! — У бир оз сузилиб турди-да: — Яримта келтирайми? — деб сўради.

Кескин эътироз билдирдим. Қассоб ўрнидан чайқалиб туриб, чўнтак ковлашга тушди.

— Ммана бизни ашъор! — деди шимининг ўнг чўнтагидан бир варақ қоғоз чиқариб. — Мана, ана буниси қизик, секретарь кизга беш сўм бериб машинкада чоп қилдирганман. Қишда павильонга от гўшти келганда ёзган эдим. «Қолхоз бозори» радиоузелидан ҳам ўқувдик. Бирпасда эллик тонна от гўштининг ҳаммасини талаб кетишди. Мана, сиз ўқинг... баландроқ ўқинг, сизни ўқишингизни яхши кўраман... ўқинг, ҳа, баландроқ...

Ноилож унинг шеърини паст, нохуш овозда ўқий бошладим.

ОТ ГЎШТИ

От гўшtidир иссиқлик қони,
Еганларнинг қолмас армони.
Қази-қарта беморлар жони,
От гўштига кеб қолинг, дўстлар!

От гўштида хосият катта,
Қўй гўштидай эмасдир латта.
Гўшtlар ичра зўри, албатта,
От гўштига кеб қолинг дўстлар!

От гўшти енг, отдай бўласиз,
Гижинглайсиз, кучга тўласиз.
Қассоб айтар бир кун ўласиз,
От гўштидан еб қолинг, дўстлар.

Шеър орасида у завқ билан бош чайқаб турар, ҳар бир мисра охирида кафтини кафтига оҳиста уриб қўярди. Ниҳоят, шеърни ўқиб бўлдим. У шавқ билан пихиллаб кулганча, яна елкамга қўл ташлади:

— Бай-бай... Қассоб айтар бир кун ўласиз, от гўштидан еб қолинг, дўстлар! Зўр-а?! «Қўй гўшти», «Қаллапочча» ҳақидаги шеърларим бундан ҳам зўр! Майли, уни кейин ўқийман... Энди ука, шу «От гўшти»ни эртанги газетада чиқарсангиз, илтимос?

Ноқулай аҳволда қолдим. Назаримда ҳозиргина ичган пиво ҳам заҳарга айланаётгандай эди.

— Ахир, ҳозир жазирама ёз... от гўшти қишда ейилади, — дедим ундан кутулиш чорасини излаб. — Ҳар нарсанинг вақти, соати бор...

Қассоб шоир «ҳмм» деб қолди. Кейин яна алжий бошлади.

— Ҳар нарсанинг вақти бор, арзон эмас, нақти бор! — деди у шимининг чап чўнтагини қовлаб. — Мана, манна бунисини ўқинг... Хихх. Лекин буниси ишқийроқ... Яхшиси ўзим ўқийқолай (чамаси менинг ўқишим уни қаноатлантирмаган эди). Хўш...

ДАВО ҚИЛМАДИНГ

Гўшт сотардим тошларни қалаб,
Бир киз ўтди аста мўралаб.
Қўлгинамдан тушди-ю болта,
Оёғимни кетди қиймалаб.
Ҳой бевафо, нега билмадинг,
Оёғимга даво қилмадинг!

Қаранг-а, — деди у кўзларини ҳузур билан юмиб бош чайқаркан.

Ҳой бевафо, нега билмадинг,
Оёғимга даво қилмадинг!

Зўр-а! Бунисини чиқарасизми эртага? А?

Нима дейишга ҳайрон эдим. Ҳе, бир кружка муздеккина пиво ичмай мен ўлай. У эса қизғиш кўзларини кўзларимга қадаб жавоб кутарди.

— Эртага эмас-да энди?

— Хўп, қачон?!

Худди ана шу ерда бўшашиб кетибман. Менинг ўрнимда бошқа киши бўлганда ҳам, офтобда қолган сариёққа айланарди. Чунки, бир жуфт қизғиш кўз сизга илтимос билан жавдираб қараса, худди йиғлаётган боладек икки дўрдоқ лаб, икки шалпанг қулоқ томон

аянч йирилиб, ундан сарик, мўрт тишлар кўриниб турса... Сув бўлиб кетдим.

— Бир ҳафтадан кейин!— деб юборсам бўладими.

— Ваъдангиз аниқми?— деб сўради у мендан, «ҳа» ишорасини олгач, завқ билан бармоқ бука бошлади.— Чоршанба, пайшанба... шанба, бозор — икки кун... Демак келаси ҳафта шу куни — 28 числода, шундайми? Ваъдага вафо деганлар-а?.. Агар шу шеърим чикса бор-ку, газетадаги барча оғайниларга катта зиёфат бераман. Қазии карта, ҳасип...

Қоронғи тушиб келарди. Шу қоронғилик билан менинг миямда ҳам бемаврид берилган ваъданинг қоп-қора кўланкаси чарх уриб айланарди. Қассоб шоир билан зўрға хайрлашдим. Йўлда бикнига «Гўшт» сўзи ёзилган машинани кўрсам ҳам, дастурхонга гўштли овқат тортилса ҳам, суҳбат орасида гўшт сўзини эшитиб қолсам ҳам, қассобга берган ваъдам эсимга тушаверар, унинг ялинч акс этиб турган башараси кўз олдимдан нари кетмас эди.

Эрталаб редакциядаги ўртоқларга қассоб шеърларини ўқиб берган эдим, улар қотиб-қотиб кулишди. Айримлари мени ҳам аскияга олиб, қовун пўчокдек роса қумга бўлғашди.

— Гўшт ҳам нуқул сондан бўлади денг, Даврон ака.

— Э, йўк, бу киши думғазага ўч!..

Баттар жаҳлим чикди. Қандай бўлмасин, ваъдага вафо қилиш керак. Номард бўлиб тирик қолгунча, мард бўлиб ўлган афзал...

Хуллас чоршанба куни қассоб шоирнинг ҳар иккала шеъри ҳам газетада босилиб чикди. Қандай қилиб, дейсизми? Э, омон бўлинг-да сиз, наҳотки шунинг фаҳмига етмасангиз! Газетада унинг «От гўшти» ва «Даво қилмадинг» сарлавҳали шеърларини ўзим ёзган «Қассоб шоир» деган ҳажвиянинг ичига киритиб юбордим...

Эшитишимга қараганда, қассоб шоир чоршанба куни эрталаб дўкончадан юз элликта газета сотиб олибди. Ундан ўзининг шеъри чикқан жойини авайлаб киркиб олиб, қолганига гўшт ўраб сотаётган эмиш...

АРЗИҲОЛ

(Махфий)

Вилоят ижтимоий таъминот шўъбаси (облсоби)нинг олий маком мудирини, кнёматли инимиз Кутбиддинжон ака ўртоқ Ҳаллоқувга, нафақахўр отангиз «Ҳожа Аштар» масжидининг мутаваллиси Мирза Ҳомид Яъқубкори ўғли тарафидан

АРИЗА

Ушбу аризаи ҳамокатим баробаринда Сиз камтарину комил бародаримга ёзиб маълум қиламанки, камина мулло бобонгиз кейинги фурсатлар ичинда бисёр кўнгли ғашшон ва дилгир бўлубдурман. Ушбу ариза қоғозимни хоҳ арз ўрнида кўринг ва хоҳ мактуб

ўрнида — ихтиёр ба шумо. Ҳар нечук, мулло бобонгизнинг кўнгул кафасинда мадда бойлаб ва яна ранги рўйини сарғайтириб ётган сиру асрорлар бисёрдур. Аларни Сиздан бўлак кимға ҳам баён айлай!

Иним ўртоқ Ҳаллоқув! Сиз олиймақом ва ота қадрдонимдан юз таважжух ила сўрайманки, агар иложи бўлса, шул бизнинг тумандаги жамаики нафақахўр, пен시오 олувчи тул хотун ва кампирларнинг пенсиосини қирқсангиз, яъне тўлатмасангиз. Сабаб: ушбунинг боиси салоҳиятини Сиз идроки бокамолға англатишга руҳсат этгайсиз. Бурноғи йили камина мулло бобонгизнинг сангги кўхдан ҳам катиг, ғариб бошимға тушгон кулфатдин Сиз ҳам вокифсиз-ку! Ушанда мулло бибингиз, яъне жаннатмакон завжу муҳтарамамизнинг таъзияларида ўзингиз ҳам иштирок этиб, кулфатларимға шерикликл қилиб, кўнглимға таскин берганингиз ҳамон ёдимда. Бандаликтилаб билдирган сўзларингизни ҳали-ҳали эслаб, ҳар жойнамоз устига чўк тушгонимда ҳаққингизга, болаларингиз ҳақларига дуо қиламан. Намоздигар ва номозшом номозларида эрса падару модарларингизнинг муборак руҳи покларига каломи раббонийнинг савобини бахшида этиб келадурман.

«Шариат — шарм надорад», яъни бунинг туркий маъноси шулдурким, шариатда шарм йўқ! Алқисса, камина мулло бобонгиз кейинги ойлар ичинда бекаслиқдан бисёр аъзият чекибдурман. Мусулмончилик — бандани мўминнинг ётғони бор, турғони бор. Қари киши бемаҳрам қолмасиқ экан. Водариг! Бировлар: «Келинлар қарашмай-дурларми?», дейишади. Нима деб жавоб қилсам экан аларға. Қалтафаҳмлиқ ҳам эви билан бўлғони яхши. Қайси келиндан падаршўйю модаршўйга яхшилиқ қайтибдурки, бизникидан қайтсун. Катта арўсимиз балисада ҳамширалик қилади. Уйига қайтганда норасидасини аттайин чимчилаб, кулогим остида чинқиртиб йиғлатади. Бунинг устига домани ва енги кўтоҳ қўйлақ кийиб, жумла мўминларни ўзига қаратадур. Бетовфик! Кичик келин бовужуд анча хуб ва лекин анинг ҳам бир қароҳатли иши бордурки, шуни кўрсам тахту пуштимға ларза қиради. Яъне, бадбахт кичик келин ғусл сувини сатилга солиб, оёқ остларига сепаб ташлайдур, буюки англатаман, қани энди гўши номуборакига зарра сухон кирса. Фақир, ўшал беҳирад келинларға чанд бор панду насихат қилдим — бўлмади, билъакс ман бечорани эрлари, яъне фарзандларға ёмонлаб юзкўрмас қилишларига саъл колди. Ҳаддин зиёда тангликка колдим. Уша ноқобил фарзандларнинг гапларига қаранг: «Мачитга чикманг!», эмиш! Кенжаси бўлса: «Уйда ўтиринг!», дейди. «Бачи сабаб!», десам, «Мачитга борманг, ман атаист!», дейди нобакор. «Атаистнинг маъноси надур!», дея сўрсам, «Атаист — динсиз, динга ишонмовчиларни айтади!», дейди тилинг кесулгур. Ман ўшал, ўз пушти камаримдан бўлгон шайтони лаъин йўлдан оздиргон, беандишаға дедимки: «Сан мачитга тил теккизма, имонсиз... Сандан катта-катталар ҳам оллоҳ йўлидан озмаганлар! Облсабис мудирини ўртоқ Ҳаллоқувдан андоза олсанг бўлмайдурму, сакбачча... Қандай мўъмину ҳазим!», дея бисёр ҳақоратлар бирлан хужрамға равона бўлдим. Баъдаз он, ўғилларникига ранжи қадам қилмасликка онт ичдим.

Алқисса, камина фақирингиз шул ноқобил фарзанд ва баттола келинларнинг қилмишларидан эл олдида бениҳоят мулзам ва яна малулхотир бўлдим. Начора! Атроф жавонибдин бирор таъби дил мушфиқа топура, қолғон уч-тўрт кунлик умри қўтоҳимни фароғатга ва яна беминнат ўтқарурага азм этдим. Мачитнинг сўфиси Эшончага маслаҳат солган эрдим, ул ноқобор: «Сиз энди хотунни нима қиласиз, юрганда гаворажумон¹ дай аранг қилтиллайсиз!», дейди. Камина: «Оёғимда бодим бор, сўнғақларим ҳали бутун, шукр замона тўқлук, илигим тўла!», дедим. Даврон кўрбошининг баччаси бўлмиш Эшонча яна ҳиринг-ҳиринг кулади. «Ҳе мани оёғимга тушган бод, санинг башарангга тушсун!», деб ҳаромзодани жеркиб бердим.

Фақир бошни икки қилмок таважжуҳида кўрмаган дўсту душман, вакилу вакила қолмади. Мачитга номозу жумъани қанда қилмай келиб турадиган Ниёз қассоб деб номламиш қимсага ҳар кўрганда: «Бизга бопта бир заифа топинг!», дердим. Аммо ўнинчи бора айтгонимда унинг юзида рўшнолик кўрдим. Бир жумъада, яна: «Бизга бопта бир заифа топмайсизми, қассоб!», дея пурсиш қилгонимда, ўшал ғарчашм қассоб: «Эрта бозор ҳовлига боринг, сизбоп бир кампир топдим!», деди. Бул ваъдадан фақир зиёда хурсанд ва сарфароз бўлиб, яқшанба баъдаз чошгоҳ ўшал қассобнинг ҳовлисига кириб бордим. Қассоб ҳам акнун бозордан қайтиб, хуржунини дарвозахонадаги устал устига қўйиб турғон экан. Камина бирлан пурсужў қилиб, меҳмонхонага лутф айлади. Ўлтириб эрдикки: «Мулло бобо, хизмат!», дебон сўрса бўлурму муғомбир. Ажаб бир тавозе ила: «Заифа!», дейишимни билурманми, ул эшик сори овоз берди: «Ғиёз!» Бу ўшал қассобнинг тўнғич ўғлининг номи эрди. Қассоб такрор овоз берганда, дари-дурунда сочлари оппоқ, ранги сўлғин, бамисоли пашмак шафтолидек бир хотун кўринди. «Бери кел!», деди қассоб. Ул заифа салому қарзу худони бажо келтириб, таъзим ила оҳиста яқин келгач, кўрсам ўшал қассобнинг ўз жуфти ҳалоласи. Вожаб! Аёл: «Ҳа, нима дейсиз!», дебон эрига яқин келганда, қассобу шариат урғур хотуннинг ўнг қўлидан зич ушлаб: «Манг мулло бобо, маҳкам тутинг, ана шу заифани олиб боринг!», деса бўладими! Навзамбиллоҳи миназзолимин! Ер ёрилмади — комиға кириб кетмадим. Алқисса жаҳолатимни ақлга асир айлаб, қассобнинг уйдан дам урмай чиқиб кетдим. Йўл бўйи хўрлигим келиб зор-зор, чун абри навбахор йиғлаб, мачит ҳужрасига қайтдим...

Шул миёналарда яна у ён-бу ёнларга киши қўйдук. Гўжаҳўр кишлоғида собик бир раиса бор эрди, Офтобхон Раҳматиллоюва деган. Вакилани юборган эдим, ўшал мурсаки ношуқур, нима дебмиш денг: «Ўлсун ўша қорибачча. Юрса суяқлари шикирлаб, ортидан иккита тозу ит эргашиб юради-ю... Мен ҳукуматдан персенол пенсия оламан...» Кўнглим оғриди. Фақир ҳам: «Сатанини от эгари қиймалағон сан дажжолға манинг ҳам бекор қолғон вужудим йўқ!», дедим. Асли ўшал раисага ўзимнинг ҳам рағбатим йўқ эди. Андин сўнгра Ўба кишлоғида Гулзор кампир деб аталмиш бир аял бор эрди. Киши

¹ Бешиктерватар.

кўйдим. Аммо ул беимон сойиба ҳам жавоби рад қилибдир... «Эрни нима қиламан, ортиқча бош оғрик, ҳукумат берган пенсияга шукур қилиб юрганим минг тилло!», дебди. Бир алаимга ўн алам қўшилди. Илло, кўнглимга яна бисёр озор етди. Узоқ фурсат хасталаниб ётдим. Замони шўродан ҳар қанча ўргулсанг, офарину таҳсинлар айтсанг, озлик қилур. Маърака-мавлуд, хатми-қуръон, сарпопўшон... Бир оз хасталикдан фориг бўлғоч, яна кўнгул «бир жуфти ҳалол», ёинки «маҳрами шариат» тусаб қолди. Алҳол, яна Қаласанг қишлоқлик Мулло Шароф деганини тул қолғон бир мазлумаси бор экан. Еру дўстлар шунга киши кўюшни маслаҳат беришди. Водариг! Наҳотки, қора бахтимнинг дари нукушодаси умрим охиригача очилмаса! Ўшал тарбия кўрғон мулло хотун ҳам: «Майли тегардим-у, локин ўғлимдан кўрқаман. Бунинг устига ҳукумат яқинда пенсия пулимини оширди», дебди. Вой нодон-эй! Ман пенсио олмайманму! Манга ҳам ҳар ойнинг охирида пўштачи бола 48 сўму 60 тийин бериб кетади... Магазин қоровулигидан жанобларининг ёрдамлари ва яна саъю қўшишлари орқасида пенсиога чиққанлигим ўзларига сир эмас-ку!...

Ўртоқ Халлоқув, жони ширин биродарим! Бокий сўз шулким, ўшал нобакор дажжола кампирларнинг пенсиоларини қирқсангиз, яъне пенсио пули беришни атказ қилсангиз. Билъакс, камина фақирул ҳақир мулло бобонгизга тегарга ул маккораларнинг бирортаси ҳам розилик бермагай. Илтимос, қиёматли иним: барча кампирларнинг пенсиоси қирқулсин! Шоят бахти қаро мулло бобонгизнинг шум толеига бирортаси рай қилса. Ҳаққингизга дуо қиламан. Пада-ру модарларингизнинг руҳи покларига хатми қуръон бағишлайман.

Аддуойи салом ила: «Хожа Аштар» масжиди мутаваллиси, собик магазин қоровули: Мирзо Ҳомид Яъқубқори ўғли. 19— Жумодул-аввал, соли муш, чоршанбаи муродбахш.

Ушбу аризани олиб борғувчи — жияним:

Мирзо Неъмат Аминжон ўғли.

МУШТИПАРГИНА

Кабинет эгаси гардиши тилла ранг кўзойнаги устидан кирувчиларга ҳайрон бўлиб қаради. Эшикдан бир хотин икки боласи билан кириб келарди. Хотиннинг устида узун, ранги уникқан қора атлас кўйлак бўлиб, ёқаси қийшайиб, ич кўйлагининг кирчил ипи кўриниб турар, сепкилли қорача юзи сал-пал пардозланган, қалин лаблари дидсиз бўялган эди. Унинг кўлидаги иштончан боланинг оғзидан сув кетиб, ёқасини шилта хўл қилган, етагидаги қизалок эса онасининг оёқларига ёпишиб, тўрдаги амакига ҳадиксираб қарарди.

— Ассалом... редактор ўринбосари Турсун Тўраевич. Сиз...

Ёши пенсияга яқинлашиб қолган кабинет эгаси унинг сўзини бўлиб, «Ҳа, биз бўламиз!», дея жилмайиб, бош силкиди ва кўлини чўзиб:

— Марҳамат, ўтиринг, — деди.

Хотин қизалоғини нарироқ суриб, этакларини тортиб, оёқларини жуфтлаганча стулга ўрнашиброқ ўтирди. Сочлари қалин, қўғирчокдек қизалоқ юзларини онасининг тиззаларига бекитди, аёлнинг қўлидаги бола «Агга!», дея Турсун Тўраевичга талпинди. Кабинет эгаси кўзларини юмиб, лабларини чўччайтириб: «Пч...ччуп!», дея болани эркалаган бўлди.

— Хўш, хизмат?

Аёл унга тик қаради. Унинг қачонлардир териб юриладиган, ҳозирда қалинлашган қошлари остидаги кўй кўзлари намли, юзлари оқиш ва сўлғин эди.

— Ман Очил Юнуснинг...

Гапни охиригача эшитишга сабри чидамайдиган редактор ўринбосари ўрнидан даст туриб кетди.

— Э, шундай демайсизми, келин! — деди у ховлиқиб, стол устини титкилар экан. — Ҳали Очилжоннинг рафиқалари бўламан денг... Жуда яхши, жуда яхши, ана, газетамизнинг кечаги сонини ўқигандирсиз? Унда Очилжоннинг иккита шеърини ёритдик. Биттаси: «Э фалак!», деган ғазал, яна биттаси «Ракеталар» деган замонавий шеър...

Турсун Тўраевичнинг ҳаливери гапдан тийилишига кўзи етмаган хотин қўлидаги боласини ён тарафдаги стулга ўтқазди-ю, оғзига сўрғичини бериб, жаҳл билан ўрнидан турди.

— Раҳмат сизларга, минг раҳмат! — деди аёл йиғлоқи овоз билан. — Ўша ахлоқи бузук, хотинбоз бир кишини шеърларини чиқариб, яна уни мактаб турган сизларга раҳмат! — Бу орада Турсун Тўраевич бир неча бор: «Сабр қилинг! Очиқроқ сўзласангиз-чи?», дейишига қарамасдан, хотин ҳамон жавраб гапирарди. — Сизларнинг ҳаммаларингиз бир гўр, асли артисту шоирларга ишониб бўлмас экан...

Хотиннинг кейинги гапи Турсун Тўраевичнинг жон-жонидан ўтиб кетди, у қўли билан столни шап эткизиб урди-да:

— Манга қаранг! — деди баландроқ овоз билан. Хотин оловланган қўй кўзларини унга тикди. — Шовқин солманг! Сиз бир эрингиз деб ҳамма шоирларни ёмон отлик қилманг, қани, бир бошдан гапирингчи!..

Хотин аввалги шаштидан бир оз пасайиб, стулга бориб ўтирди ва чинқириб йиғлаётган боласини олиб, овута бошлади.

— Ҳа... Ҳа... жоон-жонгинам... Ўша хотинбознинг бизларни ташлаб кетганига...

— Ташлаб кетган?! — Ажабланиб сўради Турсун Тўраевич. — Икки бола билан ташлаб кетдимми?

— Ҳа! — деди хотин маъюсланиб ерга тикиларкан. Шу пайт хотиннинг қўлидаги овулган бола: «Агга», деганча яна Турсун Тўраевичга талпинди. Редактор ўринбосарининг кўзига шу бола ёшидаги кичик, эркатой невараси кўриниб, юраги зирқираб кетди.

— Вой нодон, вой ярамас-э! — деди Турсун Тўраевич бош чайқаб. — Гулларни хор қилибди-да, касофат! Гулдай болалар-а, нега ташлаб кетди?

Хотин чамаси кўп кишиларга айтавериб, ёд бўлиб кетган сўзларни яна такрорлади.

— Баҳона мингта! — деди у йиғламсираб. — Авваллари у ичиб келарди, нега ичиб келасиз, десам, шоир киши ичиши керак, ичмаса илҳом келмайди, дерди. Майли дедим, ичсин, илҳоми келсин дедим. Кейин, кейин урадиган одат чиқарди...

— Нега уради, сабаб?

— Баҳонаси оз дейсизми, болангни эркаклар олдида эмиздинг, деб уради, товонинг ёрилиб кетибди, деб уради, мошкичирини моши хом қолган, деб урарди...

— Э, ҳалиям урадими?

— Йўк, авваллари урарди, — деди хотин кўзларини мўлқайтириб. — Кейин-кейин гапирмай қўйди. Мана, етти ойдан бери уйга кадамини ҳам қўйган эмас.

Турсун Тўраевич жаҳлга минди.

— Нега милицияга, судга мурожаат қилмадингиз?

— Ман бир муштипар она бўлсам, гапирмай юравердим, — деди хотин боласининг оғзини рўмолча билан артиб. — Судга ўзи мурожаат қилди, ажрим ҳақида ўзи ариза берди...

— Хўш?!

— Суд ажримига сиз ҳам рози бўлдингизми? ёпишиб турган кўғирчокдек қизалоғи ҳам тўрдаги амакига бепарворок қараб турарди.

— Суд ажримга сиз ҳам рози бўлдингизми?

Хотин бурнини тортиб, кўз ёшларини этагига артиб олди.

— Ҳа, нима, ман кўчада қолибманмики, унга хушомад қилсам?..

Хотиннинг тиззасидаги бола яна қийкириб, Турсун Тўраевичга талпинди. У ҳам боланинг эркалигига жавобан лабларини чўччайтириб: «Пч...чччуп!», деб қўйди. Юрагидан аёлнинг аҳволига қаттиқ ачинди. Гап худди шу билан тамом бўлгандай эди. Лекин, хотин яна жаҳлга минди:

— Ўша хотинбоз, бошқа бир сатанг билан турмуш қурган, — деганча ўқчиб, йиғлашга тушди. — Кошки чиройи мандан ортиқ бўлса, ўшанинг уйида яшаяпти... Алиментни ҳам ойдан-ойга кам юборяпти...

Турсун Тўраевичнинг баттар жаҳли қикди. Иккита бола билан каровсиз қолган муштипар онанинг аҳволига ачинди.

— Аҳмок! — деб гудранди редактор ўринбосари. — Садқайи шу гулдай фарзандлар кет, садқайи ижодкор деган ном кет!

— Яна сизлар унинг шеърларини...

— Бўлди! — деди редактор ўринбосари қафти билан стол устига уриб. — Бундан кейин газетамиз ўша ахлоксиз шоирнинг бир сатр ҳам шеърини ёритмайди!

Турсун Тўраевич ўрнидан туриб, эшикни қия очди-да, ташқарига овоз берди.

— Маданият бўлими мудирини чақиринг!

Турсун Тўраевич қайтиб келиб, ўрнига ўтирганда, аёлнинг тўрт яшар қизалоғи: «Тетамиз!», деб хархаша қила бошлади. Турсун Тўраевич тортмадан икки дона «Қорақум» шоколадидан олиб, она-болаларга яқин борди-да: «Бўй-бўй-бўй, мана-мана!», деганча бола-

ларга тутказди. Қизалок юзини онасининг этаги билан бекитиб туриб, шоколадга қўл чўзди. Эшик очилиб, сочлари кўнғирок, чўзинчок юзли, ёқимтой бир йигит кирди.

— Қодиржон! — деди Турсун Тўраевич аёл томон ишора қилиб. — Танишинг, ёш шоир Очил Юнуснинг биринчи рафиқалари!

Қодиржон бош силкиб, илжайганча: «Танишмиз! — деди ва аёлга. — Яхшимисиз», деб қўйди. Аёл ҳам истамайгина: «Шукр», деди. Турсун Тўраевич аллақандай шафқат ва ачиниш тўла кўзларини она-болаларга тикди-да, бир оз ўйлаб туриб, Қодиржонга юзланди.

— Бундан кейин, — деди у дона-дона қилиб, — ўша хотинбоз, болабозор, фарзандларидан юз ўгирган Очил Юнуснинг бирор нарсаи ҳам газетамизда ёритилмаслиги керак!

— Хўп!

Турсун Тўраевич яна ўша оҳангда сўзида давом этди:

— Иложи бўлса, фелъетон қилишимиз керак уни!

Қодиржон енгил жилмайди:

— Фелъетон қилишга ҳаққимиз йўқ эди-ку! — деди қафтларини ёзиб. — Уларни суд ажратган бўлса, Очил Юнус ҳар ой болалари учун алимент тўлаб турган бўлса...

— Ўтган ой кам тўлади-ку! — дея чинқириб юборди аёл. — Алиментни ҳам камайтириб юборди, ғаламис!

Қодиржон шошиб қолмади, аксинча:

— Бунга сабаб, ўтган ой фақат икки жойда шеъри ва бир журналда ҳикояси чиққан эди, — деди босиқлик билан. — Аввалги ойда эса катта журналда шеърлар туркуми босилгани учун алимент ҳам сизларга кўп борган...

— Бизлар ҳеч нарсани билмаймиз! — деди хотин кимлардир ўргатган сўзларни тўкиб ташлашга чоғланиб. — Ўша ахлоқи бузук, хотинбоз кишининг шеърлари газеталарда чикмасин!

— Чикмайди! — деди Турсун Тўраевич кескин. — Чикмайди! Қодиржон кулиб юборди.

— Нега куласиз?

— Кечирасизлар, — деди Қодиржон кизариб, ўша босиқлик билан. — Тўғри, бизлар Очил Юнуснинг асарларини чиқармаслигимиз мумкин, лекин янга, сизга, мана бу болаларга қийин бўлади-да!

— Нимага қийин бўларкан? — деди аёл терсайиб.

— Чунки, Очил Юнуснинг шеър, ҳикоя, дostonлари матбуотда тез-тез чиқиб турмаса, алиментни қаердан оласиз, алимент камайиб кетади-да?!

Хотин жим қолди.

Турсун Тўраевич:

— Э, ҳали гапнинг бу томониям борми? — деб қўйди. Орага жимлик тушди. Турсун Тўраевич ўйларди: «Тавба... бу хил ижодкорларнинг шеърларини ёритса ҳам бир бало, ёритмаса ҳам... Ёритмаса, бу муштипар она, гулдай бегуноҳ гўдақлар...»

— Шунинг учун, — уларнинг диққатини Қодиржоннинг ингичка, мулойим овози бўлди. — Қўйинг, янга, собиқ эрингизнинг шеърлари кўпроқ чиқаверсин, алимент кўпаяди. Сизларга фойда...

Аёл ерга қараб, узоқ ўтирди, икки марта бурнини тортди, учинчи мартасида кўйлагининг этагига артиб кўйди, кейин «Такдирга тан бердим!», деган оҳангда:

— Майли, — дея секин ўрнидан турди. — Хўп, яна қачон унинг шеърлари чиқади?

Турсун Тўраевич ўйловдан бош кўтариб, сўради:

— Бизда бирор нарсаси қолдими?

Қодиржон шифтга қараб ўйлаган бўлди ва мулойимлик билан жавоб бера бошлади:

— Ўша аввалги ўн беш кунликда қайтарганингиз «Биринчи муҳаббат» деган ҳикояси, бешта саккизлиги, кеча ўзи олиб келган олтиликлари ва рубойлари бор.

Турсун Тўраевич тадбиркор овозда:

— Тезда чоп қилиб, менга киритинг ҳаммасини! — деди кўшалоқ рангли шарикли, йўғон ручкасини олиб. — Шу бугуноқ кўл кўйиб, тушириб юборамиз... Мақсад, сизни хафа қилиб кўймаймиз, келинжон, кейинги ўн беш кунликда камида 50 сўм гонорар, тоес алимент ишлайсиз... Ха, боринг тез, Қодиржон!

Қодиржон чикди.

— Раҳмат, домла! — дея миннатдорчилик билдириб, хотин ҳам эшик сари йўналди. Орқасида қизалоғи кўйлаги этагидан тутиб борарди. Аёл орқага ўгирилиб сўради. — Амаки, сиз билмайсизми, Очил Юнуснинг асарлари шу яқин орада яна қаерларда чиқиши мумкин?

— Йўк! — деди Турсун Тўраевич.

Хотин яна бир қарра миннатдорчилик билдириб, чиқиб кетди. Редактор ўринбосари кўк майсадек поёндозда шоколад қоғозлари ва иккига бўлинган, олқинди совундек шоколадни кўрди, яна... янги-гина поёндозда эшиккача чўзилиб кетган сув томчилари... «Аёл кўлидаги боланинг иши, — дея редактор ўринбосари ижирганиб, ўрнидан турди ва чуқур хўрсиниб, кўл силкиди. — Қизик дунё экан...»

Шу кунларда ўша муштипаргина хотин газета, журнал редакциялари ҳамда нашриётларга бориб, собиқ эри — Очил Юнус асарларининг чиқишини тезлаштириб юборди.

Энди ёзиш Очил Юнусдан, уни тезроқ чиқартириш — биринчи хотиндан!

АСАБИЙ ҚИШИЛАР

Эски, кулранг пальтосининг ёқасини кўтариб, энгагига яқин ердан ушлаб олган Исмат қори поликлиника эшигини оёғи билан очиб, ичкари кирди. Зинапоядан тез кўтарилгани учун бўлса керак, у ҳансирар, пальто ёқаси орасидан кўриниб турган тўмтоқ бурнининг учида тер йилтирарди. Исмат қори ўнгга бурилаётганда уни каттик йўтал тутиб, томоғида бир нарса ғилкиллаб қолди. У атрофга аланглади ва шошилиб ён томондаги чайинди идиш томон энгашди: «Ах... Туф!» Тупурди. Қандай яхши! Қўкси ва томоғида ажиб бир енгиллик ҳис этиб, яна бир марта: «Ах!» деди. Афсус, бу гал тупуги чайинди идиш қирғоғига тушиб, ундан полга томчилай бошлади. Худди шу аснода: «Ҳе, қирилиб кет!», деган пўнғиллаган қарғишни эшитиб, қайта тикланди ва чап томонда — ўзидан икки қадамча нарида оппоқ халатли, тўладан келган аёлни кўрди. Аёлнинг кўлида хлорли челақ ва латта бўлиб, унга ижирғаниб қараб турарди.

— Ҳой кампир, нега қарғайсан мани?

— Хотинингиз кампир!— деди аёл кўлидаги латтани силкитиб.— Нега мени кампир дейсиз? Ташқаридан келиб ичкарида тупуришга уялишмайди ҳам. Тупурсангиз, тўғри тупуринг-да!

Исмат қори чайинди идиш томон бир қараб олиб, секин дўнғиллади:

— Тўғри тупурмай, сени бетингга тупурдимми? Ойлигини олгач, ювасан-да, хонимча!

— Вой, пирсаги беимон-эй, нима деб алжираяпсан?— Хизматчи аёл ҳам сенсирашга ўтди.— Оғзингга қараб гапир!

Санитар аёлнинг «пирсаги беимон» дейиши Исмат қорининг жонжонидан ўтиб кетди. Ўз бисотидан аччиқ, ҳақоратли бир сўз излаб, серрайиб қолди. Кейин жаҳл билан унга томон ўдағайлаб бораркан:

— Нега мени «пирсаги беимон» дейсан?!— деди хириллаб.— Беморларни ҳақорат қилишга нима ҳақкинг бор?

— Нима деб ҳақорат қилибман?

Уша аччиқ ҳақоратли сўз Исмат қорининг тилига энди келди:

— Семириб кетганини қаранг... инсекторга топширилса, бир колхознинг икки йиллик гўштини узади-ю!..

Санитар аёлнинг ҳам жини кўзиди. Кўлидаги латтани челақдаги хлорли сувга урди.

— Семирсам сенинг нонингни еб семирибманми, зикна? Ҳозир шу латта билан ифлос башарангни ювиб ташламасам...

Аёлнинг важоҳати ёмон эди. Исмат қори орқага чекинди. Оғзи ва бетларини пальтоси ёқаси билан бекитиб, дўнғиллаганича, йўлида давом этди. Юриб бораркан, унга алам қилиб кетди. Келиб-келиб, оддий бир хизматчи аёлдан сўкиш эшитиб кетаверадими? Агар бу мегажин ўз хотинидек ингичка ва нимжон бўлганидами, кўксидан бир итарган бўларди. Афсуски санитар хотин «деви хафсар»дек жуда гавдали эди. Тавба! Шуюм гап бўлди-ю. Йўк, беморни ноҳақ ҳақорат қилгани учун у жавоб бериши керак. Исмат қори рўпарадаги эшикни жаҳл билан тортди. Кўзойнакли врач жувон орик бир беморнинг орқа этагини кўтарганича, курагидан пастроққа «ичак» кўйиб, қулок солмоқда эди.

— Мумкинми, дўхтир!

— Бирпас кутиб туринг.

Исмат қори коридорда ўн минутча кутди. Бу орада йўталгиси келса ҳам, ўзини тийди. Нафаси сиқилиб, баданидан тер чикди. Ўзича, ишдан ҳайдатаман, дея гудраниб кўйди. Врач хузуридан чиқиб келаётган бемор, киринг, деб ўтиб кетди. Исмат қори инкиллаб ўрnidан турди. Дастрўмоли билан оғиз-бурнини бекитганича ичкари кирди.

— Келинг, амаки.

— Келдим, қизим,— деди у врач рўпарасида тик туриб, кўзларини пирпиратаркан.— Мен бир пенсионерман. Шамоллаб қолдим, зорманда йўтал тинка-мадоримни куритди... Шолғом хўрда қилиб ичдим, фойда қилмади, исирик тутатдим, арпабодиён ичдим ҳам, бу сабил ҳеч қолмайди, денг. Бунинг устига...

— Қани, ечининг-чи, ҳозир текшириб кўрамиз.

Исмат қори иккала кафтини юқори кўтариб:

— Йўк, йўк!— деди қатъий.— Менинг бошқа шикоятим бор. Аввал шуни ҳал қилиб берасиз! Ҳозирча соғлиғимни текширмай қўя қолинг. Тузалмасдан ўлиб кетсам ҳам майли.— Врач аёл ҳеч нарсага тушуна олмасдан ҳайрон эди.— Сиз менга айтинг-чи, бу анови санитар хотин бор-ку, се...миз...

— Ойчучук опаами!

— Хе, чучук бўлмай, охир бўлсин!— деди Исмат қори.— Ўшанинг бошлиғи сизми, қизим!

Врач аёл босиклик билан:

— Нима эди?— деб сўради.

Исмат қори хаста, нолинқираган овозда шикоятга ўтди.

— Ха, мени — меҳнат ветеранини, обрўли бир пенсионерни, пирсаги беимон, деди.

Врач бош тебратди. Кейин Исмат коридан бўлган воқеани бир бошдан айтиб беришни илтимос қилди. Исмат қори хансираганича яқиндаги стулга чўкди. Яна нафаси қисиб, йўталди ва ютиниб олиб, ҳамма гапни айтиб берди.

— Яхши бўлмабди, амаки.

— Албатта яхши бўлмади,— деди Исмат қори йўтал туфайли чиққан кўз ёшларини артиб.— Агар ўша аёлнинг бошлиғи сиз бўлсангиз, ишдан ҳайдайсиз уни!

Врач аёл, Ойчучук опага ҳам қийин эканлиги, бунинг устига «унга худо бас келмаса, бандаси бас кела олмаслигини» босиклик билан тушунтириб, Исмат қоридан бир гал кечиришини илтимос қилди. Лекин Исмат қори хадеганда юшамас, андишанинг отини кўрқок қўйиб ўтирарди.

— Э, ўв!— деди у.— Сиз мени нима деб ўйлаясиз?

— Амакижон, келинг, яхсиси касалингизни текшириб кўриб даволайлик.

— Гапни кўпайтирмасдан айтинг-чи, сиз галавний врачми ўзи?

Врач аёл, йўк, дея бош чайқади. Исмат қори ўрnidан сапчиб турди:

— Оббо, галавний варач бўлмасангиз, нега мени бу ерда ушлаб турибсиз! Бўлак-сўлак авлиёлар саткайи Баҳоватдин кетсин! Менга ўша галавний варачингиз керак!

Исмат қори шундай деганича, пилдираб ташқари чикди. Врач аёл елка учуриб қолди.

Тўладан келган, жингалак сочли бош врач Исмат корини жуда хушчақчақ қарши олди. Унинг арзини диққат билан эшитди ва энг охирида: «Оббо отахон-эй!— деди жилмайиб.— Хафа бўлманг, асабингизни асранг. Асаб — ноёб нарса. Аввало у сизга, қирилиб кет, деган бўлса, сиз қирилиб кетмайсиз. Иккинчидан, сизни, пирсаги беимон, деган бўлса, сиз имонсиз бўлиб қолмайсиз! Учунчидан, иш бор жойда камчилик ҳам бўлади. Айтаман, сизни яхшилаб даволашади...»

Исмат қори бош врач хузуридан дастлаб миннатдор бўлиб чикди. Бир оз кутди, лекин негадир бош врач ўз кабинетидан чиқаврмади. Жаҳл билан қўл силкиди-ю, ҳовлиси томон йўл олди. «Тавба! Бу галавний варачи ҳам қизиқ экан-ку!— деб ўйлади у алам билан.— Ақалли кўнглим учун, ҳа майли, у санитаркани ишдан ҳайдаيمان, демади-я! Шуюм гап бўлди-ю...»

Исмат қори уйигў етиб келганда, феъли баттар айниган эди. Унга докторга бориб, шунча овораю сарсон бўлиб, ўзини қаратмасдан келгани алам қиларди. Мактабдан қайтган неварасидан қоғозкалам сўраб олди. Ўз ҳужрасига кирди. «Ўқувчилар дафтари»нинг ичидан икки варақ кўчириб олиб, русча-лотинча ҳарфларни аралаштириб қуйидагиларни ёзди:

«... газета редакциясига, олтмиш етти ёшли пенсионер Исмат бобо тарафидан ариза. Мен узок йиллар раҳбарий органларда, яъни район комхоз бошлиғи, молияда агинт, солиқчи, «Колхоз бозори»—«Колхозний рынок»да паттачи лавозимларида ҳалол ва фидокорона ишлаганман. Ҳозир 58 сўму 20 тийин пенсия оламан. Иссиқ жон бедард бўлмас экан. Бир томони қарилик. Қаттиқ шамоллаб, шу йил 24 ноябрь, чоршанба куни эрталаб соат 9 дан 15 минут ўтганда Қўктош полкленкасига бордим. Ҳаво аёз эди. Эшикдан кирдим. Йўталиб тутиб, тупургим келди. Томоқда бир нарса ғилқиллаб турса, нима қилиш керак? Ёки тупурмасдан... бу энди яхши эмас! Бошқаларни билмадим, менинг табиатим кўтармайди. Тупуришга мажбур бўлдим. Бурчакдаги дастшўга тупуриб турсам, шу ерда Ойчучук отли

санитарка хотин мени, кирилиб кет, деб қарғади, яна, пирсаги беимон, деб ҳақорат қилди... Полекленканинг ҳаммаёғи ифлос. Бир пенсионер сифатида санитарка Ойчучукни танкид қилиб, тегишли чора кўришларингизни сўрайман, деб:

Исмат бобо Тожиёв».

Мазкур шикоят область газетасининг «Нордон сатрлар» рубрикаси остида қискагина босилиб чиқди. Унда асосан Қўктош поликлиникасининг ифлослиги, медицина ходимларининг ишга ўз вақтида келмасликлари танкид қилинган эди. Орадан икки ойча ўтгач, Исмат қорининг тиши оғриб, яна поликлиникага боришга мажбур бўлди. Эшикдан кираверинида ўша кўзойнакли врач жувонга рўпара келди. Салом-аликдан кейин, Исмат қори:

— Ҳалиям ўша галавний врачми?— деб сўради лунжидан қафт узмай.

— Э, йўк, амакижон,— деди врач жувон афсус билан бош чайқаб,— бош врачимизни ишдан олишди.

Исмат қорининг тиши сим-сим оғриб турган бўлса-да, ичдан мамнун жилмайиб қўйди. Лекин унинг бу кайфияти узокка чўзилмади. Бир нарсанинг қаттиқ жаранглагани ва «вой, падарингга...» деган ҳақоратли сўзни эшитиб дарҳол оркага ўгирилди. Қараса, ўша — эски рақиб, санитарка Ойчучук! У терс ўгирилиб, полда ағаб ётган челақни кўтарарди. Исмат қорига алам қилиб кетди: «Бу аттай қияпти. Яна юзини тарвайтириб жилмайишини қаранг уни!..»

— Ўв, жаложин, нега падарингга лаънат, дейсан? Падарим сенга нима қилди?..

Ойчучук врач жувон ҳузурида анча ноқулай ахволда қолиб, ўзини оқлай бошлади:

— Оббо, мунча намкаш девор бўлмасангиз. Падарингга лаънат деганим йўк, қўлимдан челақ ўлгур тушиб кетувди, шунга, вой, падарингга пўстак, дедим.

Ойчучук челагу супургисини кўтарганча, лапанглаб нари кетди. Исмат қори унга эшиттириб шанғиллай бошлади.

— Биламан сени! Қизим сенга айтаман, келиним сен эшит, кабилда падарингга пўстак деб мени сўқдинг. Челақда падар нима қилади?! Ҳа-да, мен сени газетага, республика матбуотига ёзиб ишдан ҳайдатмасам Исмат қори отимни бошқа қўяман.

Врач жувон ялт этиб унга қаради, кейин илтимосга тушди:

— Амакижон, жон амакижон, ёзмай қўяқолинг! Бу гал ёсангиз бир санитарка деб район соғлиқни сақлаш бўлими мудирини ишдан олишади.

— Нега райиздарав бўлимини ишдан олишаркан? Мен анави жаложинни ишдан ҳайдатаман.

Врач жувон унга тавозе билан яқинлашиб, мулоим овозда тунтирди:

— Оббо, амакижон-эй, врачлар, ҳамширалар тўлиб ётибди. Лекин санитаркалар жуда камёб. Ўзимиз ҳам куйиб кетганмиз шу аёлдан.

Бир шу санитарка учун икки йил ичида поликлиникамизда бешта кабинет врач, етти ҳамшира, учта бош врач алмашди...

Исмат кори: «Химм!», дея чимирилди. Унинг оғриган тиши яна лўқиллай бошлаган эди.

ТАРБИЯВИЙ СОАТ

Хунар-техника билим юрти директорининг кабинети. Узунчоқ столнинг икки тарафидаги эскирган стулларда, деворга тираб кўйилган, орқа суюнчиғига кафтдек ойна ўрнатилган эски диванда ўқитувчи ва тарбиячилар зич ўтиришибди. Музокара қизғин, Педагогика кенгашида «Тарбиявий соатларда ўқувчиларни психологик кузатиш» деган масала муҳокама қилинмоқда. Тўрдаги креслода пешонаси тиришган, лунжлари осилган директор ўтирар, унинг диққати нотикларнинг сўзидан ҳам кўра, ён томондаги деразага чирс-чирс урилаётган чумакарининг ҳаракати билан банд эди. У нимадандир асабийлашиб, тез-тез кошени чимираб, йиғинга тезроқ якун ясашга ошиқар эди. Иккинчи группа раҳбари сўзлаб бўлгач, директор хўрсинганча ўрнидан турди:

— Хўш-ш, бошқа сўзловчилар бўлмаса...— дея оғиз жуфтлаган эди, диванда ўтирганлардан бири сўз сўраб қолди. Директорнинг пешонаси баттар тиришди.— Ҳа, Машариф Шокирович,— гапирмоқчимисиз?

— Гапирсам деган эдим,— деди сийрак сочларини олдинга қараб тараган, пастки жағи япаски, эллик беш ёшлардаги киши.— Майлими, ўз тажрибаларим билан ўртоқлашсам?

Директор истар-истамас бош ирғаб, жойига ўтирди. Ўқитувчилардан кимдир, қисқароқ бўлсин, деб қўйди. Машариф Шокирович чап қўлини кенг, шалвираган костюми чўнтагига тикиб, ўнг қўлини олифталарча силкиб, елка қоқиб юрганча, минбарга яқинлашди.

— Ҳурматли касбдошлар!— деди у мингирлаган оҳангда.— Бугун педагогика кенгашимизда кўрилаётган масала жуда муҳим ва актуал деб биламан. Бу ҳақда директоримиз ва мендан олдин сўзга чиққан ўртоқларнинг фикрларига кўшилган ҳолда, сизларнинг диққатингизни бир масалага қаратишни истардим. Каминангиз маданий, ўқимишли оилада туғилганим учун ҳам табиатни, уй ҳайвонларини, қушларни жон дилимдан яхши кўраман. Масалан, уй ҳайвонларидан мушук ёки итни олайлик. Шахсан мен итни яхши кўраман.

Директор, арига ўхшаб гинғилламай ўл, деб қўйди ичида. Машариф Шокирович чайналиб сўзида давом этди.

— Хўш, нега? Бу бежиз эмас, албатта. Ҳамма маданий кишилар ҳам итни яхши кўрадилар. Ҳатто улуғ рус ёзувчилари Лев Толстой, Михаил Пришвинлар ҳам ит сақлаганлар. Антон Павлович Чеховнинг мушук кўтариб тушган расмини кутубхонада ҳаммаларингиз кўрган бўлсаларингиз керак. Еки яна бир мисол, ёзувчи Илья Эренбург ит ҳақида икки босма табакдан иборат китоб ёзган...

Кабинетда босинқи кулгу, безовталиқ бошланди. Директор қўлидаги йўғон, қизил қалами билан столга тик-тик уриб, оғоҳлантирди:

— Машариф Шокирович, масаладан четга чиқилмасин.

— Хўп, хўп, — деди нотик иккала кўлини барабар силкиб. — Хуллас, ҳамма маданий, тарбия кўрган кишилар ит сақлаганлар. Итлар ҳам ҳар хил бўлади: бульдог, кўппак, искович, този, тевак, лайча, бўрибосар... хуллас, санайверсам жуда кўп. Сизларнинг қимматли вақтларингизни олиб ўтирмайман. Ҳа, яна халқимизда, ит, вафо... деган мақол ҳам бор. Буни мен ҳаётинг тажрибамда синаб кўрганман. Тўғри, мақолнинг иккинчи қисми, эҳтимол, бизнинг замонамизга тўғри келмас. Лекин шахсан мен бу мақолга ишонаман ва ит вафо деган фикрга яқдиллик билан қўшиламан. Илтимос қиламан, баъзилар кулишмасин. Ҳа, менинг ҳам Тобик деган лайчам бор. Темирийўлчи Семён амакидан сотиб олганман. Ўзи оппок, барок, тумшуғи, боши, ҳатто кўзларининг атрофини ҳам жун босган. Ҳозир бешга тўлди. Жуда зийрак, ақлли. Ҳамма нарсага фаҳми етади. Ҳозир ўн бешта сўзга тушунади. Агар ишдан иккита сумка билан қайтсам, Тобик рўзгор сумкасини тишлаб ошхонага, конспектларим солинган портфелни кабинетимга олиб бориб қўяди. Илтимос, кулмай ўтирсинлар. Мен бўш вақтларимда Тобикни сайр қилдираман, у билан психологик кузатишлар олиб бораман. Тўғриси айтсам, азиз ҳамкасблар, ит ҳам бамисоли боладай гап. У яхши сўзнинг, яхши тарбиянинг гадоси...

— Машариф Шокирович! — деди директор энсаси қотиб. — Илтимос, сиз тарбиявий соатларда ўқувчилар билан қандай кузатувлар олиб бораёсиз, шулар ҳақида гапиринг, ит ҳақида бошқа пайт...

— Хўп, хўп, ҳозир! — деди нотик иккала кўлини кўксига қўйиб. — Демак, тарбиявий соатларда талабаларни психологик кузатиш... химм... — Машариф Шокирович бир муддат сўздан тўхтаб, шифтга тикилди, кейин томоқ қириб давом этди. — Ҳа, мен ҳар куни Тобикка яқинимиздаги жўжа қовуриладиган ошхонадан суяк-саёқ олиб келаман. Ия, бунинг нимасига куласизлар?! — Нотикнинг жаҳли чиқиб, қулоқларигача қизариб кетди. — Илтимос қиламан, тартиб сақлансин! Ахир сизларнинг тарбиячи деган улуғ номингиз бор, азиз ҳамкасблар. Нима деётган эдим? Ҳа, ўша табакаҳонадан Тобик учун суяк-саёқ олиб келаман. Ўзингизга маълум, жўжанинг суяғи жуда майда, эластик, итнинг ошқозонига тез ҳазм бўлади. Бундан ташқари Тобик жайдари ит эмас, япон зотидан, унинг тишлариям, ошқозониям жуда нозик. Ҳар куни хўрандалар гажиб ташлаган суякларни йиғиштириб келаман, целлофан пакетга солиб. Хўрандалар ҳам ҳар хил бўлади. Бировлар жўжани шампань билан, бировлар арак, яна бировлар «Чашма» виноси билан тановул қиладилар. Буни қарангки, арак хиди анқиган суякни Тобик ҳам емайди. Жуда таъби нозик. Шунинг учун мен арак ичилмаган столлардан суякларни йиғиштириб — нима қиламан — оламан! Яна шуниси ғалатики, баъзи хўрандалар жўжа суякларини жуда тоза кемирадилар, айримлар, кексарок, тиши протез қариялар чала-ярим мужийдилар. Мен ана шуларга ҳам — нима қиламан — алоҳида эътибор қиламан, ахир...

— Машариф Шокирович! — деди директорнинг тоқати тоқ бўлиб, столга кафти билан шапиллатиб ураркан. — Бўлди-да энди майини...

возчилик! Товакихонадан суяк йиғиштиришдан бошқа ишингиз ҳам борми ўзи?!

— Бор, бор, — деди Машариф Шокирович ранги қув ўчиб. — Кеча ўша табақхонадан Тобик учун...

— Яна Тобик, яна Тобик! — дея директор ўрнидан туриб кетди, жаҳл билан деразани очиб, ғўнғиллаб турган чумакарини чиқариб юборди-да, шарт ўгирилиб ўшқирди. — Тобикдан бошқа гапингиз ҳам борми ўзи?!

Машариф Шокирович ҳам бўзариб кетди, икки марта энгак қоқиб олиб:

— Гапиргани кўясизми, йўқми? — дея чинқирди. — Ахир... ахир, бир марта сўзимни бўлдингиз, индамадим, икки марта бўлдингиз, индамадим. Яхши эмас-да!

Директор бир оз паст тушди:

— Хўп, гапиринг, фақат...

— Гапирсам, кеча ўша ерга Тобик учун суяк йиғиштиришга кирган эдим. Илтимос қиламан, кулманглар. Қарасам, билим юртимизнинг иккинчи группасида ўқийдиган новча йигит бор-ку, раиснинг ўғли, оти нима эди-я? Тоб... Тоб... ҳа, Толиб! Ўша олдига бир шиша аракни қўйиб, овқатланиб ўтирибди. Узокдан кузатиб турдим. Буфетнинг пардаси орқасидан. Ярим соатча кузатдим. Яна, талабаларни кузатмайсан, дейсиз-а, ўрток директор?

— Шуми кузатганингиз? — деб сўради директор кўксини столдан оғир кўтариб.

Машариф Шокирович минғирлаган овозига мағрур, тантанали оҳанг берди.

— Ҳа, ҳа, кузатдим, — деди у бошини ғалати қийшайтириб. — То овқатини еб, арағини ичиб бўлгунча ўша Толиб деган талабани буфетнинг пардаси орқасидан кузатиб турдим. Тўғриси, иштаҳасини бўғгим келмади.

— Кейин-чи?

— Кейин ўша талабани бир чеккага чакириб насиҳат қилдим. Тарбиявий соат ўтказдим. Арак ичишнинг зарари, битта аракнинг пулига ижкита жўжа ковордоқ беришини тушунтирдим. У эса бу иш бошқа такрорланмайди, домлажон, деб сўз берди. Қисқаси, ўн беш минутча унга насиҳат қилдим. Ҳаммаси бўлиб шу талабани кузатиб, насиҳат қилишга салкам бир соат, яъни қирқ беш минут вақтим кетди. Қизариб, кечирим сўраб, тезда кўздан ғойиб бўлди. Мен арак шиша кўринмаган столлардан суякларни йиғиштириб ола бошладим. Демак, азиз ҳамкасблар, бу билан мен нима демокчман? Айтмоқчи-манки, талабаларни нафақат билим юртининг ўзида, балки бошқа, жамоат жойларида ҳам кузатиб, уларни — нима қилишимиз керак — тартибга чакириб туришимиз керак. Эътиборингиз учун ташақкур!

Директор шошилиб ўрнидан турди. Машариф Шокирович чап кўлини шалвираган костюми чўнтагига тикиб, ўнг кўлини силкиб, елка қоқа-қоқа, жойига бориб ўтирди. Ўтира солиб, қалай, қойил қилдимми, дегандек ҳаммага бир-бир қараб чикди.

У сўзга чиққанидан хурсанд эди.

МОНОЛОГ

Гражданин судья, ҳурматли маслаҳатчилар!

Мен шўрлик, муштипар бир аёлман. Юрагим кон бўлиб кетди. Илтимос, арзимни диққат билан эшитсангиз. Чунки сизларнинг ҳам қизларингиз, опа-сингилларингиз, оналарингиз бордир. Уларни биров хўрласа, бахтсиз қилса, чидаб тура олмасангиз керак. Чумчуқнинг ҳам уйи бузилмасин экан. Бу ерда анови махсумча, яъни менинг эрим айтган гапларнинг ҳаммаси бўхтон. Овқат пишира олмас эмишман. Бекор гап. Картошка қовурсам, тухум қайнатсам, салат қилсам, яна нима керак унга? Қовурилган картошка ёмонми? Янги оиламиз. Гўштни тежасам, ўзига фойда-ку! Бир ойда икки кило гўшт кетарди. Уни ҳам ўзи «илигим куриб кетди», деб пайшанба кунлари ош қилганда ишлатарди. Ҳар куни эрталаб тухум қайнатардим. Заҳри маргига туз сешиб ерди. Яна овқат қила олмас эмишман. Сосиска пиширганларим-чи? Нафсингга ўт тушсин! Хўп-хўп, кечира-сизлар. Яна бир айби: жон-дили китоб. Қошки, сендан бир олим ёки режиссёр чиқса. Мен билан сира иши йўқ. Эр бўлиб бундай силаб-сийпаламайди. Бир куни тирноғимни бўяб ўтирсам, ишдан ҳовлиқиб келиб қолди.

— Тур, тансиқроқ бир овқат қил,— деди жылмайиб.— «Карим Маҳмудов»ни топиб келдим.

— Қайси Карим Маҳмудов?— дедим анқайиб.— Ҳозир меҳмонга бало борми?

— Ошхонада столнинг устида турибди,— дейди кулиб. Ҳайрон қолдим. Столнинг устида нима қиларкин? Бошимни чала боғлаб, ошхонага чиқдим. Қарасам, Карим Маҳмудов дегани — «Ўзбек таомлари» китоби экан. Фигоним кўкка чиқди. Ҳазилинг бошингда қолсин. Бефаросат! Қим китоб ўқиб овқат пиширибдики, мен пиширай. Ойим ҳам китобга қарамасдан мазали овқатлар пиширардилар. Ҳар икки кунда бориб, овқатланиб келардик.

Яна бу ўлгур... Хўп-хўп, ҳақорат қилмайман... Мени тежамли эмас, дейди. Бир шўрва қайнатсам, бир ҳафта иситиб ичсак, пишган тухумни холодильникда асрасам, яна нима керак унга? Эски чулкиларимни ахлатга ташлаб юбормасдан ичига пиёз солиб, қиш учун балконга осиб қўйганим-чи? Буям тежамкорлик эмасми? Овқатга сабзи ишлатмасам, кўкат ишлатмасам. Ҳа, дарвоқе, шуни деб, йўғонлиги билан келадиган узун сочимни қирқтирдим. Уни ҳам ташлаб юбормадим. Раккоса дугонамга икки юз сўмга сотдим. Пулига ўзимга тилла зирак ва ана унга бир жуфт пайпоқ олиб берганман. Сочимни қирқшим чирой учун бўлса, иккинчидан тежамкорлик учун. Авваллари ҳар ҳафтада бир шиша беш сўмлик шампун, уч сўмлик лак кетса, ҳозир ойида бир шишаси ортиб қоляпти. Бу тежамкорлик эмасми?

Ҳой, гапимни бўлма, ландавур! Тўғри, «Ўзбекфильм»да суратни тушган бўлсам, буям сенинг обрўйинг. Одамлар, фалончининг хотини киноактриса бўлибди, деса ёмонми? Ҳали ёш бўлсам, чиройли бўлсам. Тушаман-да, кинога. Нима, кинога тушиб зарар қилдимми? Операторжон акам ҳаммага кунига олти сўмдан ёзсалар, менга ўн

икки сўмдан ёзиб бердилар. Яна зиёфатлари бунга кирмайди. Машиналарида айлантирганлари-чи... Хўп-хўп, кечирасизлар, энди четга чиқмайман. Анови ландавурнинг: «Ақалли тугма қадай олмайди», дегани ҳам тухмат. Тугма қадай оламан. Лекин кадамайман. Чунки ўзи ўргансин. Қачонгача мен тирик? Қозон-товок ювилмаган, дейди. Қизик! Хали, ҳеч овқат пиширмайди, деб турувди. Овқат пиширмасам, қозон-товокни ювиб нима қиламан? Уй супирмас эмишман. Супирмайман. Пилесос бўлмаса, нима қилай?

Тагин бир куни «Уй-рўзғор энциклопедияси» деган китобни кўтариб келди. Кошки арзон бўлса: етти сўм эллик тийин. Бу нима, десам, менинг хотиним шу, дейди. Уятсиз! Ўзингиз ўйланг, ақлдан озмаган бўлса, китобни ҳам хотиним дейдими? Жинни! Қўшнимиз Аҳадулло ўз «Жигули»сини иккинчи хотиним, дерди. Ха, энди унинг гапи тўғридир. Чунки «Жигули»сига минади. Бошқаларни ҳам миндиради. Бу ўлгур олган китобни кошки миниб бўлса экан. Яна хотиним шу, дейди. Шарманда! Ўша кечаси, кечирасизлар, жойимни бошқа солдим. Хи-хи-хи. «Уй-рўзгоринг» билан ёт, дедим. Яна жаҳли чиққанига ўлайми? Ҳеч нима демасдан, тумтайиб қўшни хонага чиқиб кетди. Эрталаб қарасам, ётибди рангини ўчириб. Енида ўша «Уй-рўзгори...» Баттар бўл, дедим.

Ха, дарвоқе, олти ойлик ярашув муддатида бу феодал, муттаҳамнинг устидан ўн беш жойга ариза бердим. Роса таъзирини еди, адо бўлгур... Хўп-хўп, ҳақорат қилмайман. Мақсадингиз нима, дейсизми? Мақсадим, хурматли судьяжон ака, бизларни ажратмасангиз. Мен муштипарни бебахт қилмасангиз. Менинг ажраладиган эрим йўқ. Тўғри, феодалликка — феодал, юлғичликка — юлғич, ахлоқиям бузук... лекин ажраладиган эрим йўқ. Чунки, юлғич бўлсаям, феодал бўлсаям, махсумча бўлсаям, нима қилай... мен уни севаман!

МАНДАРИН ПУЛИ

Ҳамма гап мандариндан чиқди. Маҳаллий комитет раиси Янги йил дастурхони учун мандарин уюштириб, ходимлардан пул йиғишга киришди. Матбуот ходимларида пулнинг чўғи таланти, меҳнат ва ҳафсала билан ўлчанади. Шунинг учун бировда камрок, бировда кўпроқ. Унча-мунча отиб турадиганларда эса ой охиригача ҳеч вақо қолмайди. Лекин мандарин ҳаммага керак. Кеча келган практикант йигит ҳам қизиқиш билан:

— Мандарин... бу апельсинми? — деб сўради.

— Йўқ, — деди хатлар бўлимининг мудири билимдонлик билан. — Мандарин бул пўртаҳол, апельсиндан кичикроқ, лимондан ширинроқ, цитрус дарахтининг меваси.

Ҳаммаёққа бирпаснинг ичида «mandarin, mandarin» деган шовшув тарқалди. Чўнтақлар қавланди, қўни-қўшнилардан сўраб кўрилди. Одатдагидек қишлоқ хўжалик бўлими мудири — корректордан, саноат бўлими мудири — редакторнинг шоферидан, масъу секретарь машинисткадан қарз олди.

Маданият бўлимининг адабий ходими, ёши қирқлардан ошга Дўсрат Қўзи ҳамхонасига юзланди:

— Ойликкача ўн беш сўм бериб тура олмайсизми?

— Кошки бўлса! — деди ҳамхонаси кафтларини очиб. — Кеча хотинга пальто олган эдик. Ўзидан ҳам мўйнаси қиммат экан. Бўлса, жон деб берардим. Ўзимга ҳам беш сўмча етмай турибди.

Ҳамхонаси ғирт ёлғон гапирди. Буни икковлари ҳам сезиб турардилар. Чунки бундан олдин ҳам Дўснат ҳамхонасидан бир неча бор қарз олган, ammo вақтида қайтаролмай, анчагача хижолат чекиб юрган эди.

— Менда ҳам уч юз сўмча бор эди-ю!.. — деди у ёлғон гапирди. — Кеча бозор куни хотин ўзига зирак олиб келибди. Анча гижиллашдик. «Нима қилардинг олиб», десам, тилланинг кадри яна ошаркан, дейди. Руса койидим. Аслида-чи, пулнинг баракасини шу хотинлар учиради.

Ана энди нима қилишга ҳайронман. Тўшликка Сарви опадан бир сўм олдим. Бу ёқда гонорар ҳам ишлай олмаяпман.

— Нега?

— Ким билади дейсиз. Чарчаб қоляпман. Кечкурун уйга араб судралиб бораман-у «Время»ни кўрибқок уйқуга кетаман.

Ҳамхонаси насиҳат қилишга тушди:

— Киши ўзини ўргатиши керак. Бўлар-бўлмасга тентираб юришдан фойда йўқ. Ҳар шанбада икки-учтадан латифа ёки пойма-пой гаплардан ёзсангиз ҳам чой пулингиз чиқиб туради.

— Тўғри, — деди Дўснат Қўзи уч кунда бир олинадиган соқолини силаб. — Авваллари жуда кўп қизиқарли латифалар, ҳажв, виялар тўқирдим. Ҳикоячаларим ҳам чиққан. Ҳозир ҳам кечалари баъзан уйқум ўчиб кетиб, жуда қизиқ-қизиқ темалар, латифалар мияга келади-ю, туриб ёзишга эринаман. Эрталабгача эсимдан чиқиб қолади.

— Ёстиғингизнинг тагига қалам, ён дафтарча қўйиб ётинг. Эсингизга келганини дарров туриб ёзинг.

— Туриб чирокни ёқишни айтмайсизми?

— Унда бош томонингизга стол лампасини қўйиб ётинг. Ёқиш учун иссиқ ўриндан туриб овора бўлмайсиз.

Дўснат Қўзи яна индамай қолди.

— Яқинда стол лампаси учун каравотнинг бош томонига розетка ҳам ўрнатдим, — деди у хўрсиниб. — Яна бўлмади. Хотин: «ўчиринг чирокни, Ермат уйғонади!», дейди. Ермат — ўғлимиз, уч яшар. Жуда инжиқ. Шундай қилиб, қанчадан-қанча тема, қулғили гап, латифа ва ғаройиб фикрларим ёзилмай, эсдан чиқиб қоляпти.

Ҳамхонаси Дўснат Қўзига қаради. Унинг қовоғи солиқ, бир нуктага ўйчан тикилиб турарди.

— Хотинингиз билан бирга ётасизми?

— Қайси маънода? — деб сергакланди Дўснат.

— Бир каравотдами?

— Ҳа, деди Дўснат кўзлари чақчайиб. — Каравотимиз ёнми ён қўйилган.

Ҳамхонаси ўрнидан туриб, кафтларини бир-бирига ишқиди-да:

— Унда шундай қиласиз, мулла Дўснат, — деди илжайиб.

Эсингизга бирор тема, латифа, ғаройиб фикр келиб қолса, чирокни ёкиб ҳам, ёзиб ҳам ўтирманг. Чунки бола уйғониб қолиши мумкин. Яхшиси, секин туртиб, хотинингизни уйғотинг.

— Кейин-чи?

— Кейин ўша миянгизга келган фикрларни пичирлаб хотинингизга айтиб беринг. Эрталаб эсингизга солади.

Дўснат Қўзи базўр илжайди.

— Шундай ҳам қилиб кўрганмиз, — деди у қўлларини столга тираб. — Дастлаб хотинимни туртиб уйғотишим анча қийин бўлди. Кейин фойда-зарарни тушунтиргач, аранг кўнди. Жуда кўп янги гапларни унга пичирлаб, айтиб бердим... Яна бўлмади.

— Нега?

— Хотиним ухлаб қоляпти...

Ҳамхонаси қаҳ-қаҳ урганча, қорнини ушлаб, йўлакка чиқиб кетди. Унинг миясида янги ҳажвия тайёр бўлган эди. Бир оздан кейин Дўснат ҳам чиқиб, безакчи киздан қарз сўрагани рассомлар хонасига йўл олди. Ҳамхонаси эса қайтиб келиб, столга ўтирди. Оппок қоғоз бетига «Мандарин пули» деб ёзиб, остини чизиб қўйди.

МУНДАРИЖА

Ҳикоялар

<i>«Икки пуллик обрў» китобидан, 1967</i>	
Қассоб бобонинг ити.....	272
Илмий мақола.....	274
Универсал домла.....	276
<i>«Қирқ учинчи почча» китобидан, 1970</i>	
Ҳаммаси равшан.....	278
Сузонғич роман.....	282
Қирқ учинчи почча.....	285
Қоровул.....	289
Ҳамқишлоқлар.....	292
<i>«Лабиховуз хандалари» китобидан, 1973</i>	
Туғилган куним қани?.....	298
Тўтихон.....	302
Ҷақимчи.....	307
<i>«Жигари тўкилди» китобидан, 1974</i>	
Педагогика.....	317
Муслим Алиевич қулибдилар.....	320
Бобик.....	324
<i>«Тилла табассумлар» китобидан, 1977</i>	
Қассоб шоир.....	328
Арзиҳол.....	332
Муштипаргина.....	336
<i>«Чинорлар қўшиғи» китобидан, 1984</i>	
Асабий кишилар.....	340
Тарбиявий соат.....	344
Монолог.....	347
Мандарин пули.....	348